

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BELÂZÜRÎ'YE (ö. 279/892-93) GÖRE
ŞÂM BÖLGESİ FETİHLERİ (m. 634-640)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Halil İbrahim YILMAZ

Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

TEMMUZ - 2018

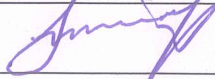

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BELÂZÜRÎ'YE (ö. 279/892-93) GÖRE
ŞÂM BÖLGESİ FETİHLERİ (m. 634-640)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Halil İbrahim YILMAZ

Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi

“Bu tez 04/07/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirligi / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK	Basarılı	
Doç. Dr. Saim YILMAZ	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KELPETİN	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Halil İbrahim YILMAZ
Öğrenci Numarası	:	1560Y09100
Enstitü Anabilim Dalı	:	İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı	:	İslam Tarihi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Belâzürî'ye (ö. 279/892-93) Göre Şâm Bölgesi Fetihleri (m. 634-640)
Benzerlik Oranı	:	% 11

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

25/06/2018
Halil İbrahim YILMAZ

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

25/06/2018
Öğrenci İmza

Uygun dur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK

Tarih: 25/06/2018

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Belâzürî'nin verdiği rivayetler çerçevesinde Şâm bölgesinde Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen fetihler incelenmiştir. Hz. Peygamber döneminde Şâm bölgesiyle bazı münasebetler olmuşsa da bu bölgenin tamamen Müslüman hâkimiyeti altına alınması süreci, Hz. Ebu Bekir döneminde ridde savaşlarının ardından başlamış, Hz. Ömer döneminde de tamamlanmıştır. Oldukça stratejik bir konumda olan Şâm bölgesinin ele geçirilmesiyle birlikte, Anadolu ve Mısır gibi önemli bölgelerin fetihlerinin önü açılmıştır.

Çalışma konumuzun tespitinden tezin tamamlanmasına kadar her noktada yol gösterici tavsiyelerini ve desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Levent Öztürk'e müteşekkirim. Önemli tenkitleri ve katkılarından ötürü Doç. Dr. Saim Yılmaz ve Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Kelpetin hocalarıma da şükranlarımı sunarım. Ayrıca maddi-manevi desteklerinden dolayı Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) bünyesinde bulunan Araştırma Yetiştirme Programı (AYP) birimine teşekkür ederim.

Son olarak yetişmemde her türlü fedakarlığı gösteren anne babam başta olmak üzere tüm aileme, tez yazım sürecinde her anımda yanımda olup destekleriyle beni motive eden kıymetli eşime ve yardımlarıyla yanımda olan ve beni yalnız bırakmayan dostlarıma da teşekkürü borç bilirim.

Halil İbrahim YILMAZ

04.07.2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	v
HARİTA LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii

GİRİŞ	1
--------------------	---

BÖLÜM 1: BELÂZÜRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FETİH TARİHÇİLİĞİ..9

1.1. Hayatı	9
1.2. Eserleri	12
1.2.1. Fütûhu'l-Büldân	13
1.2.2. Ensâbü'l-Eşrâf.....	17
1.2.3. Ahd-i Erdeşîr	19
1.3. Belâzürî'nin Fetih Tarihçiliği.....	19

BÖLÜM 2: BELÂZÜRÎ'YE GÖRE ŞÂM BÖLGESİ FETİHLERİ.....26

2.1. Şâm Bölgesinin Sınırları ve Belâzürî'nin Şâm Bölgesi Hakkındaki Düşüncesi.....	26
2.1.1. Belâzürî'ye Göre Şâm Bölgesi.....	26
2.1.2. Şâm Bölgesine Dair Coğrafya Kitaplarında Geçen Tanımlar ve Sınırlar.....	30
2.2. Şâm Fetihlerinin Başlangıcı	31
2.2.1. Şâm Bölgesine Gönderilen Komutanlar ve Güzergâhları	33
2.3. Şâm Bölgesindeki İlk Fetihler.....	39
2.4. Busrâ'nın Fethi.....	44
2.5. Ecnâdeyn Savaşı.....	46
2.6. Fihl Savaşı.....	51
2.7. Ürdün Bölgesindeki Fetihler	53
2.8. Mercü's-Suffer Savaşı.....	56
2.9. Dımaşk Şehri ve Çevresindeki Yerlerin Fethi	59
2.10. Hıms'ın Fethi	68
2.11. Yermûk Savaşı	74

2.12. Filistin Bölgesinde Gerçekleştirilen Fetihler	77
2.13. Kinnesrîn Cündü ve Avasım Şehirleri	86
2.14. Sâmirîler	95
2.15. Cürçûme Halkı (Cerâcime)	96
2.16. Şâm Sınırında Bulunan Yerlerin Fethi (Süğûru'ş-Şâm)	97
2.17. Şâm Bölgesi Fetihlerinin Tamamlanması	98
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	103
EKLER	109
ÖZGEÇMİŞ	120

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.mlf.	: aynı müellif
b.	: ibn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
d.	: doğum tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: editör
EI²	: Encyclopaedia of Islam (Second Edition)
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
krş.	: karşılaştırınız
m.	: milâdî
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
sav	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
ts.	: tarihsiz
v.dğr.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
y.y.	: yayın yeri yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Belâzürî'nin Yararlandığı Tarihçiler ve Konuyla İlgili Eserleri	20
Tablo 2	: Ecnâdeyn Savaşında Şehit Olanlar	50
Tablo 3	: Dımaşk'ın Kapıları	61
Tablo 4	: Kaysâriyye'nin Ne Zaman Fethedildiğine Dair Görüşler	85

HARİTA LİSTESİ

Harita 1	: Şâm Bölgesindeki Cündler.....	29
Harita 2	: Ridde Savaşları.....	34
Harita 3	: Komutanların Medîne'den Şâm Bölgesine Gidişi ve Güzergâhları.....	39
Harita 4	: Ürdün Cündüne Bağlı Şehirler.....	54
Harita 5	: Hıms'tan Lâzıkıyye'ye Gidiş	71
Harita 6	: Amr b. el-Âsî'nin Filistin Bölgesinde Fethettiği Yerler	78
Harita 7	: Kınnesrîn Cündünde Gerçekleştirilen Fetihler.....	90

Tezin Başlığı: Belâzürî'ye (ö. 279/892-3) Göre Şâm Bölgesi Fetihleri (m. 634-640)

Tezin Yazarı: Halil İbrahim YILMAZ **Danışman:** Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

Kabul Tarihi: 04/07/2018 **Sayfa Sayısı:** viii (ön kısım) + 109 (tez)
+ 11 (ek)

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları **Bilim Dalı:** İslâm Tarihi

Tezimizin konusu, Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserindeki rivayetler çerçevesinde günümüzde Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan ve Türkiye'nin güney sınırlarının bir kısmını içine alan Şâm bölgesinde Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen fetihlerin incelenmesidir.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, kapsamı, yöntemi ele alınmış, konunun kaynakları değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde Belâzürî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra fetih tarihçiliğine dair birtakım tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İkinci bölümde ise öncelikle Şâm bölgesinin, Belâzürî ve diğer coğrafyacılar göre sınırları mukayeseli olarak incelenmiştir. Ardından tezin asıl konusunu teşkil eden Şâm bölgesindeki fetihlerin Belâzürî'ye göre nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu bölümde konuyla ilgili rivayetlerin tespiti ve bunların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Sonuç kısmında ise çalışmanın kısa bir özetinin ardından, birtakım değerlendirmeler yapılmış, konunun problemlerine değinilmiş ve bazı öneriler sunulmuştur.

Tezin son kısmındaki ekler bölümünde ise tezin anlaşılır olmasını sağlamak adına bazı tablolar ve listeler eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Belâzürî, Şâm, Fetih, Fütûhu'l-Büldân

Title of the Thesis: The Conquests of the Territory of al-Shām (Greater Syria) (634-640 AD) According to al-Balādhurī (d. 279/892-93)

Author: Halil İbrahim YILMAZ

Supervisor: Professor Levent ÖZTÜRK

Date of Acceptance: 04/07/2018

Nu. of Pages: viii (pre-text) + 109 (main body) + 11 (appendices)

Department: Islamic History and Arts

Subfield: Islamic History

The subject of the dissertation is the examination of conquests of al-Shām, which covers the territories Syria, Jordan, Palestine, Lebanon and some parts of the southeast border of Turkey today, by Muslims within the frame of the narrations in the book “Futūh al-Buldān” by al-Balādhurī (d. 279/892-93).

In the introduction part, the subject of study, its importance, its scope and method have been discussed as well as the sources of the study have been evaluated.

In the first chapter, after giving a brief information about the life and works of al-Balādhurī, some determinations and evaluations on his conquest historiography have been conducted as well.

In the second chapter, firstly, the boundaries of the al-Shām (Greater Syria) region have been examined by comparing the views of al-Balādhurī and other geographers. Then, the main theme of the thesis, which is the conquests in the al-Shām region with reference to al-Balādhurī, has been examined. In this section, the narrations related to the topic have been identified and evaluated.

In the conclusion part, after giving a short summary of the study, some evaluations have been conducted, and the problems of the subject have been mentioned, and some suggestions have been presented.

At the end of the thesis, in the appendices part, some tables and lists have been provided to ensure the dissertation more understandable.

Keywords: Islamic History, al-Balādhurī, Shām (Greater Syria), Geography, Conquest, Futūh al-Buldān

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hız. Peygamber devrinde başlayan ve daha sonra ilk dört halife dönemiyle birlikte ivme kazanan İslâm fetihleri, dünya tarihinin akışını değiştiren en büyük hareketlerden birisidir. Hız. Peygamber'in vefatının ardından bu fetih hareketi, kadim medeniyetlerin merkezi olan ve birkaç yıl öncesinde birbirleriyle kıyasıya mücadele etmiş olan Doğu Roma (Bizans) ve Sâsânî imparatorluklarına karşı aynı zamanda gerçekleşmiştir. Müslümanlar, Sâsânîler üzerine yapılan bu fetihlere "Irak fetihleri", Roma üzerine gerçekleştirilenlere ise "Şâm fetihleri" demişlerdir.

Günümüzde Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin ve Türkiye topraklarının bir kısmını içine alan Şâm bölgesinde gerçekleştirilen fetihler, özellikle stratejik açıdan oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira bu bölge, batıda denize açılmak için bir liman, kuzeyde Anadolu içlerine, güneyde ise Hicaz ve Mısır'a kara yolundan gitmek için önemli bir merkez konumundaydı. Yine Şâm bölgesi, Anadolu içlerine kadar gerçekleştirilecek olan Cezîre ve İrmîniye fetihleri, güneyde ise Mısır ve Mağrib fetihlerinin gerçekleştirilmesi noktasında da önemli bir konumu hâizdi.

İslâm fetihlerine dair bütüncül bir eser ortaya koyan Belâzürî (ö. 279/892-93), bu bölgenin fethi hakkında rivayet edilen bilgileri geniş bir şekilde *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde toplamıştır. Bütün bunları göz önüne alarak biz de çalışmamızda İslâm tarih yazıcılığında fetihlere dair en önemli kaynaklardan biri edilen Belâzürî'nin bu eserinde verdiği bilgiler çerçevesinde Şâm bölgesinin Müslümanlar tarafından fethini inceledik.

Tezimizin önemi, hicrî üçüncü asrın en önemli tarihçilerinden birisi olan Belâzürî'nin, Şâm fetihleri örneğinde tarihçiliğini inceleyerek verdiği rivayetlerin kritiğini yapma noktasında literatüre katkı sağlayacak olmasıdır.

Tezde salt bir bilgi aktarımından ziyade meselelerin tablolarla ve haritalarla daha anlaşılır kılınması, ravilerin irdelenmesi ve yer isimlerinin ayrıntılı değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu yönüyle konu, diğer çalışmaların tekrarı mahiyetinden çıkıp özgünlük kazanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu tezdeki temel amacımız, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen Şam bölgesi fetihlerini, Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserini merkeze alıp buradaki rivayetleri tahlil etmek ve en nihayetinde onun konuyla ilgili ne dediğini doğru anlamak ve aktarmaktır. Yine onun fetih tarihçiliğini belirli bir örnek üzerinden ortaya koymak, çalışmamızın diğer bir amacıdır.

Araştırmanın Kapsamı

Tezimizin kapsamı, zaman olarak Hz. Peygamber döneminde Şâm bölgesine yönelik gerçekleştirilen seferler de dahil olmak üzere Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliği süreci; bölge olarak da yukarıda sınırlarına değindiğimiz Şâm bölgesi çerçevesindedir. Hz. Peygamber dönemini de tezimizde zikretmemizin temel nedeni, o dönemde ele geçirilen şehirlerin Şâm sınırları içerisinde kabul edilen yerlerden olmasıdır. Ancak tezimizin asıl konusu, Hz. Ebû Bekir'in ridde hadiselerini bastırmasının ardından Şâm bölgesine doğru orduların gönderilmesiyle başlayan fetihlerdir. Hz. Ebû Bekir'in vefatının ardından Hz. Ömer döneminde de kesintiye uğramadan devam eden bu fetihlerin, Kaysâriyye ve Filistin sahil şeridindeki bazı yerlerin de ele geçirilmesiyle Şâm fetihlerinin tamamlandığı düşünülmektedir. Şâm bölgesi fetihleri devam ederken Şâm'ın kuzeydoğusunda bulunan el-Cezîre bölgesine yönelik akınlarla yeni bir cephe açılmıştır. Yine aynı süre zarfında Amr b. el-Âsî'nin Mısır'a gitmesiyle burada da yeni bir cephe oluşmuştur.

Şâm bölgesinin fetihleri Hz. Ömer döneminde tamamlandığı için Hz. Osman ve sonraki dönemler araştırmamızın kapsamı dışında olup çalışmamız, zikrettiğimiz çerçeveye sınırlıdır.

Araştırmanın Yöntemi

İslâmî ilimlerin temelini oluşturan rivayet usulünün incelenmesi, çalışmamızın ana yapısını oluşturmaktadır. Rivayet usulü ile yazılmış olan Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserindeki nakillerin analizini tezimizde ayrıntılı olarak incelemeye çalıştık. Ayrıca rivayetlerin aktarıldığı bu senedlerdeki silsileye ve ravilere de gerektiği yerlerde değinmekle beraber Belâzürî'nin özel olarak kullandığı rivayet üslubunu da (kâlû, kîle/yukâlû dediği yerler vb.) ele almaya çalıştık.

Belâzürî'nin bölge (*büldân*) kriterini, kronolojinin (*târih*) önüne geçirmesinden dolayı tezimizin başlıklarını kronolojiye göre değil bölgelere/şehirlere göre tayin ettik.

Çalışmada özellikle ayrıntılı tablo, listeler ve haritalara imkân ölçüsünde yer verilmeye çalışılmıştır. Zira incelediğimiz konuda geçen ayrıntılı bilgiler (fetih güzergâhları, yer isimleri, savaş istatistikleri, vb. hususlar), böyle bir yöntem izlemeyi gerekli kılmaktadır.

Tezimizi birkaç araştırma yönteminden yararlanarak yazmaya çalıştık. İlk olarak “kaynak kritiği” yöntemi ile tezimizde temel olarak ele aldığımız *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserde mevzumuzla ilgili rivayetlerin analizini ve kritiğini yaptık.

Tezimizde ayrıca “içerik çözümlemesi” yöntemini de oldukça sık kullandık. Örneğin Belâzürî'nin, *Fütûhu'l-Büldân*'ındaki ilgili bölümlerde konuları nasıl ele aldığını, fethedilen yerlerin her birine ne kadar yer verdiğini bu yöntemle ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmanın Kaynakları

Tezimizde kullandığımız materyalleri kaynak ve araştırma farkını gözeterek iki başlıkta değerlendirebiliriz.

Kaynaklar

Tezin ana kaynağı Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân* adlı eseridir. Eserin birçok baskısı mevcut olup çalışmada Süheyl Zekkâr'ın *el-Büldân ve Fütûhuha ve Ahbâruhâ*¹ adıyla neşrettiği baskı esas alındı. Eserin tüm baskılarına ulaşım bunları karşılaştırdığımızda, neşredilen bu baskılarda bazen bir kelime, bazen de bir paragraf kaybına varıncaya kadar pek çok eksikliğin ve farklılığın olduğu görülmektedir. Bundan dolayı *Fütûh*'un dünyadaki tüm yazmalarının bir araya getirilip tahkikli bir neşrinin yapılması elzemdir. Belâzürî'nin bu eserinin, İngilizce, Latince, Almanca, Farsça, Rusça ve Türkçe çevirisi yapılmıştır. Arapça metinde anlamada güçlük yaşanan yerlerde P. H. Hitti'nin yapmış olduğu İngilizce tercümenin birinci cildi ve Mustafa Fayda'nın Türkçe çevirisi kullanıldı. Bu iki çeviri, bu önemli eseri bilim dünyasına duyurma noktasında pek

¹ Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892-93), *el-Büldân ve Fütûhuhâ ve Ahbâruhâ (Fütûhu'l-Büldân)*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992.

kıymetli bir yere sahip olsa da bazı yerlerde önemli tercüme hatalarının yapıldığı tespit edilmiştir.²

Belâzürî'nin *Fütûh*'unu diğer klasik kaynaklarla mukayese ederek daha iyi anlayabilmek için İslam tarihinin bazı temel kaynaklarına müracaat edildi. Belâzürî'den önce yaşamış olan Vâkıdî'nin (ö. 207/823) her ne kadar *Fütûhu's-Şâm* adlı bir eseri³ bulunsa da bu eserin, ona aidiyetinde şüphe olduğu için tezde bu eser kullanılmamıştır.⁴ Bunun haricinde, ondan önce yaşamış olan ve eserlerini kronolojik olarak yazan Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *Târîh*'i⁵ ile Fesevî'nin (ö.277/890) *el-Ma'rife ve't-Târîh*'i⁶ ve Belâzürî gibi eserini konularına göre kaleme alan Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm*⁷ adlı eserinden yararlanılmıştır. Yine Belâzürî'nin genç çağdaşı sayılabilecek Taberî'nin (ö. 310/922) *Târîh*'i⁸ de kullanılan kaynaklar arasında yer aldı.

Belâzürî'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti hakkında bilgi toplamak için onun biyografik ve bibliyografik türde yazılan eserlere müracaat edilmiştir. Bu eserlerin

² Örnek olarak Türkçe çevirisinde yapılan bazı hatalar şöyledir:

a. Günümüzde Lübnan sınırları içinde bulunan Antartûs şehrinin, parantez içerisinde "Tarsûs" şeklinde belirtilmesi. Hâlbuki Tarsûs, günümüz Türkiye sınırları içerisinde bir yerdir (s. 156).

b. Yermûk Savaşı başlığında, Hubâş b. Kays'ın bu savaşa katıldığı ifade edilmiştir (شهد: Savaşı görmek, savaşa katılmak). Ancak Türkçe tercümede "شهد" fiili "استشهد: Savaşta şehit oldu" şeklinde anlamı tamamen değiştirecek şekilde çevrilmiştir (s. 160).

³ Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Fütûhu's-Şâm*, nşr. Abdüllatîf Abdurrahmân, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

⁴ Bkz. Rosenthal, Franz, *A History of Muslim Historiography*, Leiden: Brill, 1968, s. 187-188. Ayrıca Hitti (*The Origins of the Islamic State*, I, 135), Kaegi (*Byzantium*, s. 159. 170. 172-173, 187, 249), Donner (*The Expansion of Early Islamic State*, s. XXVII, 166-167, 173) gibi bazı modern yazarlar, bu kitabın Vâkıdî'ye ait olmasından duydukları şüpheyi belirtmek için bu esere atıf yaparken "*Pseudo-Wakidi's Futûh al-Sham*" (Pseudo: Sözde, sahte) şeklinde bir vurguyla, bu konuya dair kanaatlerini ifade etmişlerdir.

⁵ Halife b. Hayyât, Ebû Amr el-Ufûrî (ö. 240/854-55), *Târîh*, Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, 1977.

⁶ el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (ö. 277/890), *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, I-III, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

⁷ Ezdî, Ebû İsmâîl Muhammed b. Abdillâh el-Basrî, *Kitâbü Fütûhi's-Şâm*, nşr. William Nassau Lees, Calcutta: J. Thomas, at the Babtist Mission Press, 1854.

⁸ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rûsul ve'l-Mulûk)*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, I-XI, 2. baskı, Beyrut: Dâru't-Turâs, 1967.

başında Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist*'i⁹, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dımaşk*'i¹⁰, Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Üdebâ*'sı,¹¹ Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm*¹² ve *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*¹³ adlı eserleri, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Lisânü'l-Mizân*¹⁴ ve *el-Mu'cemü'l-Müfehres*¹⁵ adlı iki eseri, Kâtip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-Zünûn*'u¹⁶ gelmektedir.

Şâm bölgesi sınırlarını tespit etmek ve Belâzürî'nin tespitleri ile mukayese etmek için coğrafyacıardan İstahrî'nin (ö. 340/951-52'den sonra) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*¹⁷, İbn Havkal'ın (ö. IV./X. yüzyıl) *Sûretü'l-Arz*,¹⁸ Makdisî'nin (ö. 390/1000 civarı) *Ahsenü't-Tekâsîm*¹⁹, Bekrî'nin (ö. 487/1094) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*²⁰ ve Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân*²¹ adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

⁹ Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 385/995 [?]), *el-Fihrist*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, I-II, London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2009.

¹⁰ İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen eş-Şâfî (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dımaşk*, nşr. Muhibbuddîn Ebü Saîd el-Ömerî, I-LXX, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995.

¹¹ Hamevî, Şihâbüddin Ebü Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Üdebâ (İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb)*, nşr. İhsân Abbâs, I-VII, Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

¹² Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Â'lâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I-LIII, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

¹³ Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, ed. Şuayb el-Arnâvût, I-XXV, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.

¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *Lisânü'l-Mizân*, nşr. Abdülfettâh Ebü Ğudde, I-X, Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

¹⁵ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-Müfehres ev Tecridü Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûre ve'l-Eczâi'l-Mensûre*, nşr. Muhammed Şekûr el-Meydânî, Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1998.

¹⁶ Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfu'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Funûn*, haz. Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, I-II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.

¹⁷ İstahrî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî (ö. 340/951-52'den sonra), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrût: Dâru Sâdır, 2004.

¹⁸ İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed en-Nasîbî el-Bağdâdî (IV./X. yüzyıl), *Sûretü'l-Arz*, I-II, Beyrût: Dâru Sâdır (Leiden ofset basımı), 1938.

¹⁹ Makdisî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Bennâ eş-Şâmî el-Beşşârî (ö. 390/1000 civarı), *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, nşr. M. J. De Goeje, Leiden: Brill, 1877.

²⁰ Bekrî, Abdullâh b. Abdilâzîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Endelüsî (ö. 487/1094), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I-II, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.

²¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-VII, Beyrût: Dâru Sâdır, 1995.

Araştırmalar

Belâzürî, çağdaş araştırmacılar tarafından her ne kadar sıkça başvurulmuş bir kaynak olsa da onun hayatı, eserleri ve tarihçiliğine dair yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Amanullah Khan,²² Mohammad Luqman,²³ Fevzî Muhammed Abduh Sâ'âtî,²⁴ Hıdr Abdurrıza Câsim el-Hafâcî,²⁵ Ali Yenice²⁶ ve Rukiye Tosun²⁷ tarafından hazırlanan tezler, bu çalışmalardandır.

İlk İslâm/Arap fetihleri konusunda Batıda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında W. E. Kaegi,²⁸ Fred M. Donner,²⁹ Hugh Kennedy,³⁰ Robert Hoyland,³¹ Boaz Shoshan³² gibi tarihçilerin çalışmaları oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu araştırmacıların yaptığı çalışmalarda İslâm fetihleri, daha çok bütüncül olarak ele alınmış, konumuza kısmen değinilmiştir.

²² Khan, Amanullah, *A Critical Study of Al-Baladhuri As a Historian* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Lahore: University of Panjab 1971.

²³ Luqman, Mohammad, *An Analysis of the Earliest Arab Historical Writers (İbn İshaq, Al-Tabari and Al-Baladhuri)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Glaskow: University of Glaskow, Department of Arabic 1981.

²⁴ Sâ'âtî, Fevzi Muhammed Abduh, *Mevaridu'l-Belâzurî fî Kitabihî Fütûhi'l-Buldân* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), I-II, Mekke: Camiatu Ummi'l-Qura, 1989.

²⁵ Hafâcî, Hıdr Abdurrıza Câsim, *el-Cevânibu'l-İktisadiyye ve'l-Maliyye fî Kitâbi Fütûhu'l-Buldân li'l-Belâzurî* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bağdat: Camiatu Bağdat, 2003.

²⁶ Yenice, Ali, *Ahmed b. Yahya b. Cabir El-Belazuri Ensabu'l-Eşraf'ın Abbasoğulları Kısmının Kaynakları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.

²⁷ Tosun, Rukiye, *Belâzurî ve İbn A'sem'e Göre Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

²⁸ Kaegi, W. E., *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, New York: Cambridge University Press, 1992.

²⁹ Donner, Fred McGraw, *The Early Islamic Conquests*, New Jersey: Princeton University Press, 1981; *The Expansion of the Early Islamic State*, ed. Fred M. Donner, 2. baskı, New York: Routledge, 2016.

³⁰ Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests*, U.S.: Da Capo Press, 2007.

³¹ Hoyland, Robert, *In God's Path*, New York: Oxford University Press, 2015.

³² Shoshan, Boaz, *The Arabic Historical Tradition and the Early Islamic Conquests (Folklore, Tribal Lore, Holy War)*, New York: Routledge, 2016.

Türkiye’de de ilk İslâm fetihleri üzerine bazı çalışmalar mevcuttur. Mustafa Fayda,³³ İsrail Balcı,³⁴ Osman Aydınlı³⁵ ve Mahmut Kelpetin’in³⁶ çalışmaları bu hususta örnek olarak zikredilebilir.

Çalışmada, Ürdün ve Yermûk Üniversitesi’nin birlikte tertip ettiği “*Proceedings of the Symposium on Bilâd al-Shâm*” başlıklı üç sempozyumun, 1986-1987 yıllarında basılan makalelerinden çokça istifade edildi.³⁷ Bu çalışmada Fred M. Donner, Irfan Shahid, Lawrence I. Conrad, Walter Emil Kaegi, Hugh Kennedy gibi birçok önemli isim, çalışma konumuzla ilgili birçok önemli makale kaleme almışlardır.

Fetih tarihçiliğinde önem arzeden hususlardan birisi, yer isimlerinin doğru tespit edilmesidir. Bu sebeple çalışmanın başından itibaren birçok basılı ve online haritalar³⁸ gözden geçirilmiştir. el-Mağlûs’un *Atlasu’l-Fütûhâti’l-İslâmiyye*³⁹ adlı çalışması ile Richard J.A. Talbert editörlüğünde hazırlanan *Map-By-Map Directory to Accompany*

³³ Fayda, Mustafa, *Allah’ın Kılıcı Halid b. Velid*, 3. Baskı, İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.

³⁴ Balcı, İsrail, *İlk İslam Fetihleri Savaş Barış İlişkisi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

³⁵ Aydınlı, Osmanlı, *Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh (r.a.)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

³⁶ Kelpetin, Mahmut, *Hulefa-yi Raşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2012.

³⁷ *Proceedings of the Symposium on Bilâd al-Shâm During the Byzantine Period*, I-II, Amman: University of Jordan-Yarmouk University, 1986-1987; *Proceedings of the Second Symposium on the History of Bilâd al-Shâm During the Early Islamic Period Up to the 40 A.H./640 A.D.*, Amman: University of Jordan-Yarmouk University, 1987.

³⁸ Kullanılan başlıca online haritalar şunlardır:

<https://althurayya.github.io/>

<http://dare.ht.lu.se/>

<http://syriaca.org/geo/index.html>

<https://omnesviae.org/>

<https://pleiades.stoa.org/>

<https://cmes.uchicago.edu/page/maps-middle-east>

<https://www.bayerische-landesbibliothek-online.de/orbis-latinus>

³⁹ Mağlûs, Sâmi b. Abdillâh b. Ahmed, *Atlasü’l-Fütûhâti’l-İslâmiyye fî Ahdi’l-Hulefâi’r-Râşidîn*, Riyad: Mektebetü’l-Abikân, 2010.

*Barrington Atlas of the Greek and Roman World*⁴⁰ adlı yer isimleri çalışmasından yararlanılmıştır. Bunlara ilave olarak A.H.M. Jones tarafından hazırlanan *The Cities of the Eastern Roman Provinces*⁴¹ adlı kitap ve Hugh Kennedy'nin "The Towns of Bilâd al-Shâm and the Arab Conquests"⁴² adlı makalesinden oldukça istifade edilmiştir.

⁴⁰ Talbert, Richard J.A. (ed.), *Map-By-Map Directory to Accompany Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, 2000.

⁴¹ Jones, A. H. M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, 2nd edition, London: Oxford University Press, 1971.

⁴² Kennedy, Hugh, "The Towns of Bilâd al-Shâm and the Arab Conquests", *Proceedings of the Symposium on Bilâd al-Shâm During the Byzantine Period*, Amman: University of Jordan-Yarmouk University, 1986, II, 88-100.

BÖLÜM 1: BELÂZÜRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FETİH TARİHÇİLİĞİ

1.1. Hayatı

Kaynaklarda künyesine ilişkin farklı bilgiler (Ebû Bekir/Ebü'l-Hasen) verilen Belâzürî'nin tam adı Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud'dur. Doğum yeri ve tarihine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte onu Bağdât'lı olarak zikredenler mevcuttur.⁴³ Kendisine Belâzürî nisbesinin verilmesinin sebebi olarak ölümüne neden olan Belâzür ismindeki bir yemişi aşırı tükettiği ve bunun sonucunda da vefat ettiği zikredilir. Dedesi Câbir'in, Hârûnürreşîd dönemi Mısır'ın haraç amili Hasîb b. Abdilhamîd'in⁴⁴ katipliğini yaptığı⁴⁵ bilgisinin dışında ailesi hakkında hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Belâzürî'nin etnik kökenine dair bazı tartışmalar vardır: Farsçadan Arapçaya yaptığı tercümeleler, soyu hakkında bilgi bulunmaması ve Mısır'da katiplik yapan dedesinden önceki atalarının bilinmemesi gibi gerekçelere dayanarak bazı araştırmacılar onun Fars asıllı olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁶

Belâzürî, ilim yolculuğu için çeşitli şehirlere gitmiştir. Dımaşk, Haleb, Hıms (Humus), Antakya, Irak ve bazı sınır şehirleri gittiği yerlerin başında gelmektedir. Bu şehirlerde birçok kişiyle görüşmüş ve rivayet almıştır. Rivayet aldığı hocaları şunlardır:

Hişâm b. Ammâr, Ebû Hafs Ömer b. Sa'îd ed-Dımaşkî, Muhammed b. Musaffâ, Muhammed b. Abdirrahman b. Sehm el-Antâkî, Ahmed b. Bürd el-Antâkî, Affân b. Müslim, Abdüla'lâ b. Hammâd, Abdülvahid b. Ğıyâs, Ali b. el-Medînî, Abdullah b. Salih el-İclî, Mus'ab ez-Zübeyrî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Osman b. Ebî Şeybe, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Medâinî, Kâtibü'l-Vâkıdî Muhammed b. Sa'd, Hevze b. Halîfe, Affân b. Müslim, Halef b. Hişâm, Şeybân b. Ferrûh, İshâk b. İsrâîl, Halef b. Bezzâr, Amr en-Nâkıd, Hüseyin b. Ali b. el-Esved, Muhammed b. Salih ed-Dûlâbî, Muhammed b. Hâtim, Abbâs b. el-Velîd en-Nersî, Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî.

⁴³ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 347-348; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, II, 530.

⁴⁴ Takiyyüddin el-Makrîzî (ö. 845/1442), *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, I, 379.

⁴⁵ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 348; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, II, 530; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 505.

⁴⁶ Becker, C. H. ve F. Rosenthal, "Al-Balâdhurî", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition (EI²)*, Leiden: Brill, 1986, I, 971; Fayda, Mustafa, "Belâzürî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara 1992), V, 392.

Kendisinden rivayet alan öğrencileri ise şunlardır:

Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, Yahyâ b. el-Müneccim, Ahmed b. Abdillâh b. Ammâr, Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. Nuaym Karkâre el-Erzenî, Ca‘fer b. Kudâme, Abdullâh b. Ebî Sa’d el-Varrâk, Muhammed b. Halef, Vekî‘ el-Kâdî.⁴⁷

Belâzürî, tarihçi vasfının yanında edebi kişiliğiyle de tanınmaktadır. Kaynaklarda edîb ve belağat sahibi biri olduğu, kendisine ait şiir, hiciv ve mersiyelerinin bulunduğu zikredilir.⁴⁸ Ancak yazdığı şiirlerin bir kitap/divan şeklinde mi olduğu yoksa şifahi olarak mı söylediğine dair elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Belâzürî’ye ait şiir ve hicivler, maalesef bir bütün halinde günümüze ulaşmadığından bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte onun şiirlerinin bir kısmına, kendisinden sonraki bazı eserlerde yer verilmiştir.⁴⁹ Belâzürî’nin ayrıca Farsçadan Arapçaya tercüme yaptığı da belirtilmektedir. Yaptığı bu tercümelere örnek olarak yalnızca *Ahd-i Erdeşîr* adlı kitabın ismi verilmekte⁵⁰, diğerlerine ait herhangi bir bilgi zikredilmemektedir.

Abbâsî Devleti döneminde yaşayan Belâzürî, yaşadığı dönemde bazı halifeler ile yakın ilişkiler kurmuş ve onların dostluğunu kazanmıştır. Abbâsî halifelerinden özellikle Mütevekkil Alellâh (232-247/847-861) ile iyi ilişkileri olan Belâzürî, onun nedîmliğini de yapmıştır.⁵¹ Eserinde Mütevekkil’in ismi zikredildiğinde onun için tazim ifadelerini kullanması ve hatta bizzat Mütevekkil’den rivayet aktarması onun bu yakınlığını açıkça göstermektedir.⁵² Yine entelektüel kişiliğiyle bilinen Halife el-Mu‘tezz-Billâh’ın (252-255/866-869) oğlu Abdullâh’ın⁵³ en önemli hocalarından olmuş, onun yetişmesinde

⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, VI, 74-75; Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Üdebâ*, II, 530-531; Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, XIII, 162-163.

⁴⁸ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 348; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, VI, 75.

⁴⁹ Örneğin Sûlî’nin eserlerinde Belâzürî’nin isminin sıkça zikredildiğini ve bazı yerlerde onun şiirlerini naklettiğini görmekteyiz. Bkz. Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî (ö. 335/946), *Ahbâru Ebî Temmâm*, yy., ts., s. 43.

⁵⁰ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 348.

⁵¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Üdebâ*, II, 530; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, I, 323.

⁵² Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 171.

⁵³ Hilafetin bir gece sürmesinden dolayı, bazı araştırmacılar onu Abbâsî halifeleri arasında zikretmemektedir. Bkz. Durmuş, İsmail, “İbnü’l-Mu‘tez”, *DİA*, XXI (Ankara 2000), s. 144.

emeği geçmiştir. İbnü'l-Mu'tezz'in, hocası Belâzürî'nin yanına sık sık geldiği ve ona sorular sorduğu, yine Belâzürî'nin de onun edebî yönünü methettiği zikredilmektedir.⁵⁴

Belâzürî'nin Abbâsî hanedanına yakınlığını eserinde kullandığı bazı ifadelerden anlamak mümkündür. Örneğin Abbâsîlerle ilgili bir bilgi aktardığında “*ed-Devletü'l-Mübâreke (Mübarek/Kutlu Devlet)*”⁵⁵ şeklinde bir ifade tercih etmiştir.⁵⁶

Belâzürî'nin Abbâsî hanedanıyla olan bu yakınlığı, ömrünün sonuna kadar sürmemiştir. Mütevekkil ve Mutezz dönemlerinden sonra başa gelen yeni halifeler, seleflerinin gösterdiği ilgiyi Belâzürî'ye göstermemişlerdir. Özellikle Mu'temid Alellâh döneminde (256 -279/870-892) hem maddi açıdan sıkıntı çekmiş hem de eski itibarını kaybetmenin üzüntüsünü yaşamıştır.⁵⁷

Belâzürî'nin vefat tarihine dair net bir bilgi olmamakla birlikte kaynaklar onun, Abbâsî halifesi Mu'temid döneminin (256-279/870-892) sonlarında vefat ettiğini belirtmektedir.⁵⁸ Bu bilgiden hareketle onun vefat tarihi olarak 279 (892-93) yılı kabul edilmiştir.

Belâzürî'nin ölüm sebebi ise oldukça ilginçtir. Tıp literatüründe “*Semecarpus Anacardium L.*” ismiyle bilinen ve daha çok Hind coğrafyasında yetişen “Belazür”⁵⁹ ismindeki bir ağaçın yemişini bilinçsiz bir şekilde tükettiği için zihnî melekelerini kaybetmiş, akabinde rahatsızlanarak hastaneye (bimaristan) yatırılmış,⁶⁰ ancak şifa

⁵⁴ Sülî, *Eş'âru Evlâdi'l-Hulefâ ve Ahbârihim*, Matbaatu's-Sâvî, 1936, s. 107, 113-114.

⁵⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 178, 195, 244, 332, 340, 410, 487.

⁵⁶ Ayrıca bkz. Tayeb el-Hibri, *Parable and Politics in Early Islamic History: the Rashidun Caliphs*, New York: Columbia University Press, 2010, s. 25.

⁵⁷ Fayda, Mustafa, “Belâzürî”, *DİA*, V, 392.

⁵⁸ Safedî, Selahaddin Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnâvût-Türkî Mustafâ, Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâs, 2000, VIII, 155; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 323.

⁵⁹ Bos, Gerrit, “Balâdhur (Marking-Nut): A Popular Medieval Drug for Strengthening Memory”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, LIX, 2, 1996, s. 229-236.

⁶⁰ Belâzürî'nin yattığı bu hastanenin, Hârûnürreşîd tarafından Bağdat'ta kurulan ve Sa'îd, Reşîd veya Kebîr olarak bilinen meşhur hastane olduğu ifade edilmiştir. bkz. Öztürk, Levent, *İslam Dünyasında Hastaneler*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, s. 124-125.

bulamamış ve burada vefat etmiştir.⁶¹ Bu sebepten dolayı vefat ettiği için bu yemişe nispetle (muhtemelen vefatından sonra) “Belâzürî” nisbesiyle meşhur olmuştur.⁶² Her ne kadar “Belâzürî” nisbesiyle tanınan başka ilim adamları⁶³ bulunsa da mutlak olarak bu nisbe kullanıldığında genellikle tarihçi ve neseb âlimi olan “Belâzürî” anlaşılır.

1.2. Eserleri

Tercüme hareketiyle birlikte ilmî hareketliğinin zirveye ulaştığı hicrî üçüncü asrın şüphesiz en önemli tarihçilerinden biri olan Belâzürî'nin eserleri, vefatının hemen ardından tanınmaya başlanmış ve yazılan eserlerde kendisine atıflarda bulunulmuştur. Yine onun eserleri, sonraki asırlarda yaşayan müelliflerin ana kaynaklarından biri olmuş ve bu canlılığını koruyarak günümüze kadar gelmiştir.

Belâzürî'nin eserlerinin sayısı ve isimlerine dair kaynaklarda birtakım ihtilaflar bulunmaktadır. Ancak bu bilgilere baktığımızda zikredilen tüm bu kitap isimleri, günümüze ulaşan iki kitabının farklı isimlerle ifade edilmesinin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi *Fütûhu'l-Büldân* olarak bilinen fetihlere dair yazmış olduğu eseri, diğeri ise ensâb ve tabakât usulüne göre kaleme aldığı *Ensâbü'l-Eşraf* adlı eseridir. Bunların dışında bir üçüncü eser olarak *Ahd-i Erdeşîr* adlı bir tercüme kitabının bulunduğu söylenmişse de bu kitap günümüze ulaşmamıştır.

Belâzürî'nin bu üç eserini yazma sırasına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserlerindeki bazı ayrıntılar, bu konuya kısmen ışık tutmaktadır. *Ahd-i Erdeşîr* adlı eseri, günümüze ulaşmadığı için bu kitabına dair bir tespit yapmak mümkün

⁶¹ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 348. O dönemde “belazür”, ilim ehlinin hafızayı kuvvetlendirmek için tükettiği başlıca yemişlerdendi. Ancak bilinçsizce kullanılması sebebiyle birçok kişi bunun yan etkilerine maruz kalmıştı. Göz kaybı, deri hastalıkları ve bilinç kaybı gibi olumsuz etkilere sahip olan bu yemiş, daha ileri safhada ise ölüme sebebiyet vermektedir.

⁶² Bazı kaynaklarda, belazür yemişini bilinçsizce kullanıp vefat eden kişinin Belâzürî değil dedesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şüpheli bir bilgi olarak karşımızda duran bu mesele, bazı araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldan*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013, s. XIII; Öztürk, Levent, *İslam Dünyasında Hastaneler*, s. 125-127.

⁶³ Belazürî nisbesiyle bilinen diğer kişiler şunlardır: Ali b. Ya'kûb b. Yûsuf b. İmrân Ebû'l-Hasen el-Kazvîni el-Belâzürî (İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XLIII, 291); Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tûsî el-Belâzürî (Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 36; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, VII, 723); Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî el-Belâzürî (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII, 758; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kureşî el-Basrî ed-Dimaşkî (ö. 774/1373), *Tabâkâtu's-Şâfiyyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Muhammed Azeb, yy.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993, s. 335)

değildir. Fakat onun *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı eserinde *Fütûh*'a atıflarda bulunması, bunun mukabilinde *Fütûh*'ta da herhangi bir eserine atıfta bulunmaması, *Fütûhu'l-Büldân*'ın daha önce yazıldığıının en önemli delilidir.

Bu kısa bilgiyi verdikten sonra, Belâzürî'ye ait olan eserleri ayrıntılı olarak aşağıda inceleyeceğiz.

1.2.1. *Fütûhu'l-Büldân*

Belâzürî'nin İslâm fetihlerine dair yazmış olduğu bu eser, tematik olarak “fetih” merkezli yazılan en önemli eserlerden biridir. Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen fetihlere, kronolojik olmaktan ziyade bölgesel (büldân) olarak eserinde yer vermiştir.

Eserin ismine dair kaynaklarda farklı bilgiler göze çarpmaktadır. Belâzürî *Ensâbü'l-Eşrâf*'ın çeşitli yerlerinde fetihlere dair yazdığı bu eserine bizzat değinmektedir. Bazen “*Kitâbü'l-Büldân*” olarak⁶⁴, bazen de “*Bölgelerin (Büldân) durumuna dair yazdığım kitabım*”⁶⁵ şeklinde net olmayan bir ifade kullanmaktadır.

Öte yandan Belâzürî'den sonra ona atıfta bulunan birkaç kaynakta da kitabın ismine dair farklılıklar tespit ettik. Örneğin Nedîm bununla ilgili olarak, Belâzürî'nin *el-Büldânü's-Sağîr* ve tamamlamadığını belirttiği *el-Büldânü'l-Kebîr* adında iki farklı eserinin olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶ Yine Mes'ûdî, onun eseri için “*Fütûhu'l-Büldân*”⁶⁷ ifadesini kullanırken Yâkût el-Hamevî “*Fütûhu'l-Büldân*”⁶⁸, “*Kitâbü'l-Fütûh*”⁶⁹ ve “*Kitâbü'l-Belâzürî*”, “*Kitâbü Ahmed b. Yahyâ*”⁷⁰ gibi oldukça farklı kullanımlar tercih

⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr–Riyâd ez-Ziriklî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996, X, 58, 208, XI, 20, XIII, 233, 246-247.

⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, XI, 57, 68, XII, 183, XIII, 348.

⁶⁶ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 348.

⁶⁷ Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüzelî (ö. 346/956), *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, haz. Abdullah İsmail es-Sâvî, Kahire: Dârü's-Sâvî, ts., s. 310.

⁶⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dârü Sâdır, 1995, I, 534, II, 203, V, 156.

⁶⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 103, II, 516, IV, 54, 134, 239.

⁷⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 289, 383, III, 299, IV, 88, 239, V, 323.

etmiştir. Kâtib Çelebî de “*el-Büldân ve Fütûhuhâ ve Ahkâmuhâ*” şeklinde bir isimlendirmeye gitmiştir.⁷¹

Başta Belâzürî olmak üzere birçok müellifin, *Fütûh* için oldukça farklı isimler kullanması sonucu ortaya çıkan isim karmaşasının sebebi, Belâzürî'nin, kitabına mutlak olarak bir isim vermemesi olabilir. Bunun neticesinde ortaya çıkan muğlaklık, sonraki dönemlerde eserin farklı isimlendirilmesine yol açmıştır.

Tezimizin de ana kaynağı olan bu eser, Resûlullah'ın (sav) Medine'ye hicreti konusuyla başlamış ve hicret sonrası dönem hakkında bilgiler vermiştir. Daha sonra Hz. Ebû Bekir dönemine geçilmiş, burada irtidat hadiseleri ve yapılan fetihlere yer verilmiştir. Bunun devamı olarak Hz. Ömer dönemi ve sonrasındaki fetihlere de ayrıntılı olarak yer veren Belâzürî, tüm fetihleri zikrettikten sonra haraç, atâ, paralar, yazı ve benzeri hususlara değinerek kitabını tamamlamaktadır. Verdiği ilk dönem bilgilerinin yanında kendi dönemi hakkında da bilgi vermesi bakımından önemli bir kaynak konumundadır.

Her ne kadar eserin isminin kullanılmasında bir çeşitlilik söz konusu ise de eserin, sonraki tarihçiler tarafından sıkça başvurulan bir kaynak olduğunda şüphe yoktur. Örneğin Mes'ûdî,⁷² İbnü'l-Fakîh,⁷³ Makdisî,⁷⁴ Yâkût el-Hamevî,⁷⁵ İbn İzârî,⁷⁶ İbn Fadlullah el-Ömerî,⁷⁷ Makrizî⁷⁸ gibi pek çok müellif Belâzürî'den faydalanmıştır.

⁷¹ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1402.

⁷² Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, s. 310-311.

⁷³ İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî (ö. III-IV./IX-X. yüzyıl), *el-Büldân*, nşr. Yusuf el-Hâdî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996, s. 565, 615.

⁷⁴ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 313.

⁷⁵ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 103, 210, 236, 285, 289, 328, 355, 383, 432, 467, 483, 489, 510, 534, II, 30, 39, 135, 171, 185, 206, 228, 264, 285, 351, 504, 516, 518, III, 34, 168, 170, 203, 293, 299, 383, IV, 14, 54, 71, 74, 88, 100, 134, 178, 233, 239, 397, 460, 469, V, 13, 33, 65, 88, 108, 110, 151, 156, 286, 317, 318, 323, 419.

⁷⁶ İbn İzârî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Merrâkûşî (ö. 712/1312'den sonra), *el-Beyânu'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, nşr. G. S. Colin – E. Lévi-Provençal, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1983, I, 18.

⁷⁷ el-Ömerî, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fadlillâh (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, Abu Dabi, Mecma'u's-Sekâfe, 2003, III, 525-526, 550, XXIV, 186, 363, 367, 391-392, 406, 413, 417-419, 425, 430, 433, 436, 437, 441, 445, 446.

⁷⁸ Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr*, I, 372, III, 219, 254, IV, 47.

Yazıldığı andan itibaren canlılığını sürdüren *Fütûhu'l-Büldân*'ın çeşitli neşirleri ve tercümeleleri yapılmıştır.

Neşirleri

Fütûhu'l-Büldân'ın çeşitli dönemlerde birçok neşri yapılmış, ancak yapılan bu çalışmaların hiçbiri tahkikli neşirler olmayıp yalnızca bir yazmanın matbu hali olarak basılmıştır. Tez yazma sürecinde bu baskıların birçoğunu karşılaştırmalı olarak kullandığımızda da gördük ki her baskıda kelime hatasından, paragraf düşmesine varıncaya kadar birçok eksiklik bulunmaktadır. Bundan dolayı *Fütûhu'l-Büldân*'ın dünya üzerindeki mevcut tüm nüshalarının tespit edilip tahkikli neşrinin yapılması, hâlihazırda yapılması gereken en önemli iş olarak durmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla *Fütûh*'un yapılan baskıları şunlardır:

Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (ö. 279/892-93), *Fütûhu'l-Büldân*, nşr. M. J. Goeje, Leiden, 1846. (İkinci baskı 1958'de yapılan bu neşrin, tıpkıbasımı 2013'te Brill tarafından yeniden yapılmıştır.)

_____, *Fütûhu'l-Büldân*, Kahire: Matbaatü'l-Mevsûât, 1901, 480 s. (De Goeje'nin ikinci baskısı esas alınarak)

_____, *Fütûhu'l-Büldân*, nşr. Salahuddin el-Müneccid, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1957.

_____, *Fütûhu'l-Büldân*, nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Kahire, 1932. (Rıdvân Muhammed neşrinin, iki tıpkıbasımı daha yapılmıştır: Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978, 460 s; 1983, 460 s.)

_____, *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Enis Tabba'-Ömer Enis Tabba', Müessesetü'l-Maarif, Beyrut 1407/1987, 768 s.

_____, *el-Büldân ve Fütûhuhâ ve Ahkâmuhâ*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992, 522 s. (Tezde bu baskı kullanılmıştır.)

Fuat Sezgin'in "Islamic Geography" serisinde (42. cilt) ofset olarak yayımlanmıştır (Frankfurt 1413/1992)

_____, *el-Büldân ve Fütûhuhâ ve Ahkâmuhâ*, thk. Necib el-Macidi, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008, 424 s.

_____, *Fütûhu'l-Büldân*, nşr. Abdülkadir Muhammed Ali, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı: 2010, 286 s.; 2. Baskı: Beyrut 2014, 286 s.

“Fütûhu'l-Buldân'dan Seçmeler” Şeklinde Basılanlar

Min Kitâbi Fütûhi'l-Buldân, haz. Şevki Ebû Halîl, Dimaşk: Vizâratü's-Sekâfe, 1997, 544 s.

Mahattât Hadâriyye min Kitâbi Fütûhi'l-Büldân, haz. Şevki Ebû Halîl, Beyrut: Daru'l-Fikr, 2002, 296 s.

el-Muhtar min Fütûhi'l-Buldân li'l-Belâzürî, haz. Semîr Sirhân-Muhammed İnanî, Mektebetü'l-Üsra, 1999, 110 s.

Seyyid Şerif el-Kâdirî tarafından kaleme alınan *Cevâhiru'l-Buhûr* adlı derleme bir kitabın içerisinde *Fütûhu'l-Büldân*'daki “Sind Fetihleri” kısmı basılmıştır (Seyyid Şerif el-Kâdirî, *Cevâhiru'l-Buhûr*, Haydârâbâd, ts., s. 4-28).

Tercümeleri

Tespit edilebildiği kadarıyla Belâzürî'nin kitabının yapılan tercümeleri şöyledir:

Latince

Liber Expugnationis Regionum, çev. Von Hamaker, Leiden 1884.

Türkçe

Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Zâkir Kadiri Ugan, Ankara: Maarif Vekâleti, 1955-56, I-II.

_____, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. bs., 1987, 814 s.; 2. bs., 2002, 804 s.

_____, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013, 629 s. (Gözden geçirilmiş yeni baskı)

İngilizce

The Origins of The Islamic State: Being A Translation From The Arabic Accompanied With Annotations Geographic and Historic Notes of The Kitab Futuh Al-Buldan,

I. cild: çev. Philip Khuri Hitti; New York: Columbia University, 1916, 518 s.

II. cild: çev. Francis Clark Murgotten, New York: Columbia University, 1924, 297 s.

Farsça

Fütûhu 'l-Büldân, çev. Âzertaş Azernûş, Tahran 1967.

Fütûhu 'l-Büldân, çev. Muhammed Mütevekkil, Tahran 1988.

Almanca

El-Belâdorî's "Kitab Futûh el-Buldân", çev. Oskar Rescher, Leipzig: Otto Harrassowitz in Komm, 1917. (Bir bölümünü çevirmiştir.)

Rusça

1987 yılında *Fütûhu 'l-Büldân*'ın bir kısmının Rusça çevirisi yapılmıştır.

1.2.2. Ensâbü'l-Eşrâf

Fütûhu 'l-Büldân'da olduğu gibi Belâzürî'nin neseplere dair yazmış olduğu bu eserin ismi hususunda da birçok farklı kullanım bulunmaktadır. Nedîm, Belâzürî'nin bu eserini "*el-Ahbâr ve 'l-Ensâb*" olarak verir.⁷⁹ Yâkût el-Hamevî ise "*Cümeli Nesebi 'l-Eşrâf*" şeklinde zikrederken⁸⁰ Kâtip Çelebî de "*el-İstiksâ fî 'l-Ensâb ve 'l-Ahbâr*" olarak ifade etmiştir.⁸¹

Belâzürî, bu eserini adından da anlaşılacağı üzere neseb (çoğulu: ensâb) usulüne göre kaleme almıştır. Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilatındaki sırayı esas alarak öncelikle

⁷⁹ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 348.

⁸⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-Üdebâ*, II, 534.

⁸¹ Kâtip Çelebî, *Keşfü 'z-Zunûn*, I, 79.

Hız. Peygamber'in kabilesi olan Hâşimoğullarını ele almıştır. Bu sırayı yakınlığına göre Ümeyyeoğulları ve diğerk Kureyş kabileleri takip etmiştir. Belâzürî, kendisinden önce Kelbî'nin, İbn Sa'd ve Halife b. Hayyât gibi tarihçi ve nesep âlimlerinin eserlerinden istifade etmiştir.⁸²

Neşirleri

- *Ensâbu'l-Eşrâf*;

I (nşr. Muhammed Hamîdullah), Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1959.

II (nşr. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî), Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1974.

III (nşr. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî), Beyrut: Dârü't-Te'âruf, 1977.

IV (nşr. Abdülazîz ed-Dûrî), Beyrut: Cem'iyetü'l-Müsteşrikiyyîn el-İlmâniyye, 1978.

V (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut: Cem'iyetü'l-Müsteşrikiyyîn el-İlmâniyye, 1979.

- *Kitâbü "Cümel Min Ensâbi'l-Eşrâf"*, nşr. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, I-XIII, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- *Ensâbu'l-Eşrâf*;

I/a (nşr. Yusuf Mar'aşlî), Beyrut: el-Ma'hedu'l-İlmânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2008.

I/b (nşr. Yusuf Mar'aşlî), Beyrut: el-Ma'hedu'l-İlmânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2008.

II (nşr. Wilferd Madelung), Beyrut: el-Ma'hedu'l-İlmânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2009.

III (nşr. Abdülazîz ed-Dûrî), Beyrut: el-Ma'hedu'l-İlmânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2009.

IV/a (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut: el-Ma'hedu'l-İlmânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2009.

IV/b (nşr. Abdülazîz ed-Dûrî-İsâm Ukle), Beyrut: el-Ma'hedu'l-İlmânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2009.

V (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut: el-Ma'hedu'l-İlmânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2009.

⁸² Fayda, "Ensâbü'l-Eşrâf", *DİA*, XI, 249-251.

VII/a (nşr. Remzî Ba'albekî), Beyrut: el-Ma'hedu'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2009.

VII/b (nşr. Muhammed el-Ya'lavî), Beyrut: el-Ma'hedu'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2009.

Tercümeleri

Ensâbu'l-Eşraf'ın Hz. Peygamber'e dair olan kısmı, 2018 yılında iki cilt halinde Türkçeye çevrilmiştir.⁸³

1.2.3. Ahd-i Erdeşîr

Belâzürî'nin, şiir vezninde Farsçadan Arapçaya tercüme ettiği belirtilen⁸⁴ bu eser, ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır.

1.3. Belâzürî'nin Fetih Tarihçiliği

Belâzürî'nin ilk İslâm fetihlerine dair kaleme almış olduğu *Fütûhu'l-Büldân*, konuyla ilgili alanın en önemli kaynağı konumundadır. Bu eserde kendine özgü birtakım yöntemler kullanan Belâzürî'nin tarihçiliğine dair birtakım tespitlerimiz olmuştur. Bu kısımda Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân* adlı eseri çerçevesinde onun fetih tarihçiliğini ele alacağız.

Öncelikle Belâzürî'nin, bu eseri yazarken kullandığı kaynaklara temas etmek yerinde olacaktır. Hayatını anlattığımız bölümde kendisinden bizzat veya naklen rivayetini aktardığı kişileri zikretmiştik. Bunlar arasında İbn Sa'd, Ebû Hafs ed-Dımaşkî, Hişâm b. Ammâr, Abbâs b. Hişâm el-Kelbî, Muhammed b. Sehm el-Antâkî, Amr en-Nâkîd, Hüseyin b. Ali b. el-Esved el-Iclî gibi isimler bizzat kendisinden rivayet aldığı kişilerdir. Buna ilave olarak Belâzürî, kendisinden önce yaşamış olan bazı tarihçilerden de nakillerde bulunmaktadır. Vâkîdî, Ebû Mihnef, Seyf b. Ömer, Heysem b. Adiy, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, Medâinî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebü'l-Hattâb el-Ezdî, Avâne b. Hakem, Yahya b. Âdem gibi birçok isim, Belâzürî'nin alıntı yaptığı tarihçilerdendir. Belâzürî'nin eserinde, bizzat veya naklen değindiği bu kişilerin,

⁸³ *Ensâbü'l-Eşraf: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayatı, Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*, çev. Hikmet Akdemir, I-II, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018.

⁸⁴ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 348; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, II, 534.

tamamının olmasa da çoğunluğunun bir eser sahibi olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmının bizzat fetihlere dair eserleri bulunurken bazılarının ise dolaylı olarak fetihleri anlatan eserleri zikredilmektedir. Belâzürî'nin Şâm fetihlerini yazarken, bu tarihçilerin hangi eserlerinden yararlanmış olabileceğine dair bibliyografik eserlere de bakarak bir tablo hazırladık.

Tablo 1: Belâzürî'nin Yararlandığı Tarihçiler ve Konuyla İlgili Eserleri

RAVİ ADI	ZİKREDİLEN ESERLERİ
Ebü Mihnef	<i>Fütûhu 'ş-Şâm</i> ⁸⁵
Hişâm b. Muhammed el-Kelbî	<i>Târîhu Ecnâdi 'l-Hulefâ</i> <i>Sıfâtü 'l-Hulefâ</i> <i>el-Büldânü 'l-Kebîr</i> <i>el-Büldânü 's-Sağîr</i> <i>Kitabü Kısmeti 'l-Arazîn</i> <i>Kitâbü 'l-Enhâr</i> <i>Esvâku 'l-Arab</i> <i>Kitabü 'l-Ekâlîm</i> <i>en-Nesebü 'l-Kebîr</i> <i>Nesebü Kureyş</i> <i>Kitabü Evlâdi 'l-Hulefâ</i> ⁸⁶
Vâkıdî	<i>Fütûhu 'ş-Şâm, Siretu Ebî Bekir ve Vefâtuhu</i> ⁸⁷
İbn Sa'd	<i>et-Tabâkâtü 'l-Kübrâ</i> ⁸⁸
Heysem b. Adiy	Nedîm, onun birçok eserini zikretse de ⁸⁹ bunların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

⁸⁵ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 292.

⁸⁶ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 301-307.

⁸⁷ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 308-309.

⁸⁸ Nedîm, onun bu kitabını Vâkıdî, Kelbî, Heysem b. Adiy ve Medâinî'den yararlanarak yazdığını söylemektedir. bkz. Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 310.

⁸⁹ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 312-313.

Tablo 1'in Devamı

Medâinî	Nedîm, birçok alanda eser sahibi olan Medâinî'nin eserlerini konularına göre tasnif etmiştir. Bu tasniflerden biri de fetihler hakkında yazdığı kitaplarıdır. Burada “ <i>Fütûhu 'ş-Şâm Eyyâme Ebî Bekir</i> ”, “ <i>Kitâbü Fütûhi 'ş-Şâm</i> ” adlı kitapları konumuz açısından dikkat çekicidir. ⁹⁰
el-Velîd b. Müslim	<i>Kitâbü 'l-Meğâzi</i> ⁹¹ <i>Kitâbü 's-Siyer</i> ⁹²
Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam	<i>Kitâbü 'l-Emvâl</i> , <i>Kitâbü 'n-Neseb</i> ⁹³
Ebü'l-Hattâb/Ebü İsmâîl el-Ezdî	<i>Fütûhu 'ş-Şâm</i> ⁹⁴
Yahya b. Âdem	<i>Kitâbü 'l-Harâc</i> ⁹⁵
Ebû Hafs ed-Dımaşkî	Belâzürî'nin en çok rivayet aldığı rivayetlerdir. Ancak kaynaklarda herhangi bir kitabının olduğu bilgisine ulaşamadık.
Hişâm b. Ammâr	<i>el-Meb 'as</i> ⁹⁶
Abbâs b. Hişâm el-Kelbî	Belâzürî, Hişâm el-Kelbî'nin rivayetlerini oğlu Abbâs'tan almaktadır.
Amr en-Nâkîd	Kaynaklarda yalnızca rivayet ettiği zikredilmektedir.
Mus'ab ez-Zübeyrî	<i>en-Nesebü 'l-Kebîr</i> , <i>Nesebü Kureys</i> ⁹⁷

Yukarıdaki tabloda zikrettiğimiz tarihçiler/nesep âlimleri, Belâzürî'nin fetih rivayetlerinin temelini oluşturmaktadır. W. E. Kaegi, bunlara ilave olarak Belâzürî'nin,

⁹⁰ bkz. Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 319-320.

⁹¹ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 337.

⁹² İbn Hacer, *el-Mu'cemü 'l-Müfehres*, s. 77.

⁹³ Nedîm, *el-Fihrist*, I/1, 219.

⁹⁴ İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed el-İşbîlî (ö. 575/1179), *Fehrese*, nşr. Muhammed Fu'âd Mansûr, Beyrut: Dârü'Kütübî'l-İlmiyye, 1998, s. 204; İbn Hacer, *el-Mu'cemü 'l-Müfehres*, s. 182.

⁹⁵ Nedîm, *el-Fihrist*, II/1, 91.

⁹⁶ İbn Hacer, *el-Mu'cemü 'l-Müfehres*, s. 78.

⁹⁷ Nedîm, *el-Fihrist*, I/2, 340.

Yunan ve Süryânî Hristiyan sözlü-yazılı kaynaklarından da yararlanmış olabileceğini ileri sürmektedir.⁹⁸

Belâzürî'nin fetihler hakkındaki bu kitabı, bölge ve şehir esasına göre yazılmış olup bütünüyle kronolojik bir eser değildir. Kitabın tamamına bakıldığında meseleler tematik olarak incelenmiş (yerler, savaşlar, fetihler ve diğer müstakil konu başlıkları), kronoloji ikinci planda kalmıştır. Hatta yalnızca ana başlıklar değil, başlık içerisindeki bilgilerde de kronolojik bir sıralama görülmemektedir. Ancak bu durum, Belâzürî'nin eserinin bir kusuru değil, onun telif üslubunun bir özelliğidir. Ayrıca eserin başlığından da içeriğin, kronolojik (Târîh) değil bölgesel (Büldân) olduğu açıkça görülmektedir.

Belâzürî'nin fetihlerle ilgili verdiği malumat, çoğunlukla rivayet usulüne dayalı aktardığı bilgilerdir. Ancak Belâzürî, kendisinden önceki ve sonraki birçok tarihçiden ayrılarak rivayetleri aktarmasının yanında bazen kendi görüşlerini de açıkça belirtir. Genellikle “*kâle*” şıgasıyla metinde geçen yerler, bizzat Belâzürî'nin ifadeleridir. O, bazen sened zikretmeden bu şekilde bilgi aktarırken bazen de bizzat kendi yaşadığı hadiseleri açıkça zikreder.

Belâzürî'nin sened kullanımına baktığımızda onun, bir hadisçi kadar titizlik göstermediği görülür. O, bazen uzun sened zincirleri verirken, bazen de senedlerde kısaltmalara gitmektedir. Bunların haricinde Belâzürî'nin eserinde kullandığı bir usul de “*kâlû*” şıgasıyla sened zinciri zikretmeden rivayet aktarmasıdır. Belâzürî'nin, sened zincirini vermeden “*kâlû*” şeklinde sunduğu rivayetler, muhtemelen rivayetleri birleştirip kompoze ederek verdiği bilgilerdir. O, bunu oldukça sık yapmaktadır. Yine “*kîle/yukâlû*” şeklinde verdiği bilgiler de muhtemelen doğruluğundan emin olmayarak aktardığı rivayetlerdir. Böyle bir bilgi aktardıktan sonra bu bilgiyi ya tashih etmekte ya da yanlış olduğunu belirtmektedir. Mesela konuyla ilgili rivayetleri sunduktan sonra bu rivayetlerden hangisinin daha doğru olduğu veya hangisinin doğru olmadığı şeklinde kendi kanaatini de açıkça ifade eder (“*Ve 'l-haberü 'l-evvel esbet/İlk rivayet daha doğrudur.*”⁹⁹ vb.).

⁹⁸ Kaegi, W. E., *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, s. 8.

⁹⁹ Belâzürî, *Fütûhu 'l-Büldân*, s. 143.

Belâzürî'nin aktarmış olduğu rivayetler, en nihayetinde bir tercihtir. O, aktardığı rivayetler kadar aktarmadığı rivayetlerden dolayı da zımnen bir kanaate sahiptir. Bununla birlikte çoğu zaman yazımında objektif davranmaya çalışmıştır. Ancak Heysem b. Adiy'nin rivayetlerine karşı Belâzürî'nin temkinli bir tutum içinde görülmektedir. Heysem'in rivayetlerini genelde “قال” gibi kesin bir ifade yerine “زعم” gibi ihtimal anlamı taşıyan bir ifadeyle aktarmaktadır.¹⁰⁰ Ayrıca onun rivayetlerini aktardıktan sonra bazen o bilgiyi tashih eden başka bir rivayet sunmuş,¹⁰¹ bazen de rivayetin ardından “*Vallahu A'lem/Allah en iyi bilendir*” şeklinde ihtiyatlı bir görüş belirtmiştir.¹⁰²

Belâzürî, bir konuyla ilgili bilgileri bazen aynı yerde zikretmemekte, başka bir konunun içerisinde aktarmaktadır. Bundan dolayı onun eserinin, parçacı olarak değil bütüncül olarak ele alınması ve tüm rivayetlerin bir arada değerlendirilmesi gerekir.

Belâzürî'nin eserinde vermiş olduğu her bilgi ayrı bir değere sahiptir. Bu özgünlüğünün yanında, bazen verdiği bir bilgiyi çok fazla ayrıntıya boğarak konudan uzaklaştır. Örneğin yaklaşık olarak üç sayfadan oluşan Mercü's-Suffer başlığının ilk sayfasında konuyla ilgili teknik bilgiler aktarmış, kalan iki sayfada ise konuyla bizzat ilgili olmayan “*Samsâme*” adlı bir kılıcın serüvenini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹⁰³

Belâzürî'nin eleştirilebilecek bir diğer yönü de eserinde naklettiği rivayetlerin bir kısmını kırparak, bir kısmını da yanlış bir şekilde alıntılamasıdır. Örneğin ileride ilgili konuda da değineceğimiz üzere¹⁰⁴ o, Kâsım b. Sellâm'dan aldığı bir rivayeti hem keserek hem de yanlış bir şekilde aktarmıştır.

¹⁰⁰ Bkz. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 143, 210, 380.

¹⁰¹ Örneğin Belâzürî, Heysem b. Adiy'in “Dımaşk halkının evlerinin ve kiliselerinin yarısı karşılığında anlaşma yaptığı” şeklindeki görüşünü aktarmış, hemen ardından İbn Sa'd kanalıyla Vâkîdî'den rivayet sunmuştur. Vâkîdî bu rivayette, anlaşma maddeleri içinde “evlerinin ve kiliselerinin yarısı” şeklinde bir bilgiyi görmediğini, böyle bir iddiayı kimin nasıl söylemiş olabileceğini bilmediğini söylemektedir (bkz. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 143). Yine kitabının bir yerinde Heysem'in bir görüşünü aktarmış, ardından daha doğru olabileceğini belirttiği başka bir rivayet aktarmış ve daha sonra da Heysem'in bu konuda teferrüd ettiğini söylemiştir (Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 210).

¹⁰² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 380.

¹⁰³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 138-141.

¹⁰⁴ “Dımaşk Şehri ve Çevresindeki Yerlerin Fethi” başlığına bakınız.

Bu gibi istisnalar olsa da Belâzürî, sunduğu bilgilerin daha sağlam olması adına rivayet aldığı kişilerin genellikle zikri geçen/fethedilen yerlerde yaşayanlardan veya o bölgeye mensup olan ravilerden bilgi almıştır. Mesela;

* Dımaşk ve çevre şehirler hakkındaki rivayetler: Ebû Hafs ed-Dımaşkî (eş-Şâmî), Hişâm b. Ammâr ed-Dımaşkî

* Antakya ve sınır şehirleri ile ilgili rivayetler: Ebü'l-Yesa' el-Antâkî, Muhammed b. Sehm el-Antâkî, Yezîd b. Huneyn et-Tâî el-Antâkî (çocukları vasıtasıyla), İbn Bürd el-Antâkî, Ebü'n-Nu'mân el-Antâkî, Ebû Sâlih el-Ferrâ el-Antâkî

* Hıms: Muhammed b. Musaffâ el-Hımsî

* Bağras: İbn Tayyibûn/Tûsûn el-Bağrâsî

* İsim belirtmediği zaman ise mezkûr yerden olan bir kişiden veya “*meşâyiḥ min ehli...*” şeklinde belirttiği o yere müntesip olan hocalardan rivayet almaktadır (Örn: Hıms, Lâzikıyye, Antakya, Bağrâs, Suğûr halkı vb.)

Belâzürî, fetihlere dair bilgi verirken yalnızca ilgili rivayetleri değil bazen yapılan yazılı anlaşma vesikalarını da bütün olarak veya özetleyerek vermektedir. Onun bu usulü, Hodgson tarafından vurgulanmış ve takdir edilmiştir.¹⁰⁵

Fetih tarihçiliğinin en önemli parçalarından biri de yer isimlerine vukufiyettir. Belâzürî'nin yer isimlerine oldukça vâkıf olduğunu görmekteyiz. Kitabında bazen yer isimlerinin ayrıntılı bir şekilde etimolojisine değinmektedir. Örneğin Hıms bölgesinde bulunan Selemiyye şehrinin isminin nereden geldiğine dair bazı görüşleri aktarıp değerlendirmeler yapmıştır.¹⁰⁶ Yine Kinnesrîn cündüne bağlı yerlerden olan Hanâsıra ve Butnânu Habîb isimlendirmelerine dair birtakım görüşler nakletmiştir.¹⁰⁷ Bunlara ilave olarak Fars bölgesinde fethedilen bazı şehir isimlerinin Farsçadan geldiğini belirtip bunların Arapça tercümelerini vermiştir.¹⁰⁸ Onun bu hassasiyetine binaen tezin sonuna yer isimleri tablosunun eklenmesi uygun görülmüştür. (bkz EK: 1)

¹⁰⁵ Hodgson, Marshall G., *İslâm'ın Serüveni*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, I, 429.

¹⁰⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 157.

¹⁰⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 175.

¹⁰⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 367 (Kazvîn), 408 (Cenk), 413 (Mâsûrân), 429 (Ehvâz).

“Eserleri” başlığında Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân* hakkındaki bölümde de zikrettiğimiz üzere Belâzürî'den hemen sonra birçok müellif, onun fetihlere dair olan bu eserinden istifade etmiştir. Bu müelliflerin birçoğu onun ismini veya eserini zikrederek ondan bilgiler aktarırken Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948 [?]) gibi bazıları da atıfta bulunmaksızın onun eserinden oldukça uzun alıntılar yapmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec el-Kâtib el-Bağdâdî (ö. 337/948 [?]), *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe*, Bağdat: Dârü'r-Reşîd, 1981, s. 256-424.

BÖLÜM 2: BELÂZÜRÎ'YE GÖRE ŞÂM BÖLGESİ FETİHLERİ

2.1. Şâm Bölgesinin Sınırları ve Belâzürî'nin Şâm Bölgesi Hakkındaki Düşüncesi

2.1.1. Belâzürî'ye Göre Şâm Bölgesi

Türkiye'de “Şâm” ifadesi genellikle Dımaşk şehri için kullanılmaktadır. Ancak asıl anlamıyla “Şâm”, günümüz Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin ve Türkiye'nin bir kısmını içine alan büyük bir bölgeyi ifade etmek için Arapların eski zamanlardan beri kullandığı bir ifadedir. Bu anlam daralması muhtemelen Osmanlı'nın bu bölgeyi ele geçirmesinin ardından bir vilayet haline gelen Şâm'ın, zaman içerisinde Dımaşk şehriyle özdeşleşmesinden sonra gerçekleşmiştir.¹¹⁰

Belâzürî, eserinde Şâm bölgesinin hangi kısımlardan oluştuğu, sınırlarının nereden başlayıp nereden bittiğine dair ayrıntılı bilgi vermemektedir. Ancak metin içerisinde zikrettiği yerlerden hareket ederek Şâm bölgesi sınırlarına dair Belâzürî'nin düşüncesini tespit etmek mümkündür.

Belâzürî, Hz. Peygamber'in Tebûk seferini anlattığı yerde Tebûk'u Şâm bölgesi sınırları içinde zikretmiştir.¹¹¹ Yâkût'un *Mu'cem*'ine baktığımızda Belâzürî'nin dediğini teyid eder mahiyette Tebûk'un, Hicâz'dan Şâm bölgesine giderken Şâm'ın ilk sınırı olduğu ifade edilmektedir.¹¹²

Eserinde birkaç yerde “*Şam'ın tamamı*”¹¹³ ifadesini kullansa da bunun tam olarak nereleri kapsadığına değinmemiştir. Yine Ürdün başlığında “Şâm sahilleri” ifadesine yer veren Belâzürî, burada muhtemelen Ürdün sahil şeridindeki kentleri kastetmektedir.

Burada bir mesele dikkat çekmektedir: Yermûk Savaşı'nın ardından İstanbul'a kaçan Herakleios, (Şâm sınırındaki Bağras boğazı olması muhtemel) geçidi geçtikten sonra “*Sana selam olsun ey Suriye!*” şeklinde başlayan birkaç söz ifade etmiş, Belâzürî de onun “Suriye” sözünden sonra bir açıklama ihtiyacı hissederek “Yani Şâm toprakları”

¹¹⁰ Hartmann, R., “Şam”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1979, XI, 306; Tomar, Cengiz, “Şâm”, *DİA*, XXXVIII, 311.

¹¹¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 69.

¹¹² Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 14.

¹¹³ Bkz. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 126, 131, 135.

şeklinde bir ara cümle eklemiştir.¹¹⁴ Buradan “Suriye” kullanımının Araplar arasında o dönem için pek yaygın olmadığını, daha çok Romalılar tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür.

Burada yeri gelmişken cünd sistemi hakkında Belâzürî'nin verdiği bilgiler ışığında bir genel çerçeve sunmak istiyoruz. Belâzürî, İslam fetihlerinin devam ettiği süreçte o dönemin ordugâhları/askerî garnizonları niteliğinde olan cünd (çoğulu: ecnâd) sistemi hakkında oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. O, terminolojik açıdan birçok problemin olduğu cünd meselesinin farkında olan belki de ilk tarihtir.¹¹⁵ Belâzürî, Cünd terimi hakkında ulaştığı tüm görüşleri tek tek zikretmiş, ancak bunların değerlendirmesini yapmamıştır. Şimdi aktardığı bu görüşleri incelemek istiyoruz.

Hıms bölümünün içinde ayrıntılı olarak bu konuya değinen Belâzürî, ilk olarak “cünd” isimlendirmesinin altında hangi yerlerin olduğuna dair farklı rivayetleri zikretmiştir. Bir kısmına göre, Müslümanlar Filistin için ‘cünd’ terimini kullanmışlardır. Çünkü burası, birçok yerleşim yerini içine almaktadır. Dimaşk, Ürdün ve Kınnesrîn'in de içinde bulunduğu Hıms cündü de aynı şekilde birer cünddür.¹¹⁶

Belâzürî, cünd isimlendirmesine dair ikinci bir rivayet daha aktarmaktadır. Verilen bu rivayete göre bazıları, ordusu (Ar. cünd) bulunan her bölgeye “cünd” demişlerdir. Zira buradaki her ordu, buldukları bu yerlerden erzaklarını temin etmekteydi.

Buraya kadar sunulan bilgiler, muhtemelen Emevîler öncesine kadar geçerli olan cünd sistemi idi. Belâzürî'nin verdiği bilgilerden daha sonraki dönemde bu sistemde bazı değişikliklerin yapıldığını görmekteyiz. Örneğin yukarıda Hıms cündüne bağlı olarak zikredilen Kınnesrîn ve çevresi, Yezîd b. Muâviye döneminde Antakya ve Menbic'in de dâhil edilmesiyle müstakil bir cünd haline getirilmiştir. Yine Cezîre bölgesi ilk dönemlerde Kınnesrîn'e bağlıydı. Abdümelik b. Mervan burayı cündleştirdi, yani Kınnesrîn müstakil bir cünd olarak ayırdı. Bu cünd, erzaklarını bağlı olduğu bölgenin

¹¹⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 160.

¹¹⁵ Shahid, İrfan, “The Jund System in Bilad al-Sham: Its Origin”, *Proceedings of the Symposium on Bilad al-Sham during the Byzantine Period*, Amman: University of Jordan-Yarmuk University, 1986, II, 45.

¹¹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 154.

haracından sağlamış oldu. Cezîre'nin müstakil cünd olarak ayrılması önerisini Muhammed b. Mervân teklif etmiş, Abdülmelik ise bunu gerçekleştirmiştir.¹¹⁷

Belâzürî son olarak Emevîlerden sonraki süreç hakkında bilgi vermektedir. Onun verdiği bilgiye göre Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd, Kınnesrîn ve buraya bağlı yerleri birleştirip bunları tek bir cünd haline getirmiştir. Ardından Menbic, Dülûk, Ra'bân, Kûrus, Antakya ve Tîzîn'i de birleştirmiş ve bu şehirlere "Avâsım" ismini vermiştir. Müslümanlar savaşmak üzere sınır şehirlerinden çıktıkları zaman veya bir savaştan döndükleri zaman bu şehirlere sığınıyorlardı. Böylece bu şehirler, onları tehlikelerden koruyup düşman saldırılarını da engellemiş oluyordu. Yine Hârûnürreşîd, Menbic'i Avâsım şehirlerinin başşehri yapmıştır.¹¹⁸

Belâzürî'nin avâsım meselesi hakkında verdiği şu bilgi de oldukça önemlidir: Antakyalı hocalarından aldığını belirttiği rivayete göre Hz. Ömer, Hz. Osman ve ondan sonraki dönemlerdeki Şâm sınırları (es-Süğûru's-Şâmiyye), Hârûnürreşîd'in "Avâsım" olarak isimlendirdiği şehirlerdir.¹¹⁹

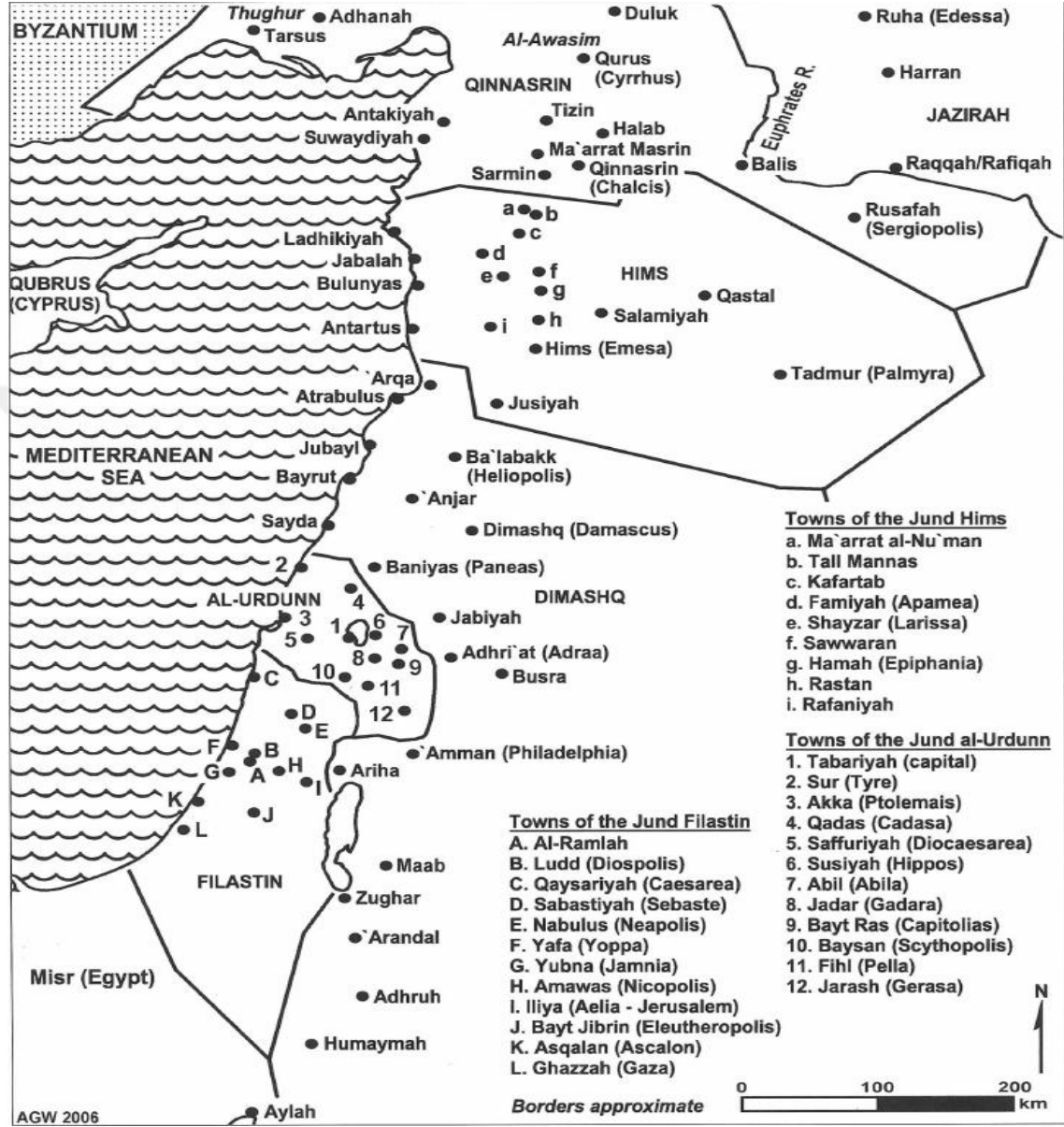
Özetleyecek olursak Belâzürî'nin verdiği tüm bu bilgilerden, Şâm bölgesinin, Filistin, Dımaşk, Ürdün, Hıms ve Kınnesrîn cünderiyle birlikte Anadolu sınırındaki bazı şehirlerden (süğûr ve avâsım) oluştuğunu zımnen anlamak mümkündür.

¹¹⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 154.

¹¹⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 154.

¹¹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 192. Avâsım ve süğûr isimlendirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bonner, Michael, "The Naming of The Frontier: Awâsım, Thughûr, and The Arab Geographers", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies -In Honour of J. E. Wansbrough-*, University of London, 57/1, 1994, s. 17-24.

Harita 1 : Şâm Bölgesindeki Cünder¹²⁰

Belâzürî, Şâm fetihlerini anlattığı bölümlerin arasında Kıbrıs başlığı açmış ve bu yerle ilgili rivayetleri aktarmıştır. Ancak onun Kıbrıs başlığını buraya açması, Kıbrıs'ı Şâm bölgesinden saydığı için değil bölge olarak yakın gördüğü için Kıbrıs başlığını buraya açmayı düşündüğünden dolayı olabilir. Çünkü hem Roma dönemi tema sisteminde hem

¹²⁰ Tablo için bkz. Alan Walmsley, s. 460.

de İslâmî dönem cünd sisteminde Kıbrıs, Şâm bölgesi sınırları dahilinde zikredilmemiştir.¹²¹

2.1.2. Şâm Bölgesine Dair Coğrafya Kitaplarında Geçen Tanımlar ve Sınırlar

Şâm, *Şâmât*, *Bilâdu's-Şâm*, *Ardu's-Şâm* gibi farklı isimlerle nitelendirilen Şâm bölgesi, geniş bir coğrafyayı içine almaktadır. Bu bölgede kadim medeniyetlerin yaşamış olduğu önemli şehirler bulunmaktadır. Bu bölgenin tarih içerisinde sınırlarında bazı değişimler olmuştur. Şimdi İslâm coğrafyacılarına göre Şâm bölgesinin sınırlarını incelemek istiyoruz.

Erken dönem coğrafyacılarından olan İstahrî (ö. 340/951-52'den sonra) ve İbn Havkal (IV./X. Yüzyıl), Şâm bölgesine dair oldukça geniş bilgi sunmaktadır. O ikisinin verdiği bilgilere göre Şâm bölgesi; Filistin, Ürdün, Hıms, Dımaşk, Kınnesrîn cünderinden oluşmaktadır. Bununla birlikte avâsım ve süğûr yani sınır şehirleri de mevcuttur. Sınır şehirleri de Cezîre süğûru ve Şâm süğûru olmak üzere iki kısma ayrılır. İstahrî ve İbn Havkal, daha sonra bu cünderin ve sınır şehirlerinin hangi şehirlerden oluştuklarını ve bu şehirlerin özelliklerini ayrıntılı olarak açıklamaktadırlar. Şâm bölgesi sınırlarını ise şöyle tespit etmişlerdir:

Batıda: Rum Denizi (Akdeniz)

Doğuda: Eyle'den başlayarak Rum sınırına kadar olan Fırat Nehri

Kuzeyde: Bilâdü'r-Rûm (Anadolu)

Güneyde: Mısır sınırı ve Benî İsrail Çölü¹²²

Makdisî, yukarıdaki beş cündü aynen zikrettikten sonra ilave olarak Şerât'ı da ekler. Ayırdığı bu bölgelerin her birini bir "iklim" olarak belirtir. Ardından her bir iklimin içerisinde hangi şehirlerin bulunduğunu ayrıntılı olarak ifade eder.¹²³

¹²¹ Tema (theme) sistemi ve cünd sisteminin karşılaştırmalı incelemesi için bkz. Shahid, Irfan, "Heraclius and the Theme System: New Light From the Arabic", *Byzantion*, LVII:2, 1987, s. 391-406.

¹²² İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 55; İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, I, 165.

¹²³ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm*, s. 152.

Ebû Ubeyd el-Bekrî ve Yâkût el-Hamevî de önceki coğrafyacılarla benzer şekilde Şâm bölgesini beş kısma ayırmaktadır.¹²⁴

Yukarıda zikrettiğimiz coğrafyacıların verdiği bilgilerden çıkan ortak sonuç, Şâm bölgesinin Filistin, Ürdün, Hıms, Dımaşk, Kınnesrîn şeklinde beş kısımdan teşekkül ettiği ve genellikle tüm müelliflerin aynı yerleri gösteren ortak sınırlara işaret ettiği'dir. Görüldüğü üzere mezkûr coğrafyacıların verdiği bilgilerle Belâzürî'nin verdiği bilgiler arasında da bir bütünlük bulunmaktadır.

2.2. Şâm Fetihlerinin Başlangıcı

Bilindiği üzere asırlar içerisinde Güneyden göçen Arab kabileleri (Nabatîler, Tedmürlüler, Gassânîler), Arabistan'ın kuzeyinde devletler kurdular. Bu bölgede Roma imparatorluğuyla siyasi ilişki içerisinde bulundular. Aynı şekilde Hicaz Araplarının da Şâm bölgesiyle münasebetleri de bulunmaktaydı. Bu ilişkilerin büyük çoğunlu, ticari vesilelere dayanmaktaydı.

Örneğin Hz. Peygamber'in de çocukluğunda amcası Ebû Tâlib ile birlikte Şâm'a gittiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹²⁵ Yine *Fütûh*'da Ebû Süfyân'ın, İslâm'dan önce Şâm'a ticaret için gittiği dönemlerde Belkâ'da Kunnes adında bir çiftlik edindiği bilgisi verilmektedir.¹²⁶

Bu bilgilere ilave olarak Belâzürî, Hz. Peygamber'in, kendisine gelen heyetlerden birisinde bulunan iki kişiye Filistin topraklarında bulunan Hıbrâ, Beytü Aynûn ve İbrahim (a.s.) Mescidi'nin ikta olarak verdiğini aktarmakta ve Şâm fethedilince de onlara bu toprakların verildiğini ifade etmektedir.¹²⁷

Hz. Peygamber'in risalet sonrası döneminde Şâm bölgesiyle ilk askerî münasebeti, Mu'te ve Tebûk gazveleriyle olmuştur. Ancak Belâzürî, *Fütûh*'unda Tebûk'e dair

¹²⁴ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I, 461; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 103, III, 312.

¹²⁵ İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî (ö. 151/768), *es-Sîre (Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzi)*, nşr. Muhammed Hamidullah, Rabat: Matba'atu Muhammed el-Hâmis, 1976, s. 53; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, I, 96-100.

¹²⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 150.

¹²⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.150.

müstakil bir başlık açıp Tebük ve çevresindeki yerlerin fethine dair bilgiler verirken Mu'te Savaşı hakkında hiçbir bilgi sunmaz.

Belâzürî, Şam fetihleri başlığından itibaren Hz. Ebû Bekir sonrası fetihlere yer ayırmışsa da öncesinde Hz. Peygamber dönemiyle ilgili verdiği bilgiler çerçevesinde Tebük, Eyle, Ezruh, Maknâ, Cerbâ gibi Şâm topraklarında bulunan yerler hakkında da bilgi vermiştir. Bundan dolayı araştırmacı Kurkîs Avvâd'ın tasnifini¹²⁸ esas alarak biz de Şâm fetihlerini, Hz. Peygamber dönemindeki ilişkilerden başlatarak Hz. Ebû Bekir dönemi ile devam ettirip Hz. Ömer dönemiyle sonlandırdık.

Belâzürî, Hz. Peygamber döneminde ele geçirilen Tebük ve çevresindeki bazı yerleşim yerleri hakkında müstakil bir başlık açmış ve burada konuyla ilgili rivayetleri toplamıştır. Burada ilk olarak Tebük'le ilgili bilgi veren Belâzürî'nin, "kâlû" siğasıyla verdiği rivayette Hz. Peygamber'in (sav), kendisiyle savaşmak için toplananlara karşılık vermek üzere Şâm topraklarında bulunan Tebük'e yöneldiğinde Romalılar ile Âmile, Lahm, Cüzâm ve diğer bazı kabilelerin O'na karşı ordu topladığı ifade edilmektedir. Sefer tarihinin hicretin 9. Senesi (630) olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber, Tebük'e geldiğinde herhangi bir savaş durumuyla karşılaşmamış, ancak yine de burada bir müddet kalmıştır. Bunun üzerine Tebük halkı da cizye vermek üzere O'nunla anlaşma yapmışlardır. Yine bu esnada Hz. Peygamber henüz orada iken Eyle sâhibi Yuhanna b. Ru'be Hz. Peygamber'in yanına gelerek kendi topraklarında yaşayan ergenlik çağına gelmiş herkesin senelik bir dînâr vergi vermesi üzerine anlaşma yaptı. Anlaşma sonucunda Eylelilerin ödediği vergi miktarının 300 dînâra ulaştığı zikredilmiştir. Bu anlaşmaya ilave olarak Hz. Peygamber onlara, kendilerine gelen Müslümanları ağırlamaları şartını koştı. Ardından onlara, düşman saldırılarından korunacaklarını ve emniyette olacaklarını bildiren bir belgeyi yazılı olarak verdi. Belâzürî'nin, İbn Sa'd'dan aktardığı bir rivayete göre Ömer b. Abdilazîz, Hz. Peygamber'in Eyleliler'den aldığı bu 300 dînârın fazlasını asla almamıştır.¹²⁹ Hz. Peygamber döneminde Eylelilerin kişi sayısından dolayı 300 dinar olan bu miktar, muhtemelen Hz. Peygamber'e saygıdan dolayı Ömer b. Abdülazîz tarafından değiştirilmemiştir.

¹²⁸ Avvâd, Kurkîs, "Masadiru'l-Fütühâti'l-Arabiyye li-Bilâdi's-Şâm", *Proceedings of the Second Symposium on the History of the Bilad al-Sham During the Early Islamic Period Up to 40 A.H./640 A.D.*, Ammân, 1987, s. 35.

¹²⁹ Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, s. 69.

Belâzürî, daha sonra konuyla ilgili bilgileri aktarmaya devam etmektedir. Verdiği bilgilere göre Hz. Peygamber, Ezruh halkıyla her Recep ayında yüz dînâr vergi vermeleri üzerine anlaşma yaptı. Yine Cerbâ halkıyla cizye vermeleri üzerine anlaşma yaptı ve bunu onlara yazılı olarak verdi. Resûlullah (sav), Yahudi Maknâ halkıyla da anlaşma yaparak onların, balık oltalarının ve dokuduklarının dörtte biri, üzengi ve silahlarının dörtte biri ve yine topladıkları meyvelerin de dörtte birini vermeleri şartıyla onları İslâm hâkimiyeti altına aldı.¹³⁰

Belâzürî, Mısırlı birinin kırmızı bir deri içerisinde, yazıları silik bu anlaşma belgesini bizzat gördüğünü söylediğini ve metni istinsah edip kendisine yazdırdığını ifade etmektedir. Belâzürî bu metnin tamamını zikretmektedir.¹³¹

Hz. Peygamber döneminde Şâm bölgesiyle ilgili son münasebet Hz. Peygamber'in, vefatından önce Üsâme b. Zeyd komutasında bir orduyu Şâm üzerine göndermek istemesiyle olmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından dolayı bu ordu bir müddet beklemiştir. Daha sonra Hz. Ebû Bekir, halife olduktan sonra ilk iş olarak bu orduya harekât emri vermiştir.¹³²

2.2.1. Şâm Bölgesine Gönderilen Komutanlar ve Güzergâhları

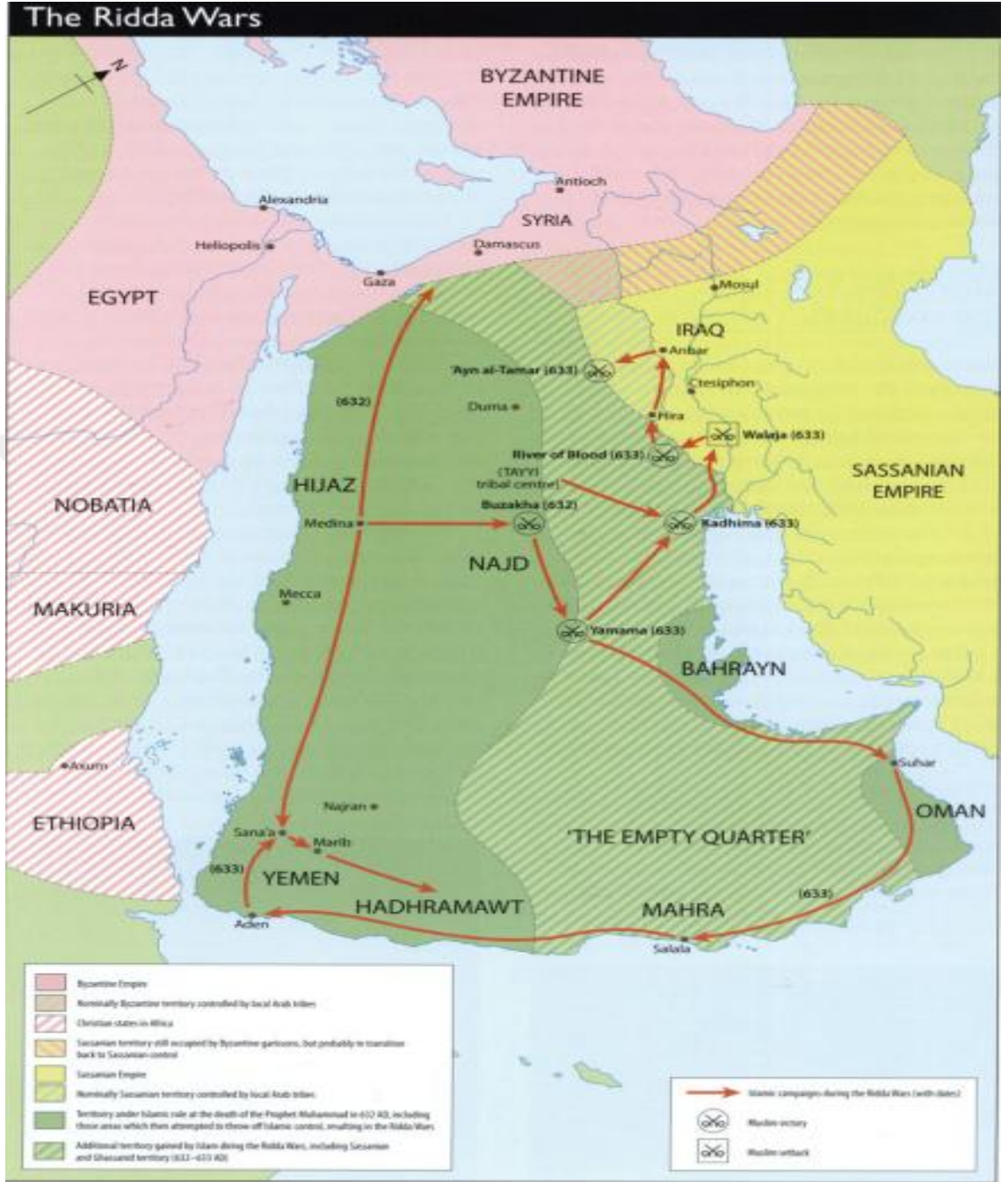
Hz. Ebû Bekir'in hilafete gelmesinden sonra onu bekleyen en büyük problem, Arap Yarımadası'nda başlayan irtidat hadiseleriydi. Genellikle nübüvvet iddiası ve Medîne'nin otoritesini kabul etmeme gibi iki ana sebep üzerine ortaya çıkan bu hareketlere, Belâzürî de kitabında ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. "Şâm Fetihleri" bölümünden önce irtidat hadiselerini anlatan Belâzürî, burada Umân, Bahreyn, Yemâme ve Yemen gibi yerlerdeki irtidat hareketlerine dair birçok rivayet zikretmiştir.

¹³⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 69.

¹³¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 70.

¹³² Halife b. Hayyât, *Târih*, s. 100; Taberî, *Târih*, III, 226.

Harita 2 : Ridde Savaşları¹³³

Hz. Ebû Bekir, irtidat hareketlerini bastırdıktan sonra dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olabilecek fetihlere hazırlık yapmaya başlamış ve buna yönelik olarak Müslümanlar için aynı anda iki cephe açmıştır. Bunlardan birisi Irak, diğeri Şâm cephesiydi. İlk olarak Irak bölgesinde Müsennâ b. Hârise öncülüğünde başlayan bu

¹³³ Nicolle, David, *The Great Islamic Conquests AD 632-750*, New York: Osprey Publishing, 2009, s. 24.

mücadeleye Hâlid b. el-Velîd de onlardan gelen talepler çerçevesinde yardımcı bir birlikle bölgeye gönderilmiştir.¹³⁴ Hz. Ebû Bekir, Irak fetihleriyle eş zamanlı olarak Şâm bölgesinde de yeni bir cephe açmıştı. Bunun için bir ordu toplamış ve Irâk cephesinden farklı olarak aynı anda birkaç komutan tayin etmiştir. Daha sonra ise bunları, Şâm bölgesinde belirlediği noktalara göndermiştir. Ana hatlarıyla başlangıcını bu şekilde özetleyebileceğimiz Şâm fetihlerinin, Belâzürî'nin merceğinde nasıl ele alındığını ayrıntılarıyla şimdi inceleyeceğiz.

Belâzürî, irtidat hadiselerini anlattığı bölümün ardından “Şâm Fetihleri” başlığıyla müstakil bir başlık açmıştır. Ravi zikretmeden “*kâlû*” ifadesiyle muhtemelen bu konuya dair bilgileri özetleyerek aktardığı ilk rivayette Hz. Ebû Bekir'in, irtidat hareketlerini bastırınca Şâm'a ordu gönderme kararı aldığı zikredilmektedir. Ardından Mekke, Taif, Yemen, Necid ile Hicaz'daki bütün Arapları cihada çağırdığı ve onları Romalılardan alınacak ganimetlere teşvik eden bir mektup yazdığı belirtilir. Hz. Ebû Bekir'in bu çağrısına, insanların bir kısmının sevap kazanmak, bir kısmının da ganimet elde etmek için bu cihad çağrısına koştukları, her taraftan Medine'ye geldikleri belirtilmektedir. Yine bu rivayette Hz. Ebû Bekir'in, şu üç kişi için sancak diktiği ifade edilmektedir:

* Hâlid b. Sa'îd b. el-Âsî b. Ümeyye

* Amr b. el-Âsî b. Vâil es-Sehmî

* Benî Cumah kabilesinin müttefiki Şurahbîl b. Hasene

Burada Şurahbîl'in tam adına ve künyesine dair iki bilgi aktaran Belâzürî, Vâkıdî'den aktardığı ilk bilgede Şurahbîl'in tam adının, “Şurahbîl b. Abdullah b. el-Mutâ' el-Kindî” olup künyesinde zikredilen “Hasene”, Ma'mer b. Habîb b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah'ın azatlı kölesi olup Şurahbîl'in annesinin adıdır. İkinci olarak Kelbî'den naklettiği rivayete göre ise o, el-Ğavs b. Mürr b. Üdd b. Tâbiha olarak da bilinen Sûfeoğulları kabilesine mensup olup “Şurahbîl b. Rebî'a b. el-Mutâ”dır.

Belâzürî'nin aktardığı bu ilk rivayette bilgi verilmeye devam etmektedir. Burada Hz. Ebû Bekir'in sancakları diktiği, yani komutanları belirlediği tarih olarak 13 yılı Safer

¹³⁴ Irak fetihlerinin başlangıcı için bkz. Kelpetin, Mahmut, “Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri”, *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler-*, 2010, cilt: XIV, sayı: 43, s. 268-271.

ayının ilk Perşembe'si (7 Nisan 634) olarak verilmektedir. Askerler, komutan tayininden önce, evvelki ay olan Muharrem'in tamamında Medine yakınlarında ordugâh olarak kullanılan Cürf'te beklemişler ve burada kendilerine namazı Ebû Ubeyde kıldırması. Hz. Ebû Bekir her ne kadar Ebû Ubeyde'yi de komutan olarak tayin etmek istemişse de o bu işten kendisinin muaf tutulmasını istirham etmiştir. Belâzürî, Ebû Ubeyde için de sancak dikildiğini söyleyenler olsa da bu bilginin doğru olmadığını belirtmektedir. Zira Hz. Ömer, halife olunca onu Şâm bölgesinin tamamına komutan olarak atayacaktır.¹³⁵

Belâzürî, Ebû Mihnef'ten komutanın kim olduğu hususunda bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre Hz. Ebû Bekir, komutanlara “*Sizler savaşmak üzere bir araya toplanırsanız sizin başkumandanınız Ebû Ubeyde Âmir b. Abdillâh b. el-Cerrâh el-Fihri'dir. O bulunmadığı takdirde ise komutanınız Yezîd b. Ebû Süfyân'dır*” demiş ve Amr b. el-Âsî'nin ise yalnızca Müslümanlara yardımcı kuvvet ve kendisine katılanların komutanı olarak görev alacağını söylemiştir.¹³⁶

Bu rivayetin ardından Belâzürî bizzat kendisi şöyle bir bilgi aktarmaktadır: Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Sa'îd için sancak dikince (komutanlık verince), Hz. Ömer bunu doğru bulmadı ve onun azledilmesi hususunda Hz. Ebû Bekir ile konuşarak şunları söyledi: “*O övünmeyi seven bir adamdır; onun bu huyu, kendisini üstünlük yarışına ve taasuba sürükler.*” Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir onu azletti ve sancağı kendisinden alması için Ebû Ervâ ed-Devsî'yi gönderdi. Ebû Erva ona Zü'l-Merve'de ulaştı ve sancağı Ebû Bekir'e getirdi. Hz. Ebû Bekir sancağı Yezîd b. Ebû Süfyân'a verdi. Yezîd, kardeşi Muâviye ile yola çıktı; sancağı Muâviye taşıyordu. Bu konuyla ilgili başka bir rivayete göre ise sancak Yezîd'e Zü'l-Merve'de (yani sancak Hz. Ebû Bekir'e getirilmeksizin) teslim edildi ve ardından Yezîd, Hâlid'in ordusunun başına geçti. Azledilmesinin ardından Hâlid ise sevap kazanmak niyetiyle Şurabhîl'in ordusuna katıldı.¹³⁷

Belâzürî, daha sonra Amr, Yezîd ve Şurabhîl'in Şâm'a gidiş güzergâhlarına ve her komutanın asker sayısına ait bir bilgi vermektedir. Buna göre Hz. Ebû Bekir, Amr b. el-

¹³⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 126.

¹³⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 126.

¹³⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 126-127.

Âsî'ye Eyle yolunu takip ederek Filistin'e gitmesini; Yezîd'e de Tebûk yolunu takip etmesini emretti. Aynı şekilde Şurahbîl'e de Tebûk yolunu takip etmesini emreden bir mektup yazdı. Başlangıçta bu üç komutanın her birinin 3000'er kişilik ordusu bulunmaktaydı. Hz. Ebû Bekir, onlara yardım göndermeye devam etti ve nihayetinde her komutanın 7.500 askerden müteşekkil bir birliği oluştu. Ordunun toplam sayısı ise 24.000 kişiye ulaştı.¹³⁸

Belâzürî, Vâkıdî'den rivayet edildiğini belirterek aktardığı rivayete göre Hz. Ebû Bekir, Amr'ı Filistin'e, Şurahbîl'i Ürdün'e, Yezîd'i ise Dımaşk üzerine komutan olarak atadı ve onlara şöyle dedi: "Eğer bir bir savaş vâki olursa, savaşın olduğu bölgenin komutanı kimse, sizin komutanınız o olacaktır."¹³⁹

Bu bölümde zikretmeye de Belâzürî, yukarıdaki bilgilere benzer olarak bir rivayet daha aktarmaktadır. Şâm bölgesindeki fetihlerde izlenen politikaya açıklık getiren bu bilgiye göre Müslümanlar, dışta bulunan (zâhir) veya sahildeki bir şehri fethettiklerinde hemen oraya gerekli ölçüde asker yerleştirirlerdi. Bu şehirlerde düşman tarafından herhangi bir tehlike oluştuğunda ise buraya yardımcı birlikler sevk edilirdi.¹⁴⁰

Belâzürî'nin, "ruviye" siğasıyla aktardığı bir rivayete göre ise Hz. Ebû Bekir Amr'a, ordu toplandığında namazı kendisinin kıldırmasını, ayrıldığında ise her komutanın kendi birliğine namazı kıldırmasını sözlü olarak bildirdi. Ayrıca komutanlara, her kabile için kendilerine ait sancakları dikmesini emretti.¹⁴¹

Bu rivayetin ardından "kâlû" siğasıyla verilen bilgiye göre ise Amr b. el-Âsî, Filistin bölgesindeki ilk yerleşim yerine gelince, Hz. Ebû Bekir'e mektup yazarak burada düşman sayısının ve savaş aletlerinin oldukça fazla olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir o vakit Irak'ta bulunan Hâlid b. el-Velîd b. el-Muğîre el-Mahzûmî'ye mektup yazarak Şâm bölgesine gitmesini emretti.¹⁴² Bir rivayete göre Hâlid'i,

¹³⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 127. Ayrıca bkz. Taberî, *Târîh*, III, 387.

¹³⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 127.

¹⁴⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 149.

¹⁴¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 127.

¹⁴² Burada yeri gelmişken Belâzürî'nin önceki bölümlerde naklettiği bir rivayeti aktarmak istiyoruz. Kâsım b. Sellâm'dan aktardığı rivayete göre Hz. Ebû Bekir, üç şeyi yapmayı çok istediğini, ancak bunları yapamadığını

savaşlarda başkomutan olarak atamıştır. Ancak bunun hilafında bazı tarihçiler ise Hz. Ebû Bekir'in, Hâlid'i yalnızca kendisiyle birlikte yola çıkanların başına atadığını söylemişlerdir. Zira Müslümanlar genelde bir savaş için toplandıkları zaman yiğitliği, savaş hilelerini iyi bilmesi ve şansının yaver gitmesinden dolayı Hâlid'i başlarına komutan yaparlardı.¹⁴³

Yukarıdaki bilgilerle paralel olarak Belâzürî, Ürdün başlığında Şâm bölgesine gönderilen komutanların nasıl bir fetih politikası izlediklerine dair Ebû Hafs ed-Dımaşkî'den naklen bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre Müslümanlar, Şâm bölgesine geldiklerinde her komutan, savaşması için gönderildikleri yere ulaşır ve burada baskınlar düzenlerdi. Örneğin Amr b. el-Âsî Filistin bölgesi üzerine, Şurabhîl Ürdün üzerine, Yezîd b. Ebî Süfyân ise Dımaşk toprakları üzerine yönelmişlerdi. Bu komutanlar, eğer kendilerine gelen bir düşman ordusu olursa hep birlikte bir araya gelirlerdi. Yine onlardan birisi, diğerinin yardım ve desteğine ihtiyaç duyduğunda diğerleri hemen onun yardımına koşardı. Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin ilk dönemlerinde bu komutanların savaş için bir araya gelme durumu olduğunda başkomutan Amr b. el-Âsî oluyordu. Hâlid'in Şâm'a gelmesine kadar hâl böyle devam etti. Hâlid gelince tüm savaşlarda başkomutan o oldu. Daha sonra Hz. Ömer halife olunca, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı Şâm'ın tamamına vali olarak tayin etti ve yine onu savaş ve barış durumunda komutanların başı yaptı. Bundan dolayı Hz. Ömer halife olunca Hâlid'e, kendisini azlettiğini bildiren bir mektup yazmış ve Ebû Ubeyde'yi tayin etmiştir.¹⁴⁴

söylemiştir. İsteddiği bu şeylerden biri de Hz. Ömer'i Irak bölgesine, Hâlid b. el-Velîd'i de Şâm bölgesine göndermekti. Böylece Allah yolunda sağ ve sol kollarım tamamen açılmış olacağını (yani muvaffak olacağını) belirtmiştir. Bkz. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 121-122; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Kitâbü'l-Emvâl*, nşr. Halîl Muhammed Herrâs, Beyrut: Dârü'l-Fıkr, ts., s. 174.

¹⁴³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 127.

¹⁴⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 135.

Harita 3 : Komutanların Medîne'den Şâm Bölgesine Gidişi ve Güzergahları¹⁴⁵

2.3. Şâm Bölgesindeki İlk Fetihler

Komutan atamalarının yapılmasıyla birlikte Müslüman orduları, Şâm bölgesinde küçük çaplı fetihler gerçekleştirerek bazı yerleşim yerlerini ele geçirmeye başlamışlardır.

¹⁴⁵ Harita için bkz. el-Mağlûs, Sâmî b. Abdillâh b. Ahmed, *Atlasü'l-Fütühâti'l-İslâmiyye*, Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 2010, s. 443.

Diğer yandan Hâlid b. el-Velîd de Hz. Ebû Bekir'in mektubunu alınca Irak'tan Şâm bölgesine doğru yola çıkmış ve yol üzerinde bulunan bazı yerleri ele geçirmiştir. Belâzürî'nin "Hâlid'in Şâm'a Gelişi ve Yolda Fethettiği Yerler" şeklinde açtığı müstakil başlık altındaki rivayetleri incelemek istiyoruz.

Belâzürî, "kâlû" sığasıyla sunduğu rivayette Şâm bölgesindeki ilk savaflara dair bilgiler aktarmaktadır. Bu bilgiye göre Müslümanlar ve düşmanları (Romalılar) arasındaki ilk savaş, Gazze'nin köylerinden Dâsin'de gerçekleşmiştir. Müslümanların karşısında Gazze garnizonunun komutanı (patrîk) vardı. İki ordu burada şiddetli bir şekilde savaştı. Savaş sonucunda Müslümanlar galip geldi; düşman ordusu ise hezimete uğradı ve birlikleri dağıldı. Bu savaş, Hâlid b. el-Velîd'in Şâm'a gelmesinden önce vuku bulmuştur. Yezîd b. Ebî Süfyân bu komutanı yakalamak üzere onun peşine düştü. Bu sırada kendisine Filistin bölgesindeki Arabe denen yerde Romalı bir birliğin bulunduğu haberi ulaşınca bu birliğin üzerine Ebû Ümâme b. Sudaî b. Aclân el-Bâhili'yi gönderdi. Ebû Ümâme onların üzerine baskın düzenledi ve önde gelenlerini öldürdükten sonra geri döndü.¹⁴⁶

Belâzürî, Arabe Savaşı'na dair bir bilgi de Ebû Mihnef'ten aktarmaktadır. Ebû Mihnef'e göre altı Roma komutanı Arabe'ye, 3000 kişinin başında gelmişlerdir. Onların üzerine Ebû Ümâme, Müslümanlardan yoğun bir birlikle yürümüş, onları yenilgiye uğratmış ve komutanlardan birini öldürmüştür. Ardından yenilen orduyu Dâsin'e ulaşmıca kadar takip etti ve onları burada hezimete uğrattı. Burada Müslümanlar oldukça büyük bir ganimet ele geçirmişlerdir.¹⁴⁷

Belâzürî'nin, Ebû Hafs eş-Şâmî vasıtasıyla Şâm'lı ravilerden aldığı bilgiye göre Müslümanların ilk savaşı, Arabe Savaşı'dır. Onlar, Hicaz'dan ayrıldıklarından itibaren bu savaşın öncesinde savaşmamışlardı. Müslümanlar, Hicaz ve bu savaşın olduğu yer arasındaki bütün yerleri savaş yapmaksızın ele geçirmişler ve hâkimiyetleri altına almışlardır.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 127-128.

¹⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 128.

¹⁴⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 128.

Belâzürî, burada değindiği konuya paralel olarak Filistin başlığında da bir rivayet serdetmektedir. Ebû Hafs'tan aldığı bu rivayetin, yukarıda “Şâmlı” ravilerden aldığını söylediği rivayete aynı rivayet olması muhtemeldir. Filistin başlığındaki rivayette “Şâmlı hocalar” ibaresi bulunmayıp sened açıkça zikredilmiştir. Buradaki sened zinciri şu şekildedir:

Belâzürî > Ebû Hafs ed-Dımaşkî > Sa'îd b. Abdilazîz > Sa'îd'in Hocası > Bakıyye b. el-Velîd > İlim ehlinden hocalar

Rivayette verilen bilgi şöyledir: Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Müslümanlar ve Romalılar arasındaki ilk savaş, Filistin topraklarında gerçekleşmiştir. O vakit Müslüman ordusunun başında Amr b. el-Âsî bulunmaktaydı. Amr, bu savaşın ardından yine Hz. Ebû Bekir döneminde Gazze'yi fethetmiştir.¹⁴⁹

Belâzürî Filistin bölgesinde gerçekleşen bu olayları noktalandırarak ilgisini Şâm'ın doğusuna, yani Hâlid b. el-Velîd'in Irak'tan Şâm'a geliş güzergâhına çevirir. Hâlid'in gelişi hakkında “*Hâlid b. el-Velîd'in Şâm'a Gelişi ve Yolda Fethettiği Yerler*” şeklinde müstakil bir başlık açan Belâzürî, burada Irak'tan ayrıldığı andan Busrâ şehrinin fethedilmesine kadar olan süre zarfında Hâlid b. el-Velîd'in takip ettiği yol ve fethettiği yerler hakkında bilgi vermektedir.

“Kâlû” siğasıyla muhtemelen topladığı rivayetleri derleyerek sunan Belâzürî, burada şu detaylara yer vermektedir: Hâlid b. el-Velîd, Hîre'de iken kendisine Hz. Ebû Bekir'in mektubu gelince Müsennâ b. el-Hârise'yi Kûfe bölgesine vekil bırakarak 13 yılının Rebûlevvel ayında 800 (diğer rivayetlere göre 500 veya 600) kişiyle birlikte yola çıktı. Aynü't-Temr'e geldikten sonra burayı savaş yoluyla fethetti. Başka bir rivayete göre Hâlid, kendisine mektup gelmeden önce Aynü't-Temr'i fethetmiş, burada iken Hz. Ebû Bekir'in mektubu ona ulaşmıştı. Daha sonra Aynü't-Temr'den ayrılan Hâlid Kinde kabilesi, İyâd kabilesi ve Acemlerden (Arap olmayanlar) oluşan bir topluluğun bulunduğu Sandavdâ'ya geldi. Onlarla savaştıktan sonra yerine Sa'd b. Amr b. Harâm el-Ensârî'yi vekili olarak bıraktı. Hâlid yoluna devam ederken Tağlib b. Vâil kabilesine bağlı bir grubun, Rebî'a b. Büceyr önderliğinde el-Musayyah (el-Mudayyah) ve el-

¹⁴⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 162. Halife ve Fesevî'nin, İbn İshâk'tan aldıkları rivayette ise yukarıdaki bilgilerden farklı olarak Hz. Ebû Bekir döneminde Şâm şehirlerinden fethedilen ilk yerin Busrâ olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 119; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, III, 293.

Husayd'da toplandıkları haberi kendisine ulaştı. Bu grubun üzerine giden Hâlid, savaşçı onları mağlup ettikten sonra ganimet ve esirler ele geçirdi ve bunları Hz. Ebû Bekir'e gönderdi. Hâlid daha sonra Kelb kabilesinin suyu olan Kurâkır üzerine baskın düzenledi, ardından çölü geçerek Kelblilerin diğer bir suyu olan Süvâ'ya doğru hareket etti. Burada Behrâlîlerden bir grup bulunmaktaydı. Hâlid, Kudâ'a kabilesinden Hurkûs b. en-Nu'mân el-Behrât'yi öldürdü ve onların tüm mallarını ele geçirdi.¹⁵⁰

Aynı rivayette bu yolculuk hakkında önemli bilgiler vermeye devam eden Belâzürî, Hâlid'in çölü nasıl geçtiğine dair ilginç ayrıntılar nakletmektedir. Bilindiği üzere Hâlid b. Velîd, gidiş mesafesini kısaltabilmek için çöl yolculuğunu tercih etmiştir. Hâlid, çöle çıkmadan önce develerine iyice su içirmiş, ardından geviş getirip susamasınlar diye develerin dudaklarını kesmiştir. Çöl yolculuğunda sular tükenince de develerin hörgüçlerini kesip içindeki suları çıkarmış ve içmişler, böylece çölü sağ salim aşarak varacakları yere ulaşmışlardır. Belâzürî, bu yolculukla ilgili birkaç şiir de aktarmaktadır.¹⁵¹

Bu bilgileri veren Belâzürî, Hâlid'in Şâm'a geliş güzergâhı hakkında Vâkıdî'den bir rivayet aktarmaktadır. Verilen bu rivayete göre Hâlid b. el-Velîd, Süvâ'dan Kevâsil'e, ardından da Karkîsiyâ'ya gelmiştir. Buranın hâkimi her ne kadar Hâlid'le savaşmak üzere bir orduyla çıksa da Hâlid onlarla savaşmayıp çöl tarafına doğru yoluna devam etmiştir. Hâlid daha sonra Ereğ'e gelerek şehir halkına baskın düzenlemiş ve şehirlerini kuşatmıştır. Ardından Müslümanlar için bazı şeyler vermek üzere onlarla anlaşma yaptı. Ereğ'ten sonra Dûmetü'l-Cendel'e¹⁵² gelen Hâlid, burayı da fethettikten sonra Kusam'a geldi. Burada Benû Meşca'a b. et-Temîm b. en-Nemr b. Vebra b. Tağlib b. Hulvân b. İmrân b. el-Hâf b. Kudâ'a kabilesi onunla anlaşma yaptı; Hâlid de yapılan bu anlaşmayı yazılı olarak onlara verdi.¹⁵³

¹⁵⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 129, 291-292.

¹⁵¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 129.

¹⁵² Bu bölgede iki tane Dûme bulunmaktadır. Biri yukarıda zikredilen Dûmetü'l-Cendel, diğeri ise Irak tarafındaki Dûmetü'l-Hîre'dir. Hâlid'in bu iki yerden hangisine gelmiş olabileceği hususu, araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Bu konu hakkındaki görüşler için bkz. Fayda, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, s. 364-367.

¹⁵³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 130.

Belâzürî, Vâkıdî rivayetini aktardıktan sonra yine sened zikretmeden bilgi vermeye devam eder. Verilen bu bilgilere göre Hâlid, yoluna devam ederek Tedmür'e gelir. Şehir halkı, kalelerine sığınıp belli bir süre geri çekilseler de sonunda eman dilemek zorunda kalmışlardır. Hâlid onlarla, zimmî olmaları ve Müslümanların, şehirde kalmaları gerektiğinde onları icab ettiği ölçüde ağırlamaları şartlarıyla onlara eman verdi. Daha sonra el-Karyeteyn'e gelen Hâlid, buradaki halkla savaştıktan sonra onları yendi ve ganimetler ele geçirdi. Ardından Sinnîr'e bağlı Huvvârîn'e geldi ve buradaki küçükbaş hayvanları ele geçirmek için akın düzenledi. Bunun üzerine Ba'lebek ve Havrân bölgesine bağlı Busrâ'dan, Huvvârîn halkına yardım geldi ve ardından Hâlid'le savaştılar. Burada onları yenilgiye uğrattıp öldürdükten ve ganimet aldıktan sonra Hâlid, Mercü Râhıt'a geldi. Hâlid, Mercü Râhıt'taki Hristiyan Gassânîler üzerine Paskalya (Fışh) Günü'nde baskın düzenledi; onların bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir aldı.¹⁵⁴

Hâlid b. el-Velîd daha sonra Kureyşli Büsr b. Ebî Ertât el-Âmirî ile Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi Dımaşk Ğûtası'na gönderdi. O ikisi buradaki köylere akınlar düzenlediler. Hâlid daha sonra Dımaşk'taki Seniyyetü'l-Ukâb denen yere geldi ve burada sancağını açmış olarak, yani savaşa hazır bir halde bir müddet bekledi. Bu sancak Resûlullah'a (sav) ait olan siyah sancak (Ar: 'Ukâb) idi. Bu yüzden buraya "Seniyyetü'l-Ukâb" denilmiştir. Bununla birlikte Belâzürî, "Seniyyetü'l-Ukâb" isimlendirilmesine dair ileri sürülen farklı rivayetlere de yer vermiş, ancak bu görüşlerin doğru olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁵

Belâzürî'nin, "kâlû" siğasıyla aktardığı rivayette Hâlid'in, Dımaşk'ın Doğu Kapısı'na (başka bir rivayete göre Câbiye Kapısı'na) gelmesinin hemen ardından Dımaşk piskoposunun, Hâlid'e yemek ve hizmetçiler sunduğu ve kendisiyle bir anlaşma talebinde bulunduğu zikredilmektedir. Dımaşk piskoposunun bu talebini, şehre geçici bir süreliğine saldırılmamasına yönelik bir teminat olarak anlayabiliriz. Muhtemelen sözlü olarak gerçekleşen bu vaatleşme, Mercü's-Suffer'in ardından Dımaşk şehrinin kuşatılması sürecinde yazılı bir antlaşma haline gelecektir. "Dımaşk Şehri ve Çevresindeki Yerlerin Fethi" başlığında da zikredeceğimiz üzere bu piskopos, şehri

¹⁵⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 130.

¹⁵⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 130-131. Ayrıca bkz. Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, s. 72.

kuşatan Müslümanlara yardım edecek ve şehrin önemli bir kapısını açarak Müslümanların şehri ele geçirmesinde kayda değer bir destekte bulunacaktır. Hâlid, piskoposla yaptığı sözlü vaatleşmenin ardından Dımaşk'a saldırmayıp burayı teğet geçerek o sırada Kanâtu Busrâ'da bulunan Müslümanların yanına gitti.¹⁵⁶

2.4. Busrâ'nın Fethi

“Fethu Busrâ” şeklinde müstakil bir başlık açan Belâzürî, burada Busrâ'nın Müslümanlar tarafından fethine dair bilgiler zikrettikten sonra Me'âb'ın fethi ve bu yerin fethine dair birtakım tartışmaları sunmaktadır.

Belâzürî, Busrâ'nın fethine dair “Kâlû” siğasıyla muhtemelen ihtisar ederek aktardığı bilgilerde Hâlid'in Busrâ'ya gelmesinden sonraki sürece yer vermiştir. Verdiği bu bilgilerde Hâlid b. el-Velîd'in, o vakit Busrâ'da bulunan Müslümanların¹⁵⁷ yanına geldiği belirtilmektedir. Hâlid'in gelişiyle birlikte Müslümanlar onun komutan olmasını istemişlerdir. Böylece Busrâ şehrini kuşatma işi onun önderliğinde gerçekleşmiştir. Belâzürî, bu bilgiden farklı olarak savaşın kumandanının Yezîd b. Ebî Süfyân olduğunu ileri süren bir görüşü de aktarmaktadır. İddia edilen görüşün gerekçesi olarak; Busrâ'nın Dımaşk bölgesine/cüdüne bağlı olması ve Yezîd'in Dımaşk valisi olması hasebiyle onun, bu ordunun komutanı olduğu ifade edilmiştir. Hâlid'in gelmesiyle kuşatmayı yoğunlaştıran Müslümanlar, kale dışında şehrin komutanı¹⁵⁸ ile savaşımlardır. Baskılar neticesinde komutanı ve silahlı askerlerini kaleye sığınmaya mecbur bırakmışlardır. Müslümanların kuşatmasına uzun süre dayanamayan Busrâ halkı, eman talebiyle şehrin kapılarını Müslümanlara açmışlar ve anlaşma yoluna gitmişlerdir. Anlaşma şartlarının açık olarak zikredildiği bu rivayete göre Busrâ halkı; canlarının, mallarının ve

¹⁵⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 131.

¹⁵⁷ Belâzürî o vakit burada hangi orduların bulunduğunu zikretmemiştir. Belâzürî dışındaki kaynaklara göre Busrâ'da Ebû Ubeyde, Şurahbîl ve Yezîd bulunuyordu. Hâlid onlarla Busrâ'da buluşmuş ve birlikte şehri fethetmişler, ardından ise Hâlid tarafından anlaşma yapılmıştır. Bkz. Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 119; Fesevî, *el-Ma'rîfe ve't-Târîh*, III, 293.

¹⁵⁸ Belâzürî'nin “patrik” unvanı ile aktarmış olduğu bu komutan, Ezdî'de, “الدرنجار” (Drungarios) şeklinde zikredilir. Bu Roma komutanının Müslümanlar Busrâ'yı kuşattıkları zaman 5000 atlı birlikle Müslümanlara karşı savaştığı ifade edilmiştir. Bkz. Ezdî, *Fütûhu'l-Şâm*, s. 70. Drungarios, Droungus veya Drungus da denilen ve askerî bölgenin komutanına verilen isimdir. Bkz. Bosworth, C. E., “el-Harizmî'ye Göre Bizanslıların ve Hristiyanların Kullandıkları İdarî-Dini Unvanlar”, çev. Levent Öztürk, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, 1995, s. 313.

çocuklarının emniyette olmasına karşılık cizye vermekle yükümlü olacaktır. Bu rivayette, verilecek cizyenin ne kadar olduğu belirtilmemiştir.¹⁵⁹

Belâzürî'nin, Busrâ ile ilgili vermiş olduğu diğer rivayette yine sened yer almamakta, “*bazı raviler zikrettiler ki*” şeklinde aktarılmaktadır. Bu rivayette daha çok anlaşma şartları vurgulanmakta, önceki rivayette görmediğimiz cizye ile ilgili detaylara yer verilmektedir. Buna göre, Busrâ halkından ergenlik çağına gelen herkes, bir dinar ve bir cerîb buğday vermekle yükümlü kılınmıştır. Busrâ antlaşmasının şartlarına açıklık getiren bu rivayet, önemli bir ayrıntıya daha işaret etmektedir. Busrâ'nın fethi ile birlikte Havrân bölgesine bağlı tüm yerleşim yerleri¹⁶⁰ fethedilerek bölgenin tamamı ele geçirilmiştir.¹⁶¹

Belâzürî'nin Busrâ hakkında verdiği rivayetlerin sonuncusu, bu başlıkta zikredilmese de Dımaşk'ın fethi ile ilgili serdettiği rivayetler arasında geçmektedir. Burada vermiş olduğu bilgiler, öncekileri destekleyici mahiyettedir. “*Belâzürî>Ebû Hafs ed-Dımaşkî>Sa'îd b. Abdilazîz>Dımaşk Mescidi müezzini ve başkaları*” senediyle vermiş olduğu bu rivayette yukarıdakilere paralel olarak Müslümanların, Hâlid'in gelmesinden sonra birleşerek Busrâ'ya yöneldikleri ve burayı sulh yoluyla fethettikleri anlatılmaktadır. Havrân bölgesinin fethi tamamlandıktan sonra bu bölgede yapılan özellikle Busrâ antlaşması, ardından gelen fetihler için bir örnek olmuş ve metinlere de bu yansımıştır. Nitekim Ezriât ele geçirildiğinde buranın idarecisi, Busrâ halkıyla yapılan anlaşmanın benzerinin kendilerine de uygulanmasını talep etmiştir. Buna ilaveten Yezîd b. Ebî Süfyân'ın, Amman'ı da Busrâ sulhüne göre fethettiği zikredilir.¹⁶² Bu rivayette dikkatimizi çeken diğer bir husus da bu rivayette ravilerinin zikredilmiş olmasıdır. Hatırlanacağı üzere yukarıda ele aldığımız rivayetlerde raviler açıkça görülmemekteydi. Bu rivayeti Ebû Hafs ed-Dımaşkî'den aldığını belirten Belâzürî'nin, önceki yerlerde ravileri belirtmemesinin sebebi de sorgulanması gereken bir durumdur.

¹⁵⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 131.

¹⁶⁰ Geniş bir bölge olan Havrân, Roma döneminde “Decapolis” olarak bilinirdi. Decapolis'e bağlı şehirler şunlardır: Gerasa (Ceraş), Scythopolis (Beit She'an/Beysân), Hippos (Sûsiyye), Gadara (Jadar/Umm Kays), Pella (Fihl), Philadelphia (Ammân), Capitolas (Beytü Re's), Canatha (Kanavât), Raphana, Damascus (Dımaşk).

¹⁶¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 131.

¹⁶² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 147.

Belâzürî, Busrâ başlığında son olarak Me'âb'ın fethedilmesine dair bilgilere yer vermektedir. Muhtemelen başka bir rivayet bulamadığı için Me'âb'la ilgili müstakil bir başlık açma gayreti göstermemiş, Me'âb'la ilgili bilgileri bu başlıkta zikretmiştir. Belâzürî'nin bizzat kendisinin aktardığı bilgilere göre Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, diğer komutanların askerlerinin de bulunduğu büyük bir Müslüman ordusuyla yola çıkmış ve Belkâ topraklarındaki Me'âb'a gelmiştir. O vakit Me'âb'da düşman birlikleri bulunmaktaydı. Ebû Ubeyde, burayı Busrâ anlaşmasının şartlarına göre sulhen fethetmiştir. Belâzürî, burada tarihçiler arasında vaki olan bir tartışmaya da değinmektedir. Bu tartışma Me'âb'ın, tam olarak ne zaman fethedildiği hususundadır. Bazı tarihçiler, Me'âb'ın Busrâ'dan önce fethedildiğini söylerken, bazıları da burasının Ebû Ubeyde'nin, Hz. Ömer döneminde Şâm'ın tamamına vali olduğu süreçte fethedildiğini ileri sürmektedir.¹⁶³ Belâzürî, bu görüşler hakkında açıkça bir değerlendirme yapmasa da Me'âb'ın fethini bu bölümde zikretmesinden ötürü onun, bu yerin fethinin Hz. Ebû Bekir döneminde Busrâ'dan hemen sonra yapıldığını zımnen anlamak mümkündür.

2.5. Ecnâdeyn Savaşı

Belâzürî, Busrâ ile ilgili bilgileri verdikten sonra, Busrâ'nın da içinde bulunduğu Havrân bölgesinin fethinin tamamlandığını belirtir ve ardından Ecnâdeyn Savaşı'na geçer. O, bu savaşı müstakil bir başlıkla ele almaktadır.

Belâzürî, bu bölüme başlarken, herhangi bir sened zikretmeksizin Ecnâdeyn Savaşı'na dair derlemiş olduğu bilgileri sunmaktadır. Burada Doğu Roma ordusundaki asker sayısı ve ordunun hangi birliklerden oluştuğu, Herakleios'un bu savaşı nereden organize ettiği, imparatorun savaş sonrasında nasıl bir strateji izlediği ve Müslümanlardan kimlerin şehit olduğu konularına değinmiştir.

Belâzürî, bu konulara yer verdikten sonra şehitlerle ilgili ilave bilgileri, Hişâm el-Kelbî'den aktardığı bir rivayetle sürdürür. Bu rivayetin ardından senedini belirtmediği iki rivayet daha sunarak bu konuyu sonlandırır.

¹⁶³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 131.

Belâzürî, sened vermeksizin giriş yaptığı Ecnâdeyn başlığı altında Ecnâdeyn Savaşı'na katılan Roma askerlerinin sayısının, yaklaşık olarak yüz bin civarında olduğunu ifade eder. Bu askerlerin büyük bir kısmı bizzat Herakleios tarafından gönderilmiş, kalan kısmı da çeşitli yerlerden toplanmıştı. Herakleios bu esnada Hıms'da bulunuyordu. Belâzürî, Roma askerleri ile Müslümanlar arasında gerçekleşen Ecnâdeyn Savaşı'nın çok şiddetli geçtiğini ve bu savaşta Hâlid b. el-Velîd'in büyük başarı sergilediğini ve sonuçta Roma askerlerinden pek çok kişinin öldürüldüğünü belirtmiştir.¹⁶⁴

Belâzürî'nin verdiği bu bilgilerde ve akabinde sunduğu diğer rivayetlerde Ecnâdeyn Savaşı'nda İslâm ordusunu kimin komuta ettiği bilgisi yer almamaktadır. Belâzürî'nin bu kısımda yer vermediği ancak Filistin bölgesi fetihlerini anlatırken zikrettiği Amr b. el-Âsî'nin Ecnâdeyn Savaşı'na katıldığı¹⁶⁵ şeklindeki bilgiyi dikkate alacak olursak Amr'ın komutan olabileceği akla gelmektedir. Yine hatırlanacağı üzere Şâm fetihlerinin başlangıcında zikrettiğimiz Hz. Ebû Bekir'in, komutanlarını Şâm'a gönderdiğinde onlara verdiği "*Bir araya gelmenizi gerektiren bir savaş olduğunda, bulunduğumuz bölgenin komutanı sizin başkumandanınız olacaktır.*"¹⁶⁶ talimatını göz önüne aldığımızda Filistin bölgesine komutan olarak gönderilen Amr'ın, bu savaşın komutanı olabileceği düşünülebilir. Ancak bölgeye gelen Amr, burada düşman sayısının oldukça fazla olmasını ve bölgenin fiziki yapısının güç olduğunu halifeye haber verince Hz. Ebû Bekir, Irak'ta bulunan Hâlid b. el-Velîd'i Şâm bölgesine çağırmıştır. Ancak Belâzürî, Hâlid b. el-Velîd'in Ecnâdeyn Savaşı'nda kahramanlıklarına vurgu yapmış olmasına karşın onun komutan olduğuna dair net bir bilgi sunmaz. Ancak Belâzürî'nin, Hâlid'in kahramanlıklarına vurgu yapmasından hareketle zımnen onu, bu savaşın komutanı saydığı ileri sürülebilir.

Belâzürî, eserine başladığı andan itibaren fetih bölgelerinde şehit olanların isimlerini vermektedir. Şâm bölgesi fetihlerini anlattığı yerde ise ilk defa Ecnâdeyn Savaşı'yla birlikte bu şehitlerin isimlerini vermeye başlamıştır. Burada Müslümanlardan şehit olan on altı kişinin ismini zikreder (Bu isimler için bkz: Tablo 2). O, şehit olanlar arasında

¹⁶⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 132. Ezdî, Roma ordusundan öldürülenlerin sayısının üç bin olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, s. 79.

¹⁶⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 165.

¹⁶⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 127.

özellikle Tuleyb b. Umeyr'in mübarezesi hakkında detaylı bilgi vermektedir. Belâzürî ayrıca Âmir b. Ebî Vakkâs ez-Zührî'nin Ecnâdeyn'de şehit olduğunu söyleyenlerin rivayetini nakletmiş, ancak bunun doğru olmadığını belirtmiştir.¹⁶⁷ Son olarak Amevâs vebasında vefat edenlerin ismini zikrettiği kısımda el-Fadl b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib'in, Ecnâdeyn Savaşı'nda şehit olduğunu söyleyenlerin bir rivayetini aktarmışsa da onun Amevâs vebasında vefat ettiğinin daha doğru olduğunu bizzat kendisi ifade etmiştir.¹⁶⁸

Belâzürî, şehit olanların isimlerini zikrettikten sonra yukarıda da belirttiğimiz üzere “*kâlû*” sığasıyla diğer rivayetlere geçmektedir. Bu rivayetlerin ilkinde Ecnâdeyn yenilgisini haber alan Herakleios'un, büyük bir korkuya kapıldığı, oldukça endişelendiği ifade edilmiştir. Yine Belâzürî, o sırada Herakleios'un Hıms'tan Antakya'ya gitmesini, bu savaşta elde edilen sonuca bağlayanların olduğunu da bildirmektedir.

Bu bilgilerin zikredilmesinin ardından Ecnâdeyn Savaşı'nın tarihine dair üç farklı görüş sunulmaktadır. Sunulan bu görüşlerin ilkinde Ecnâdeyn Savaşı, 13 yılı Cumâdelûlâ ayının bitmesine 12 gece kala pazartesi günü (17 Cumâdelûlâ 13/19 Temmuz 634); diğer bir rivayete göre Cumâdelâhire ayının ikisinde (3 Ağustos 634); üçüncü bir rivayete göre ise Cumâdelâhire ayına iki gece kala (28 Cumâdelûlâ 13/30 Temmuz 634) gerçekleşmiştir.¹⁶⁹ Bu üç görüşe yer veren Belâzürî, zaman zaman rivayetlerde tercihte bulunmasına rağmen burada hangi rivayetin daha doğru olabileceğine dair kendi görüşünü zikretmez. Buradan hareketle onun, Ecnâdeyn Savaşı'nın tarihine ilişkin kesin bir kanaatinin olmadığı söylenebilir.

Belâzürî, Ecnâdeyn hakkında son olarak bir rivayet daha aktarmaktadır. Buna göre Ecnâdeyn'den kaçan Roma askerleri Yâkûsa'da toplanmış, Müslümanlar da onları takip ederek burada onlarla şiddetli bir şekilde savaşmış ve birçok Roma askerini öldürmüşlerdir. Kaçabilenler ise Şâm bölgesindeki diğer şehirlere dağılmışlardır. Bu

¹⁶⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 159.

¹⁶⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 164.

¹⁶⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 133. Taberî bu tarihlere ilave olarak 13 yılı Cumâdelûlâ ayının bitimine iki gece kala bu savaşın gerçekleştiğini belirten bir bilgi aktarmaktadır. Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 418.

bilgilerin verildiği rivayetin devamında Müslümanlar Yâkûsa'da iken Hz. Ebû Bekir'in vefat haberinin kendilerine ulaştığı aktarılmaktadır. Burada Hz. Ebû Bekir'in vefat tarihi olarak 13 yılının Cumâdelâhire ayı (Ağustos 634) verilmiş, gününe dair bir herhangi bir ayrıntıya değinilmemiştir.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 133.

Tablo 2 : Ecnâdeyn Savaşı'nda Şehit Olanlar

	<i>Ravi Zikredilmeksizin İsmi Verilen Şehitler</i>	<i>Hişâm el-Kelbî'nin Rivayeti</i>	<i>Belâzürî'nin Kendi Rivayeti</i>	<i>Alternatif Bilgiler</i>
Ecnâdeyn Savaşında Şehit Olanlar	Abdullah b. Zübeyr b. Abdilmuttalib b. Hâşim			
	Amr b. Sa'îd b. el-Âsî b. Ümeyye			
	Amr'ın kardeşi Ebân b. Sa'îd			29 yılında vefat ettiği de söylenir.
	Tuleyb b. Umeyr b. Vehb b. Abd b. Kusay			
	Seleme b. Hişâm b. el-Muğîre			Mercü's-Suffer'de vefat ettiği de söylenir.
	İkrime b. Ebî Cehl b. Hişâm el-Mahzûmî ¹⁷¹			
	Hebbâr b. Süfyân b. Abdilesed el-Mahzûmî			Mute'de şehit olduğu da söylenir.
	Nuaym b. Abdillâh en-Nuhâm el-Adevî	Mute'de şehit olmuştur.		Yermûk'te şehit olduğu da söylenir.
	Hişâm b. el-Âsî b. Vâil es-Sehmî			Yermûk'te şehit olduğu da söylenir.
	Amr b. et-Tufeyl b. Amr ed-Devsî			Yermûk'te şehit olduğu da söylenir.
	Cüdeb b. Amr ed-Devsî			
	Sa'îd b. el-Hâris	Sa'îd b. el-Hâris b. Kays Yermûk'te şehit olmuştur.		
	el-Hâris b. el-Hâris			
	el-Haccâc b. el-Hâris b. Kays b. Adiy es-Sehmî			
		Temîm b. el-Hâris		
		Hâris b. Hişâm b. el-Muğîre (el-Mahzûmî)		

¹⁷¹ Mercü's-Suffer Savaşı'nın bir önceki gününde eşinin, Hâlid b. Sa'îd ile evlendiği rivayet edilmektedir (bkz. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 138). Mercü's-Suffer Savaşı'nın Ecnâdeyn'den sonra yapıldığı göz önüne alınırsa buradan İkrime'nin Ecnâdeyn'de şehit olma ihtimali daha kuvvetli görünmektedir.

2.6. Fihl Savaşı

Belâzürî, Ecnâdeyn Savaşı'nı anlattığı bölümün bitiminde Hz. Ebû Bekir'in vefat tarihi hakkında bilgi verir. Böylece Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşen Şâm fetihlerinin tamamlandığını zımnen ifade eder. Dolayısıyla Ecnâdeyn'den sonra anlatılacak bölümler Hz. Ömer dönemine ait olaylar olacaktır.

Belâzürî, Ecnâdeyn'in ardından gerçekleşen Fihl Savaşı'na dair üç rivayet sunmaktadır. Bu rivayetlerin hiçbirinde ravi ismi zikretmez. İlk rivayette savaşın tarihi, Ebû Ubeyde'nin Şâm valiliği ve başkomutan olması konularını aktarmış; ikinci rivayette Ebû Ubeyde'nin, Hâlid b. el-Velîd'in yerine başkomutan olması ve Şâm'a vali olarak atanmasına dair farklı bir bilgi sunmuş; son rivayette ise savaşa dair ayrıntılar vermiş ve savaşın ardından yapılan anlaşma şartlarını zikretmiştir.

Belâzürî'nin ravilerini zikretmeden "kâlû" sığasıyla verdiği ilk rivayete göre Ürdün'de bulunan Fihl Savaşı, Hz. Ömer'in halifeliğinden beş ay¹⁷² sonra Zilkâde ayının bitmesine iki gece kala yapılmıştır (28 Zilkâde 13/23 Ocak 635).¹⁷³ Belâzürî, burada zikretmese de Mercü's-Suffer Savaşı'nı anlattığı kısımda Fihl Savaşı'nın tarihine dair Ebû Mihnef'ten farklı bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre Mercü's-Suffer Savaşı, Ecnâdeyn'den yirmi gün sonra; Dımaşk şehrinin fethi de bu savaşın ardından gerçekleşmiştir. Fihl Savaşı ise Dımaşk'ın fethinden sonra yapılmıştır (Ecnâdeyn > Mercü's-Suffer > Dımaşk'ın fethi > Fihl Savaşı). Ancak Belâzürî, Ebû Mihnef'in bu rivayetini aktardıktan sonra bu bilgilerin doğruluğu hakkında olumsuz bir görüş belirtmiş, Vâkıdî'nin rivayetinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴ Dımaşk'ın Receb 14'te (Eylül 635) fethedildiği¹⁷⁵ göz önünde bulundurulursa Ebû Mihnef'in, Fihl Savaşı'nı Dımaşk'ın fethinden önce yani 635 yılının sonlarına yerleştirdiği görülür. Muhtemelen bu ihtilaftan dolayı Belâzürî, Ebû Mihnef'in görüşünü kabul etmez.

¹⁷² Taberî, altı ay sonra olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Taberî, *Târih*, III, 435.

¹⁷³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 138.

¹⁷⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 138. Belâzürî, Vâkıdî'nin rivayetinin daha doğru olduğunu belirtse de burada Vâkıdî'ye ait herhangi bir rivayet görülmemektedir. Aynı rivayeti "Mercü's-Suffer Savaşı" başlığında da ele alacağımız için bu meselenin değerlendirmesi için ilgili başığa bakınız.

¹⁷⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 144.

Belâzürî'nin sunmuş olduğu bu ilk rivayette savaşın tarihine dair bilgi verildikten sonra Ebû Ubeyde'nin Şâm bölgesinin başkomutanlığına dair bir bilgi daha aktarılmaktadır. Buna göre Fihl Savaşı'nın komutanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh idi. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'nin Şâm bölgesinin valisi ve başkomutanı olarak atandığını Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kardeşi Âmir b. Ebî Vakkâs ile gönderdiği mektupla bildirmişti.¹⁷⁶

Belâzürî'nin ikinci olarak verdiği rivayet, Ebû Ubeyde'nin Şâm valiliğine tayin edilmesiyle ilgilidir. Ravilerini zikretmeksizin verdiği bu rivayette Ebû Ubeyde'nin Şâm valiliğine tayin haberinin, Müslümanların Dımaşk şehrini kuşatması esnasında geldiği ifade edilmiştir. Ancak Ebû Ubeyde, bu haberi Hâlid b. el-Velîd'den günlerce gizlemiştir. Zira o sırada başkomutan Hâlid idi. Hâlid, Ebû Ubeyde'ye neden böyle davrandığını sorunca o da düşman karşısında bulunması sebebiyle kendisini psikolojik olarak herhangi bir zafiyete uğratmak istememesini gerekçe göstermiştir.¹⁷⁷

Belâzürî, bu rivayeti aktardıktan sonra üçüncü olarak herhangi bir sened vermeden bu savaşla ilgili önemli detaylara yer vermektedir. Verdiği bu bilgilere göre Herakleios, Antakya'ya geçtiği zaman Romalılardan ve Cezîre halkından bir ordu oluşturdu. Bu ordunun başına da kendisine itimad ettiği yakın adamlarından birini komutan olarak tayin etti. Bu ordu, Müslümanlar ile Ürdün'ün Fihl mevkiinde karşı karşıya geldi. Müslümanlar ile Roma ordusu arasında oldukça şiddetli bir savaş gerçekleşti ve nihayetinde Müslümanlar galip geldiler. Roma ordusunun komutanı ve yaklaşık olarak on bin Roma askeri öldürüldü. Bu savaştan kaçıp canını kurtaran Roma askerlerinin bir kısmı Şâm bölgesinin çeşitli şehirlerine dağılmış, bir kısmı da Herakleios'un yanına gitmişlerdi.

Bu bilgilerin verilmesinden sonra Fihl halkının savaşın ardından kalelerine sığındıkları zikredilmektedir. Bu bilgiden hareketle Fihl'de yapılan savaşın ilk etabında bir meydan muharebesinin gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ancak meydan savaşının yapıp Müslümanların da bu savaşta galip gelmesinin ardından Fihl halkı kalelerine sığındılar. Bunun üzerine Müslümanlar onların sığındıkları kaleleri muhasara altına almışlardır. Bu kuşatmaya dayanamayan halk baş vergisi olarak cizye ve toprakları için de haraç

¹⁷⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 134.

¹⁷⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 138.

ödemek üzere Müslümanlardan emân talep etmişlerdir. Müslümanlar da Fihl halkının; canlarını ve mallarını teminat altına alınması ve duvarlarının yıkılmaması¹⁷⁸ şartı üzere onlarla anlaşma yapmışlardır. Bu antlaşmayı Ebû Ubeyde, diğer bir rivayete göre ise Şurahbîl b. Hasene yapmıştır.¹⁷⁹

2.7. Ürdün Bölgesindeki Fetihler

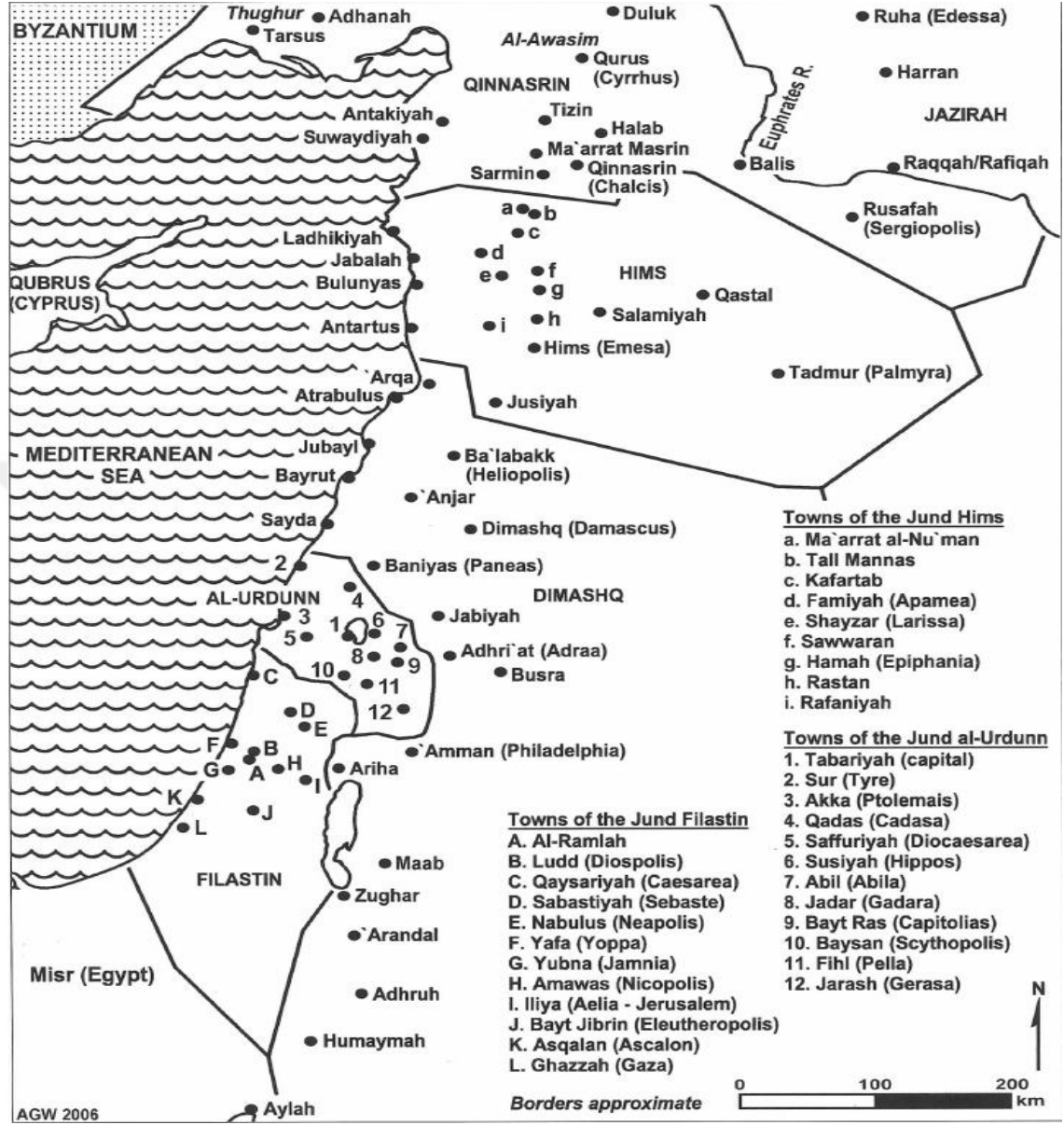
Belâzürî, Fihl Savaşı'na dair bilgiler verdikten sonra Ürdün bölgesinde gerçekleştirilen fetihlere yer vermektedir. O, burada Ürdün bölgesinin hangi şehirlerden oluştuğuna temas etmemiştir. Ancak bütüncül olarak baktığımızda bazı yerlerde verdiği ayrıntılardan, onun Ürdün tasavvurunu yakalamamız mümkündür. Örneğin Fihl bölümünde Fihl'i, Ürdün'den saymış, yine aşağıda yer alan sayfalarda Ürdün'de fethedilen şehirlerin isimlerini vermiştir. Son olarak da Hıms başlığında verdiği bir bilgide Ürdün'ün, diğer cünder gibi bir cünd olduğunu belirtmiştir. Tüm bu bilgilerden hareket ederek Belâzürî'ye göre Ürdün'ün sınırlarını tespit etmemiz mümkündür. Bu şehirler şunlardır:

• Fihl	• Taberiye	• Beysân	• Sûsiye
• Efîk	• Ceraş	• Beytü Re's	• Kades
• Cûlân	• Akka	• Sûr	• Saffûriyye

¹⁷⁸ Burada Fihl halkının şehir duvarlarına dokunulmamasını Müslümanlardan istemeleri oldukça manidardır. Zira yalnızca günümüzdeki kalıntılardan bile yola çıkılarak Fihl şehrinin (antik dönemdeki ismiyle *Pella*), mimari bakımdan oldukça zengin bir yerleşim yeri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu şehrin erken İslamî dönemdeki durumu hakkında Alan Walmsley'in çalışmalarına bakılabilir. Bkz. Walmsley, Alan, "Islamic Period", *Pella in Jordan 2: The second interim report of the joint University of Sydney and the College of Wooster excavations at Pella, 1982-1985 (Mediterranean archaeology)*, ed. A. W. McNicollt ve diğerleri, Sydney: Meditarch Publications, 1992, 183-208; a. mlf., *Early Islamic Syria*, London: Bloomsbury Publishing, 2013.

¹⁷⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 134-135.

Harita 4 : Ürdün Cündüne Bağlı Şehirler¹⁸⁰ (Haritada Rakamla Yazılanlar)

Daha önce zikrettiğimiz üzere Hz. Ebû Bekir döneminde Şâm bölgesine gönderilen komutanlardan biri olan Şurahbîl b. Hasene, Ürdün bölgesini fethetmek için tayin edilen komutan idi. Buraya kadar olan kısımda Belâzürî, yalnızca onun komutan olarak atanmasına değinmişti. Ürdün bölümünde ise Şurahbîl komutasında bu bölgede gerçekleştirilen fetihlere ayrıntılı olarak yer vermektedir. Burada fethedilen şehirleri ve

¹⁸⁰ Harita için bkz. Alan Walmsley, "Roads, Travel, and Time 'Across Jordan' in Byzantine and Early Islamic Times", *Studies in the History and Archaeology of Jordan* (ed. Dr. Fawwaz al-Khaysheh), Amman: Department of Antiquities, 2009, s. 460.

yapılan anlaşmaları detaylarıyla zikreden Belâzürî, fetihlerin hangi tarihte yapıldıklarına dair bir bilgi aktarmamıştır. Verdiği rivayetlerde ravilerin isimlerini zikretmeye ihtimam göstermiştir.

Ürdün başlığında toplam on rivayet bulunmakla birlikte bu rivayetlerden yalnızca dört tanesi ilk İslâm fetihleriyle ilgilidir. Biz sadece konumuzla ilgili olan bu dört rivayeti inceleyeceğiz. Geriye kalan diğer rivayetler ise ele aldığımız tez konumuzun dışında olduğundan onlara değinmeyeceğiz.

Belâzürî, konuyla ilgili olarak Heysen b. Adiy'den naklettiği birinci rivayette, Şurahbîl b. Hasene'nin, Taberiyye haricindeki tüm Ürdün şehirlerinin savaş yoluyla (*anveten*) fethettiğini aktarmaktadır. Taberiyye halkı ise, evlerinin ve kiliselerinin yarısı karşılığında Müslümanlarla anlaşma yapmışlardır.¹⁸¹

Belâzürî, “*Ebû Hafs ed-Dımaşkî > Sa'îd b. Abdilazîz et-Tenûhî > Dımaşk Mescidi müezzini olan Ebû Bişr'in de aralarında bulunduğu birçok kimse*” sened zinciriyle aktardığı ikinci rivayette Müslümanların Şâm'a geldikten sonra hangi komutanların nerelerde savaştığı hususunda bilgi verilmektedir. Ürdün bölgesinde Şurahbîl b. Hasene'nin savaştığını belirtmekle yetinip “*Şâm Fetihlerinin Başlangıcı*” başlığında komutanların atanması meselesinde yer verdiğimiz bu rivayeti, burada yeniden zikretmeyeceğiz.

Verilen bu ikinci rivayette komutanların Şâm bölgesindeki durumuna değinildikten sonra Şurahbîl b. Hasene'nin Taberiyye şehrini fethetmesine geçilmektedir. Bu bilgiye göre Şurahbîl, uzun süren muhasaranın ardından Taberiyye'yi sulh yoluyla fethetmiştir. Fethin ardından yapılan anlaşmanın şartları ise şu şekilde olmuştur: Şehirde bulunan halkın canları, malları, çocukları emniyette olacak, kiliseleri ve evleri kendilerinde kalmaya devam edecektir. Ancak (şehirden göç edenlerin ardından) boş kalan ve terkedilen evler ile Müslümanlara mescid yapılması için ayrılan yer, yukarıda zikredilen şartlardan müstesna olacaktır. Bu rivayette, şehrin ne zaman fethedildiğine dair bir bilgi verilmemektedir. Ancak rivayetin devamında Taberiyye halkının, kendileriyle yapılan anlaşmayı Hz. Ömer döneminde bozdukları ifade edilmektedir. Anlaşmanın bozulmasının ardından Müslümanlarla savaşmak üzere

¹⁸¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 135. Krş. Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 129-130.

Romalılardan ve diğer zümrelerden müteşekkil bir ordu oluşturuldu. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, onlarla savaşması için Amr b. el-Âsî'yi görevlendirdi. Amr, dört bin kişilik bir orduyla onların üzerine yürüdü ve Şurahbîl'in daha önce yapmış olduğu anlaşma şartlarına göre burayı fethetti. Şurahbîl'in Taberiyye'yi ikinci kez fethettiği de rivayet edilir.

İkinci rivayette son olarak, ayrıntıya girilmeksizin Şurahbîl'in fethettiği şehirlerin isimleri verilmektedir. Buna göre Şurahbîl, savaş yapmaksızın Taberiyye ile yapılan anlaşma şartlarına göre Ürdün'ün bütün şehirlerini ve kalelerini fethetmiştir. Fethettiği yerler şunlardır: Beysân, Sûsiyye, Efik, Ceraş, Beyt Re's, Kades, Cûlân ve Ürdün'ün tüm tarım arazisi ve topraklarının tamamı.¹⁸²

Belâzürî, "*Ebû Hafs (ed-Dımaşki) > Sa'îd b. Abdilazîz > el-Vadîn b. Atâ*" senediyle vermiş olduğu üçüncü rivayette, Şurahbîl b. Hasene'nin Akkâ, Sûr ve Saffûriyye'yi fethettiğini zikretmektedir.¹⁸³

Belâzürî'nin Ebû Bişr el-Müezzîn'den naklettiği konuyla ilgili dördüncü ve konumuzla ilgili son rivayette Ebû Ubeyde'nin Amr b. el-Âsî'yi Ürdün sahillerine gönderdiği ifade edilmektedir. Zira Herakleios Kostantiniyye'de ikamet etmekteyken gönderdiği yardımcı birliklerle birlikte sahilde Roma askerlerinin sayısının iyice arttığı ve bunların bir tehdit oluşturduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine Amr, bir mektupla Ebû Ubeyde'den kendisine destek göndermesini istemiş; Ebû Ubeyde de Yezîd b. Ebî Süfyân'ı göndermiştir. Yezîd, kardeşi Muâviye'yi öncü birlik olarak göndermek suretiyle sefere çıkmıştır. Tüm bunların neticesinde Yezîd ve Amr, Ürdün sahillerini fethetmişlerdir. Ebû Ubeyde, o ikisinin sahildeki yerleri fethettiğini mektupla halifeye bildirdi. Muâviye'nin bu seferde büyük gayretleri ve başarılarının olduğu aktarılmaktadır.

2.8. Mercü's-Suffer Savaşı

Müslümanlar Fihl Savaşı'nın ardından Dımaşk'ın fethi için yola çıkmışlar ancak Roma ordusunun kendileri ile savaşmak üzere toplandıklarını haber alınca bu planı ertelemek

¹⁸² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 135-136.

¹⁸³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 136.

zorunda kalmışlardır. Mercü's-Suffer denen yerde onlarla karşılaşmışlar ve oldukça şiddetli bir mücadele vermişlerdir.

Mercü's-Suffer Savaşı ile ilgili Belâzürî üç rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerin ilkinde ravilerin isimlerini zikretmezken diğer ikisinde belirtir. Verilen rivayetlere baktığımızda Belâzürî'nin Mercü's-Suffer Savaşı'na dair ayrıntılı bilgilere ulaşamadığını görmekteyiz. Burada daha çok Mercü's-Suffer Savaşı'ndaki birtakım savaş sahneleri ve Samsâme adlı bir kılıcın hikâyesine yer vermiştir.

Belâzürî'nin sunduğu ilk rivayete göre Romalılar büyük bir ordu toplamış, ardından Herakleios da bu orduya yardımcı birlikler göndermişti. O sırada Dimaşk'a doğru yola çıkmış olan Müslümanlar, toplanan bu ordu ile Mercü's-Suffer denilen yerde karşı karşıya geldiler. Bu savaşın ne kadar kanlı geçtiğini anlatmak için savaşta dökülen kanların sulara aktığını ve bu kanlı suyla da değirmenlerde un öğütüldüğü söylenmiştir. Bu rivayete göre Mercü's-Suffer Savaşı'nda Müslümanlardan yaklaşık olarak dört bin kişi yaralanmıştır. Yenilginin ardından arkalarına bakmadan kaçan Roma askerlerinin Dimaşk ve Beytü'l-Makdis'e (İlyâ) sığındıkları belirtilmektedir. Yine bu rivayette, Şâm fetihlerinin başlangıcında kendisine sancak dikildiği, ancak Hz. Ömer'in talebi üzerine bu görevden azledildiği ve Şurahbîl b. Hasene'nin ordusunda normal bir asker olarak görev yaptığı zikredilen¹⁸⁴ Hâlid b. Sa'îd b. el-Âsî b. Ümeyye'nin (Künyesi: Ebû Sa'îd) şehit olduğu söylenmektedir. Bu rivayette ilginç bir ayrıntıya değinilmektedir. Hâlid b. Sa'îd, Ecnâdeyn Savaşı'nda şehit olan İkrime b. Ebî Cehl'in (dul) karısı Ümmü Hakîm (el-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmîn'in de kızı) ile sabah gerçekleşecek olan Mercü's-Suffer Savaşı'nın önceki gecesinde evlenmişti. Ertesi gün Hâlid b. Sa'îd'in şehit olduğu haberi kendisine ulaşınca Ümmü Hakîm, bir çadır direği almış ve bu direkle savaşmaya koyulmuştu. Üzerinde hâlâ halûk kokusu¹⁸⁵ bile gitmemişken bu savaşta yedi askeri öldürdüğü anlatılır.¹⁸⁶ Görüldüğü üzere bu rivayetten kadınların, Şâm fetihlerinde buldukları, hatta bu esnada evliliklerin bile gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

¹⁸⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 126-127.

¹⁸⁵ Halûk: Kırmızı ve sarı rengine çalan, zaferân olabileceği de söylenen hafif, sade bir koku çeşidi (bkz. İbn Manzûr (ö. 711/1311), Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1994. X, 91). Muhmeleten zıfâf gecesine telmihte bulunulduğu için bu ayrıntıya yer verilmiştir.

¹⁸⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 138.

Belâzürî'nin, sunmuş olduğu bu birinci rivayette Mercü's-Suffer Savaşı'nın 14 yılı Muharrem ayı başlarında (Şubat-Mart 635) gerçekleştiği zikredilmektedir. Ancak Ebû Mihnef'ten aktardığı bölümün ikinci rivayetinde ise tamamen farklı bir portre ortaya çıkmaktadır. Ebû Mihnef rivayetine göre Mercü's-Suffer Savaşı, Ecnâdeyn'den yirmi gün sonra; Dimaşk şehrinin fethi de Mercü's-Suffer Savaşı'nın ardından gerçekleşmiştir. Fihl Savaşı ise Dimaşk'ın fethinden sonra yapılmıştır (*Ecnâdeyn > Mercüssuffer > Dimaşk'ın fethi > Fihl Savaşı*). Ancak Belâzürî, Ebû Mihnef'in bu rivayetini aktardıktan sonra bu bilgilerin doğruluğu hakkında olumsuz bir görüş belirtmiş ve Vâkıdî'nin rivayetinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷ Ancak burada Vâkıdî'nin isminin geçtiği bir sened zikretmemiştir. Her ne kadar Vâkıdî'nin isminin sehven zikrememiş olsa da Belâzürî'nin verdiği bilginin, İbn Sa'd tarafından Vâkıdî'den aynen nakledildiğini tespit ettik.¹⁸⁸

Belâzürî, Ebû Mihnef'in rivayetini aktardıktan sonra Mercü's-Suffer Savaşı ile ilgili olarak iki şiir aktarmaktadır. Bu şiirlerin ilki Mercü's-Suffer'de şehit olan Hâlid b. Sa'îd'e ait olup şöyledir:

Düşmanla çarpışmaktan korkan bir süvari varsa

Mercü's-Suffer'e geldiklerinde mızrağını bana ödünç olarak versin¹⁸⁹

Verilen diğer şiirin sahibi ise Abdullah b. Kâmil b. Habîb b. Umeyre b. Hufâf b. İmrii'l-Kays b. Bühre b. Süleym'dir. Şiir şu şekildedir:

Mercü's-Suffer Savaşı'na Mâlik kabilesi katılmıştı

Ancak Umeyr'i gözüm görmemişti.¹⁹⁰

Belâzürî, son olarak Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'den uzunca bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayette Hâlid b. Sa'îd'in Mercü's-Suffer Savaşı'nda şehit

¹⁸⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 138

¹⁸⁸ Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996, IV, 74.

¹⁸⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 138.

¹⁹⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 139.

olduğunda koynunda Samsâme adlı kılıcın bulunduğu belirtilmektedir. Hz. Peygamber (sav), onu Yemen'e amil olarak göndermişti. Yolda Mezhic kabilesinden Amr b. Ma'dî Kerib ez-Zebîdî'nin yakınlarının bulunduğu bir gruba rastlayan Hâlid, onlar üzerine saldırdı ve Amr'ın karısını ve kabilesinden birçok kişiyi esir olarak aldı. Bunun üzerine Amr, kendilerine lütufta bulunmasını istemiş ve Müslüman olacaklarını da söylemiştir. Hâlid onlara istediklerini verince Amr, Samsâme adlı kılıcı ona hediye olarak vermiş ve bu kılıçla ilgili bir de şiir okumuştur.

Belâzürî, Kelbî'den bilgi naklettikten sonra bizzat kendisi bu kılıçla ilgili ayrıntılar vermeye devam etmektedir. Hâlid bu savaşta şehit olduğunda bu kılıcı onun koynundan Muâviye'nin aldığını ancak daha sonra bu kılıç yüzünden Hâlid'in ailesiyle davalık olmuştur. Belâzürî daha sonra bu kılıcın, Emevî ve Abbâsî dönemlerindeki durumu hakkında bilgiler vererek Mercü's-Suffer başlığını sonlandırmaktadır.¹⁹¹

2.9. Dımaşk Şehri ve Çevresindeki Yerlerin Fethi

Şâm bölgesinin kuşkusuz en önemli şehri olan Dımaşk şehrinin fethi, Müslümanlar için büyük önem arz etmekteydi. İlk olarak Hâlid b. el-Velîd, Irak'tan Şâm'a gelirken Dımaşk'a uğramış, burayı bir müddet kuşatmıştır. Ancak şehrin piskoposu ile sözlü anlaşma yapmış, şartların olgunlaşmasını beklemek üzere burayı terkederek yoluna devam etmiştir. Busrâ'nın fethini izleyen süreçte Ecnâdeyn ve Fihl gibi önemli zaferler elde eden Müslümanlar, bu bölgede Romalılara karşı üstünlük elde etmeye başlamışlardır. Böylece şartlar müsait olunca Dımaşk'a doğru yola çıkmışlar, ancak Mercü's-Suffer'de toplanan Roma ordusuyla yapılan savaş, Dımaşk'a gerçekleştirilecek bu seferi bir müddet daha ertelemiştir. Mercü's-Suffer'de de zafer elde eden Müslümanlar için artık Dımaşk'a giden yolda bir engel kalmamıştır.

Belâzürî, bu kronojiyi gözetererek Mercü's-Suffer'in ardından "Dımaşk Şehri ve Topraklarının Fethi" şeklinde müstakil bir başlık açarak bu konuya dair oldukça geniş bilgilere yer vermiştir. Belâzürî'nin bu bölümde vermiş olduğu rivayetlerin fazlalılığı ve dağınıklığı sebebiyle konu bütünlüğü olması açısından Dımaşk'ın fethi üç ana başlıkta incelenmiştir. Öncelikle fethi dair Belâzürî'nin sunmuş olduğu rivayetler irdelenmiş,

¹⁹¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 139-140.

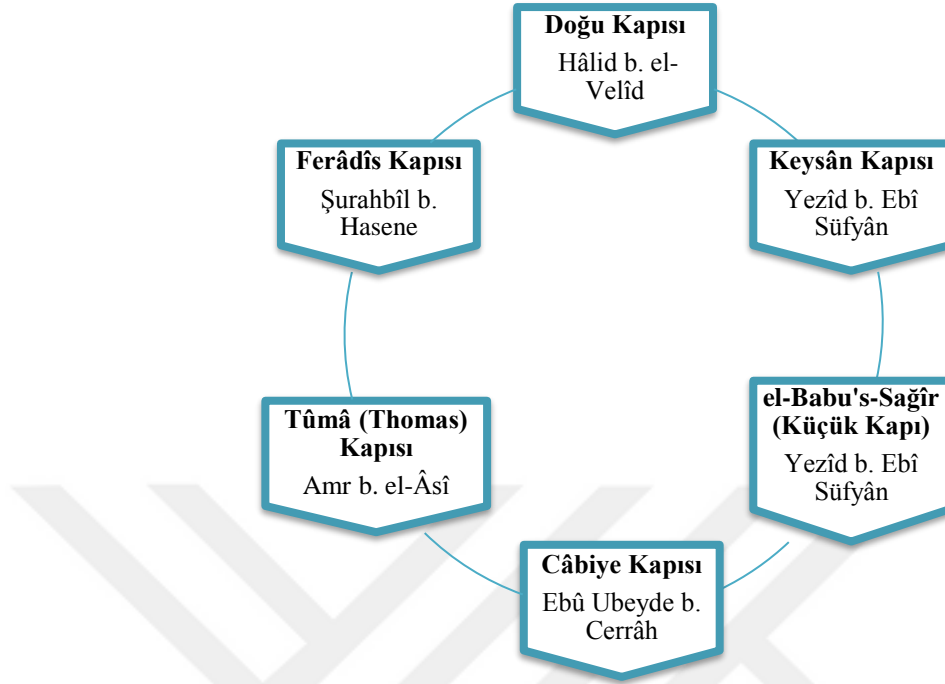
ardından Dımaşk şehrinin ne zaman fethedildiğine dair bilgiler ele alınmış, son olarak da fethin ardından yapılan anlaşma şartları kaleme alınmıştır.

Fethe Dair Bilgiler

Belâzürî'nin verdiği ilk rivayete göre Müslümanlar, Mercü's-Suffer Savaşı'nın ardından burada on beş gece daha kaldıktan sonra 14 yılı Muharrem ayının bitimine on dört gün kala Dımaşk şehrine doğru yola çıktılar (16 Muharrem 14/12 Mart 635). Şehrin dış kısmında bulunan Dımaşk Gûta'sını ve kiliseleri savaş yoluyla ele geçirdiler. Bunun üzerine halk şehre sığınıp şehrin kapılarını kapattılar (Dımaşk'ın kapıları için bkz. Tablo: 3). Hâlid b. el-Velîd, Ebû Ubeyde'nin kendisine destek olarak verdiği yaklaşık beş bin kişiyle Doğu Kapısı'nda konuşlandı. Bu kapının yanında bulunan bir manastıra gelmesinden dolayı bu manastıra "Deyru Hâlid (Hâlid Manastırı)" denmiştir. Amr b. el-Âsî Tûmâ (Thomas) Kapısı'na, Şurahbîl b. Hasene el-Ferâdîs Kapısı'na, Ebû Ubeyde el-Câbiye Kapısı'na, Yezîd b. Ebî Süfyân ise el-Babü's-Sağîr (Küçük Kapı) ile Keysân Kapısı'na kuşatma için geldi. Ebü'd-Derdâ Uveymir b. Âmir el-Hazrecî de Berze'deki ordugâhın başına tayin edildi.¹⁹² Görüldüğü üzere Dımaşk'a gelen Müslümanlar ilk olarak yoğun bir kuşatma hazırlığına girişmişlerdir. Şehrin tüm kapıları tutulduktan sonra şehrin ele geçirilmesi için hazırlıklara başlamışlardır.

¹⁹² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 141-142.

Tablo 3 : Dımaşk'ın Kapıları

Yine bu ilk rivayette bir piskoposun¹⁹³ gizlice Müslümanların yanına gelip gittiği ve Müslümanlar için casusluk yaptığı anlatılmaktadır. Bu piskopos, Hâlid b. el-Velîd'in Irak'tan Şâm bölgesine gelirken tanıştığı ve kendisine eman verdiği kişiydi. Hatırlanacağı üzere Hâlid'in Şâm'a gelişinde Busrâ'ya geçmeden önce Dımaşk'ın Doğu Kapısı'na gelerek şehre kuşatma atmıştı. Ancak bu piskopos, Hâlid'le tanışmış, ona ikramlarda bulunmuş ve Hâlid'den bir vaad (eman) almıştı. Hâlid de ona eman verdikten sonra şehrin kuşatmasını kaldırmış ve yoluna devam etmişti.¹⁹⁴ İşte bu piskopos, Dımaşk'ın surlarına gelip Hâlid'e şehrin durumunu anlatır, gerekli bilgileri kendisine aktarırdı. Yine geldiği bir seferde piskopos, Hâlid'e şöyle demiştir: “*Ey Ebû Süleyman (Hâlid'in künyesi)! Durumunuz olumlu bir şekilde ilerliyor ve sizin bana bir sözünüz vardı. Bu şehir karşılığında benimle anlaşma yap.*” Bunun üzerine Hâlid kalem kâğıt istedi ve ona şu emannameyi yazdı:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla,

¹⁹³ Süryani kaynaklarında bu piskoposun Sargun'un oğlu Yuhanna olduğu ifade edilmektedir (bkz. Duygu, Zafer, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 434).

¹⁹⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 131.

İşbu belge, Hâlid b. el-Velîd'in şehre girdiği zaman Dımaşk halkına verdiği emannamedir. Hâlid, onlara canlarının, mallarının, kiliselerinin, şehir surlarının emniyet altında olması ve evlerinin hiçbirinin yıkılmayacağı ve Müslümanlar tarafından iskân edilmeyeceği üzerine onlara emân vermiştir. Onlar için bu hususta Allah'ın ahdi, Resûlü'nün, halifelerin ve mü'minlerin zimmeti vardır. Cizyelerini ödedikleri müddetçe onlara ancak iyilikle muamele edilecektir.”¹⁹⁵

Bu emanın verilmesinin ardından piskoposun adamlarından biri bir gece Hâlid'in yanına gelerek o gecenin, bayramları olduğunu, bundan dolayı da şehir halkının bayramla meşgul olduklarını ve Doğu Kapısı'nın da taşla kapatılıp terkedildiğini haber verdi. Hâlid'e, bu fırsatı kullanarak merdivenlerle bu kapıya konuşlanmasını tavsiye etti. Hâlid'in ordugâhının yanında bulunan manastır halkı, merdivenler getirdiler. Müslümanlar getirilen bu merdivenlerle surların en tepesine çıkmaya başladılar ve nihayetinde kapıya ulaştılar. Burada bir veya iki muhafız bulunmaktaydı. Müslümanların gayretleri sonucunda kapı gündeğümünde açıldı. Bu sırada Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ise Câbiye Kapısı'nı açmak için mücadele veriyordu. Ebû Ubeyde surların üzerine Müslüman asker birliğini çıkardığı zaman Roma askerleri de o tarafa yöneldiler. Burada Romalılar yoğun bir karşılık verseler de Müslümanların baskısı neticesinde kaçışmaya başladılar. Böylece Ebû Ubeyde ve yanındaki Müslüman askerler de eş zamanlı olarak Câbiye Kapısı'nı savaş yoluyla açtılar ve kapıdan şehre girdiler. Ebû Ubeyde ve Hâlid b. el-Velîd Miksellât (Dımaşk'ın Bakırcılar Çarşısı) denen yerde buluştular.¹⁹⁶

Belâzürî yukarıdaki uzunca rivayeti aktardıktan sonra Dımaşk'ın fethine dair yukarıdaki bilgilerden farklı bir rivayet daha sunmaktadır. Bu rivayete göre şehirde bulunan Romalılar, bir gece Câbiye Kapısı'ndan bir cenaze çıkarmışlardı. Cenazenin etrafını silahlı askerler sarmıştı. Diğerleri ise cenazeyi defnedip geri dönmelerine kadar Müslümanların girişini engellemek amacıyla çıkış kapısını tutuyorlardı. Onlar, Müslümanların kendilerinden habersiz olduğunu düşünüyorlardı. Müslümanlar onların bu durumuna vakıf oldular ve onlarla kapının önünde şiddetli şekilde savaştılar. Gündeğümünde ise kapıyı açmayı başardılar.

¹⁹⁵ Bu anlaşma metninin farklı versiyonu için bkz. Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 266.

¹⁹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 142-143.

Verilen bu rivayetin devamında ise Ebû Ubeyde'nin Câbiye Kapısı'ndan şehre girdiğini gören piskoposun, hemen Hâlid'in yanına gelerek onunla bir anlaşma yaptığı ifade edilmektedir. Anlaşmanın ardından piskopos Hâlid'e Doğu Kapısı'nı açmış, ardından Hâlid b. el-Velîd de piskoposla birlikte şehre giriş yapmıştır. Giriş yaptıkları esnada piskoposun, Hâlid'le yaptığı anlaşma metnini göstererek yürümesi üzerine bazı Müslümanlar “*Hâlid başkomutan olmadığı için onun yaptığı anlaşma nasıl geçerli olur?*” diye söylenmeye başladılar. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ise “*Müslümanların en alt derecesinde bulunan birinin yaptığı anlaşma bile geçerlidir.*” diyerek Hâlid'in yaptığı anlaşmayı onayladı ve imzaladı. Bu bilgidен hareketle de Dımaşk'ın savaş yoluyla değil, tamamının sulh yoluyla ele geçirildiği görüşüne itibar edilmiştir. Ebû Ubeyde Dımaşk'ın fethedildiğini Hz. Ömer'e mektupla bildirdi ve yapılan bu anlaşma maddelerini uyguladı. Fethin ardından Dımaşk'ın tüm kapıları açıldı ve herkes burada bir araya toplandı.¹⁹⁷

İlk iki rivayette Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Câbiye Kapısı'nı savaşla açmasına rağmen Hâlid'in Doğu Kapısı'nı savaş hileleriyle açması ve ardından emanname yazmasından dolayı Dımaşk'ın sulh hukukuna göre fethedildiği ileri sürülmüştür. Ancak Belâzürî'nin naklettiği Ebû Mihnef ve diğer ravilerden gelen bilgiye göre ise Hâlid b. el-Velîd Dımaşk'a savaş yoluyla, Ebû Ubeyde ise sulh yoluyla girmişler ve Zeyyâtın denilen yerde buluşmuşlardır. Rivayeti aktardıktan hemen sonra Belâzürî bu bilginin yanlış olduğunu, aktardığı ilk bilginin, yani sulh yoluyla fethedildiği görüşünün daha doğru olduğunu bizzat kendisi belirtmiştir.¹⁹⁸

Belâzürî'nin Kâsım b. Sellâm'dan aldığı bir rivayette Yezîd b. Ebû Süfyân'ın Doğu Kapısı'ndan sulh yoluyla girdiği, ikinci bir komutanla (burada isim belli değil, fiil yapısından ikinci kişi olduğu görünüyor.) Miksellât denilen yerde buluştuğu ve nihayetinde Dımaşk'ın tamamının sulhen ele geçirildiği söylenmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 143.

¹⁹⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 143.

¹⁹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 144. Belâzürî'nin Kâsım b. Sellâm'dan aktarmış olduğu bu rivayete *Kitâbü'l-Emvâl*'den baktığımızda (Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 231) her iki rivayetin aynı senedle zikredilmesine karşın iki kaynaktaki bilgilerin örtüşmediğini tespit ettik. Aşağıda verdiğimiz metinden de görüleceği üzere Yezîd b. Ebû Süfyân'ın el-Bâbü's-Sağîr'den savaş yoluyla, Hâlid b. el-Velîd'in ise Doğu Kapısı'ndan sulh yoluyla girdiği belirtilmektedir. Ardından Müslümanların Miksellât'ta toplanıp böylece Dımaşk'ı sulh yoluyla ele geçirdikleri ifade

Yine Kâsım b. Sellâm'dan aktardığı bir rivayete göre Ebû Ubeyde, Câbiye Kapısı'nda dört ay boyunca Dımaşk'ı kuşatma altında tutmuştur.²⁰⁰

Dımaşk'ın kapılarından hangi komutanların bulunduğu dair tüm bu rivayetlere baktığımızda Belâzürî'nin, Hâlid'in Doğu Kapısı, Ebû Ubeyde'nin ise Câbiye Kapısı'ndan girdiğine kanaat getirdiğini rahatlıkla söylememiz mümkündür. Bu görüşünü, “*Ebû Ubeyde'nin Doğu, Hâlid'in ise Câbiye Kapısı'ndan girdiğini söyleyenler olsa bile bu iddia, hatalıdır.*”²⁰¹ sözüyle de açıkça ifade ederek vurgulamaktadır.

Belâzürî bu bölümde son olarak Ebû Ubeyde'nin Dımaşk'taki işinin bitirmesinin ardından Hıms'a geçmesi ile ilgili bilgiler veren rivayeti aktarmaktadır. Bu rivayette Ebû Ubeyde, Dımaşk'tan Hıms üzerine sefer düzenlemek niyetiyle yola çıkmıştır. Yolu üzerinde o dönemin önemli şehirlerinden biri olan Ba'lebek'i kuşatmış, şehir halkı ise bu kuşatmaya karşı koymayarak Ebû Ubeyde'den eman talep etmişlerdir. Ebû Ubeyde ise canlarının, mallarının ve kiliselerinin emniyet altında olması üzerine onlarla sulh yapmıştır. Belâzürî yapılan bu anlaşma metninin tamamını aktarmaktadır. Emanname şöyledir:

“Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla,

İşbu belge, Filan oğlu Filan'a ve Ba'lebek'te yaşayan Romalılara, Farslılara ve Araplara verilen emânnamedir. Onların canları, malları, şehrin içinde ve dışındaki tüm kiliseleri, manastırları ve değirmenleri emniyette olacaktır. Romalılar hayvanlarını, meskûn oldukları yerden en fazla 15 mile kadar otlatabilecekler, yerleşik bir köyde ikamet edemeyeceklerdir. Rebû'l-Ûlâ ve Cumâdelûlâ ayları geçtiğinde istedikleri yere gidebilirler. Onlardan Müslüman olanlar, bizim sahip olduğumuz haklara sahip olacaklar ve yükümlü olduğumuz

edilmektedir. Belâzürî'nin yanlış alıntılması mı yoksa istinsah hatasından dolayı mıdır bilinmez, yukarıda Yezid'in Doğu Kapısı'ndan değil el-Bâbü's-Sağır'den girdiği söylenmişti. Üstelik Belâzürî, Hâlid'den de bahsetmemektedir.

قال أبو مسهر: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: دَخَلَهَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي سَفْيَانَ مِنَ الْبَابِ الصَّغِيرِ قَسْرًا، وَدَخَلَهَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ مِنَ الْبَابِ الشَّرْقِيِّ صَلْحًا، فَالْتَقَى الْمُسْلِمُونَ بِالْمُقَاتِلِ فَأَمَّصُوا كُلَّهَا عَلَى الصُّلْحِ

²⁰⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 144-145. Ayrıca bkz. Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 231.

²⁰¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 144.

şeylerle mesul olacaklardır. Onların tacirleri ise anlaşma yaptığımız beldelerden istediklerine gidebilirler. Yine bu anlaşma kapsamındaki mukim olanlar cizye ve haraç vermekle yükümlüdür. Allah (bu anlaşmaya) şahiddir, O'nun şahitliği kâfidir.”²⁰²

Belâzürî'nin, Hıms başlığında Vâkıdî ve diğer ravilerden naklettiği bir rivayette Dımaşk'ın fethine dair bir başka sahne daha anlatılmaktadır. Rivayete göre Müslümanlar Dımaşk'ın kapılarında kuşatmada iken yoğun bir Romalı süvari birliği kendilerine doğru gelmekteydi. Bunun üzerine Müslümanlardan bir grup onlarla çarpışmak üzere yola çıktılar ve onlarla Beytü Lehyâ ve Seniyye arasında bir yerde çarpıştılar. Burada yenilgiye uğrayan Romalılar, Kâra yoluyla Hıms'a kaçmaya başladılar. Müslümanlar da onları Hıms'a kadar takip ettiler.²⁰³

Fethin Tarihi

Belâzürî, Dımaşk şehrinin ne zaman fethedildiğine dair Vâkıdî'den bir rivayet aktarmaktadır. Rivayette Dımaşk'ın 14 yılı Receb ayında (Ağustos-Eylül 635) fethedildiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte Hâlid'in yapmış olduğu anlaşmanın tarihi ise, emannâmede 15 yılının Rebiülâhir ayı (Mayıs 636) olarak yazılmıştır. Bu çelişkinin gerekçesi olarak şöyle bir izah yapılmıştır: Hâlid b. el-Velid, emannâmeyi tarih atmaksızın yazmıştır. Müslümanlar daha sonra gerçekleşecek olan Yermûk Savaşı'nda düşman birlikleri için toplandığı sırada Dımaşk'taki piskopos, Hâlid'in yanına gelerek anlaşmayı yenilemesini ve Ebû Ubeyde ve Müslümanları da şahit tutmasını istemiştir. Hâlid de onun bu isteğini yerine getirmiş ve Ebû Ubeyde, Yezîd b. Ebî Süfyân, Şurahbîl b. Hasene ve diğer birkaç kişinin şahitlikleriyle emannâmeyi tasdik etmiştir. Tarih olarak da anlaşmayı yenilediği tarihi düşmüştür.²⁰⁴ Dımaşk anlaşmasına neden geç bir tarihinin atıldığına dair bir gerekçe olarak da hicri takvimin o günlerde başlamadığı, Yermûk Savaşı'ndan önceki bir zaman diliminde kullanılmaya başlandığı gösterilebilir. Zira hicri takvimin, hicretten 16 veya 17 yıl sonra Rebîu'l-

²⁰² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 151.

²⁰³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 152.

²⁰⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 144.

Evvel ayının 15'inde ilk olarak ihdas edildiği kabul edilmektedir.²⁰⁵ Buradan hareketle Dımaşk'ta yapılan anlaşmada, hicri takvim oluşturulmadığından herhangi bir tarih atılmayıp daha sonraki süreçte bu takvim sistemine göre tarihlendirme yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Anlaşma Şartları

Belâzürî, Dımaşk şehrinin fethinden sonra yapılan anlaşma şartlarının hangi maddelerden oluştuğuna dair oldukça farklı rivayetleri bir arada sunmaktadır. İlk olarak Heysem b. Adiy'nin, Dımaşk halkı ile evlerinin ve kiliselerinin yarısını vermeleri karşılığında anlaşma yapıldığını ileri süren rivayetini aktarmaktadır. Bu rivayetin hemen ardından İbn Sa'd'dan naklen Vâkıdî'nin, yarıcılığı eleştirdiği rivayetini aktarmaktadır. Vâkıdî, Hâlid b. el-Velîd'in Dımaşk halkına yazdığı yazılı anlaşma metnini bizzat görüp okuduğunu, ancak bu metinde “*evlerin ve kiliselerin yarısı*” şeklinde bir ifadeye rastlamadığını söylemektedir. Böyle bir rivayeti duyduğunu ancak kimin tarafından ileri sürüldüğünü bilmediğini ifade etmektedir. Yine bu rivayette Dımaşk'ın fethedilmesinin ardından şehir halkının çoğunluğu, o sırada Antakya'da bulunan Herakleios'un yanına gittiği, bu sebeple şehirdeki evlerin boşaldığı ve Müslümanların bu boşalan evlere yerleştikleri anlatılmaktadır.²⁰⁶

Belâzürî, Kâsım b. Sellâm'dan naklen aktardığı rivayete göre başlangıçta Şâm'da her kişinin vermesi gereken cizye miktarı bir dinar ve bir cerîb idi. Hz. Ömer daha sonra altın parası olanlardan dört dinar, gümüş parası olanlardan ise kırk dirhem alınmasını uygulamaya koydu. Ayrıca insanları da zenginler, fakirler ve orta sınıf olarak tabakalara ayırdı.²⁰⁷

Belâzürî'nin, ravilerini zikretmeden verdiği diğer bir rivayete göre ise bir dinar ve bir cerîb buğday vermelerine ilaveten sirke ve zeytinyağı da vermeleri zikredilmektedir.²⁰⁸

²⁰⁵ Şulul, Kasım, “Hicrî Takvimin Ortaya Çıkışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, X/4, s. 163.

²⁰⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 143.

²⁰⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 145.

²⁰⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 145.

Belâzürî, Hişâm b. Ammâr'dan gayrimüslimlerin vergi ödemedeki konumları hakkında bir rivayet aktarmaktadır. Bu bilgiye göre Yahudiler, önceden Hristiyanların zimmîleri gibiydiler ve onlara haraç öderlerdi. Yapılan anlaşmadan sonra onlar da Hristiyanlarla birlikte aynı statüde kabul edilip bu anlaşmaya dâhil edilmişlerdir.²⁰⁹

Belâzürî, Amr en-Nâkîd'dan naklen, Şâm, Cezîre ve Mısır'ın fethinin ardından Hz. Ömer'in belirlediği vergi miktarlarını zikretmektedir. Rivayete göre Hz. Ömer orduların (cündlerin) komutanlarına şunları emreden bir mektup yazmıştır:

- Sakal tıraşı gelen (yani ergenlik çağına gelen) herkesten cizye alınacak; cizye miktarı ise şu şekilde olacaktır: 40 dirhem (gümüş parası olanlar için) veya 4 dinar (altın parası olanlar için)
 - Şâm ve Cezîre bölgelerindeki her bir zimmî, Müslümanların iâşesini temin etmek üzere her ay iki müd buğday, üç kışt zeytinyağı ile ravinin miktarını bilmediği et yağı ve bal verecek
- Mısır'da bulunan her bir kişi de yine her ay olmak üzere bir irdeb (hububat), bir kıyafet verecek ve Müslümanları üç gün misafir edecektir.²¹⁰

Belâzürî, anlaşma maddelerine dair iki farklı tarikten gelen fakat aynı bilgiyi veren bir rivayet daha sunmaktadır. Yukarıdaki tüm bilgileri özetler mahiyette olan bu rivayete göre Hz. Ömer, altın parası olanlara dört dirhem, gümüş parası olanlara da kırk dirhem vergi koydu. Buna ilave olarak da Müslümanların iâşesini temin etmek ve onları üç gün misafir etmekle onları mükellef kıldı.²¹¹

Dımaşk'ta yapılan anlaşmada, Müslümanlara yardımlarından dolayı bir zümrenin, vergi ödemede kendilerine kolaylık sağlanarak ödeyecekleri miktarda düşürülmeye gidildiği zikredilmektedir. Belâzürî'nin, Hişâm b. Ammâr'dan naklettiği rivayete göre Hâlid b. el-Velîd, daha sonra "Hâlid Manastırı" olarak da isimlendirilecek olan manastırda yaşayanlar için haraç vergilerinin düşürülmesini şart koşmuştu. Zira onlar, şehrin kuşatıldığı esnada surlara tırmanmaları için Müslümanlara merdivenler vermişlerdi.

²⁰⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 145.

²¹⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 145-146.

²¹¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 146.

Hâlid'in bu teklifini kabul eden Ebû Ubeyde, bu istisnai şartı da ekleyerek anlaşmayı onaylamıştır.²¹²

2.10. Hıms'ın Fethi

Belâzürî'nin, Ebû Mihnef'ten aktardığı rivayete göre Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Dımaşk fethini tamamlayınca Hâlid b. el-Velîd ve Milhân b. Ziyâd et-Tâî'yi öncü birlik olarak Hıms'a gönderdi, sonra kendisi de onların arkasından yola çıktı. Müslümanlar Hıms'a geldiklerinde şehir halkı önce kalenin dışında onlarla savaştılar, mukavemet gösteremeyince de şehre sığındılar ve çok geçmeden de eman talep ettiler. Nihayetinde ise Ebû Ubeyde ile 170.000 dinar ödemek üzere anlaşma yapmışlardır.²¹³

Dımaşk'ın fethi bölümünde de zikrettiğimiz Vâkıdî ve diğer ravilerden aktarılan bir rivayete göre Müslümanlar Dımaşk'ın kapılarında kuşatmada iken üzerlerine gelen Romalı atlı birliklerle çarpışmışlar ve onları mağlup etmişlerdi. Yenilen Romalılar Hıms'a doğru kaçmışlar, Müslümanlar da onları arkalarından takip etmişlerdi. Müslümanlar Hıms'a geldiklerinde Roma ordusunun şehri terk ettiğini gördüler. Şehirde kalan Hımslılar da Herakleios'un kendilerini bırakıp kaçmasından korkmuş haldeydiler. Zaten Müslümanların savaş gücü, kahramanlıkları ve zaferleri de kendilerine ulaşmıştı. Bu korku ve endişelerinden ötürü Hıms halkının çok geçmeden eman talep talep ettiklerini görmekteyiz. Öyle ki sulh yapılmasını isteyen eden halk, ellerini sallayarak ve Müslümanlara seslenerek adeta beyaz bayrak ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Müslümanlar onların üzerindeki kuşatmayı kaldırmış ve onlara eman vermişlerdir. Anlaşmanın ardından Hımslılar ikram sadedinde, gelen Müslümanlara yiyecek ve (atları vs. için) saman vermişlerdir. Müslümanlar daha sonra Ürünt/Üründ Nehri²¹⁴ -Antakya'ya uzanan, oradan da sahilde denize dökülen nehir- kenarında ordugâhlarını kurdular. O vakit Müslümanların başında Sımt b. el-Esved el-Kindî vardı.²¹⁵

²¹² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 151.

²¹³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 152.

²¹⁴ Günümüzdeki Âsî Nehri. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 162.

²¹⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 152.

Belâzürî, herhangi bir sened zikretmeden Müslümanların Dımaşk'tan Hıms'a gelişleri hakkında bilgi vermektedir. Verdiği bu bilgiye göre Ebû Ubeyde Dımaşk'ın fethini tamamlayınca buraya Yezîd b. Ebî Süfyân'ı bıraktı ve Ba'lebek yoluyla Hıms'a geldi. Resten Kapısı'nda kuşatma için konuşlandı. Daha sonra Hıms halkı ile anlaşma yaptı.²¹⁶

Belâzürî, Ebû Hafs'tan naklen aktardığı rivayette Ebû Ubeyde'nin, başkomutan olduktan sonra Şâm bölgesinde yaptığı komutan atamalarını zikretmektedir. Dımaşk'ı fethettikten sonra Ebû Ubeyde, Yezîd b. Ebî Süfyân'ı Dımaşk'a; Amr b. Âsî'yi Filistin'e; Şurahbîl b. Hasene'yi Ürdün'e komutan olarak tayin etti. Daha sonra ise Hıms'a doğru sefere çıktı; buranın halkıyla Ba'lebek sulhüne benzer bir anlaşma yaptı. Ardından Ubâde b. Sâmit el-Ensârî'yi buraya vekil bıraktı. Hıms'tan Hama'ya geçen Ebû Ubeyde, burada Hama halkının herhangi bir mukavemetiyle karşılaşmadı. Kendisine itaat eden halkla, baş vergisi olarak cizye, toprakları için de haraç vermeleri üzerine anlaşma yaptı. Ebû Ubeyde, Hıms'ın hâkimiyet altına alınmasının ardından Şeyzer'e doğru sefere çıktı. Ebû Ubeyde şehre girdiğinde Şeyzer halkı teslim olduklarını göstermek için şehre gelen Müslümanları, şarkılar söyleyerek ve tazimde bulunarak karşılamışlar ve Hama halkının kabul ettiği anlaşma şartlarını onlar da kabul etmişlerdir. Bundan sonra Ebû Ubeyde, atlı birliklerini Zerâ'a ve Kastal üzerine gönderdi.²¹⁷

Yine bu rivayete göre Ebû Ubeyde Ma'arratü Hıms denen yere uğradı. Burası Nu'mân b. Beşîr'e nispetle Ma'arratü Num'ân denilen yerdir. Buradaki halk da Ebû Ubeyde'nin huzurunda tazimde bulunarak onu karşıladılar. Ebû Ubeyde daha sonra Fâmiye'ye geçti. Fâmiyeliler de Hıms, Şeyzer ve Ma'arratü Hıms'takilerin yaptıkları gibi Müslümanları karşıladılar ve cizye ile haraç ödemeye boyun eğdiler. Bu bölgedeki yerlerin fethedilmesiyle birlikte Hıms'ın tamamı Müslümanların hâkimiyetine geçerek burasının fethi tamamlanmış oldu. Son olarak burada Hıms ile Kınnesrîn'in tek bir bölge olduğu, yani bu iki yerin ayrı ayrı cünder değil tek bir cünd olduğu belirtilmiştir.²¹⁸

²¹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 152-153.

²¹⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 153.

²¹⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 153-154.

Lâzikıyye

Belâzürî, Ebû Hafs'tan naklettiği diğer bir rivayette Ebû Ubeyde'nin Hıms'a Ubâde b. Sâmit el-Ensârî'yi vekil bıraktıktan sonra Lâzikıyye üzerine yürüdüğü zikredilmektedir. Bu rivayette, Ebû Ubeyde'nin Hıms'tan Lâzikıyye'ye kadar gelirken ele geçirdiği şehirler zikredilmeden direkt olarak Lâzikıyye'ye geçtiği ifade edilmiştir. Ancak haritaya bakıldığında Hıms-Lâzikıyye arasında tam da yukarıda zikredilen şehirlerin bulunduğu görülür (Bkz. Harita 4). Muhtemelen rivayet ihtisar edilerek aktarıldığı için aradaki şehirler zikredilmemiştir. Ebû Ubeyde öncülüğünde gerçekleştirilen Lâzikıyye fethinde oldukça ilginç detaylar göze çarpmaktadır. Müslümanlar, bilinenin dışında bir savaş taktiği ile şehre girmeyi başarmışlardır. Ebû Ubeyde şehre geldiği zaman Lâzikıyye halkı onunla savaştılar. Lâzikıyye'de ancak birçok kişinin açabileceği büyüklükte bir kapı vardı. Ebû Ubeyde, bu kapıdan girmenin zorluğunu görünce şehirden uzakta bir yere askerî kamp kurdu. Daha sonra ise içinden yalnızca atıyla birlikte bir adamın girebileceği büyüklükte hendekler kazılmasını emretti. Müslümanlar, bu işi tamamlamak için büyük gayret gösterdiler ve nihayetinde hendekleri kazdılar. Ardından Hıms'a geri dönüyormuş izlenimi verdiler. Gece olunca hemen ordugâhlarına ve kazdıkları hendeklere geri döndüler. Bunun üzerine Lâzikıyye halkı Müslümanların kendilerini bırakıp gittikleri zehabına kapıldılar. Sabah olunca da şehrin kapısını açtılar ve hayvanlarını otlatmaya çıkardılar. Hayvanları henüz otlamaya başlamışken Müslümanlar ani bir saldırı düzenlediler ve şehrin kapısından içeri girmeyi başardılar. Böylece Lâzikıyye savaşla fethedilmiş oldu. Ubâde b. Sâmit²¹⁹ ardından kaleye girip surların üzerine çıktı ve tekbirler getirmeye başladı. Lâzikıyye'li Hristiyanlardan bir grup Yüseyyid'e kaçtılar, ancak daha sonra şehre geri dönmek üzere anlaşma yaptılar. Toprakları, az veya çok olduğuna bakılmaksızın haraç vermeleri şartıyla kendilerine bırakıldı. Ayrıca kiliseleri de kendilerinde kaldı. Müslümanlar, Ubâde'nin emriyle

²¹⁹ Bu rivayet ile hemen öncesinde zikrettiğimiz rivayet arasında bir kopukluk görülmektedir. Yukarıdaki rivayette Ebû Ubeyde'nin Ubâde b. Sâmit'i Hıms'a bırakıp Lâzikıyye'ye doğru sefere çıktığı zikredilmişti. Burada ise Ubâde'nin Hıms'tan Lâzikıyye'ye gelmesi hakkında herhangi bir bilgi zikredilmeksizin Lâzikıyye'nin fethinde görev aldığı zikredilmektedir. Muhtemelen Lâzikıyye'deki durum zorlaşınca Ubâde, Ebû Ubeyde'ye yardımcı olmak için Hıms'tan gelmiştir.

Belâzürî, Ebû Hafs'tan bir rivayet daha nakletmektedir. Verilen bu rivayete göre Ubâde b. Sâmit ve Müslümanlar sahile geldiler. Ardından Cebele'ye iki fersah uzaklıktaki Belde diye bilinen şehri savaş yoluyla fethettiler. Bu şehir daha sonra tahrip olmuş ve halkı buradan göçmüştür. Muâviye Belde'yi sonraki dönemde yeniden inşa etmiştir. Belde, önceleri Romalıların bir kalesi idi; Müslümanlar burayı kuşattıkları sırada bu kaleyi boşaltmışlardı. Muâviye inşa etmesinin ardından buraya askerler yerleştirmiştir.²²² Belâzürî, Muâviye'nin yaptırdığı bu kale hakkında ayrıntılı bir rivayet daha aktarmaktadır. Süfyân b. Muhammed'den naklen aktardığı bu rivayete göre Muâviye, Cebele'de eski Roma kalesinin dış çevresine bir kale inşa etti. Rum kalesinin sakinleri, dinlerinde kendilerini ibadete veren kişiler ve rahiplerden müteşekkildi.²²³

Belâzürî'nin Süfyân b. Muhammed'den aktardığı diğer bir rivayete göre Ubâde'nin başında olduğu Müslüman ordusu Antartûs'u fethettiler. Burası kale-şehir yapısına sahipti. Halkı daha sonra buradan göç etmiştir. Muâviye, Antartûs'u yeniden inşa etti, burayı mamur hale getirdi ve burada iktalar verdi. Marakiyye ve Bülünâyâs'da da böyle yapmıştır.²²⁴

Belâzürî, bu rivayeti sunduktan sonra Ebû Hafs'tan, yukarıda zikredilen bilgileri özetleyen bir rivayet daha zikretmektedir. Burada Ebû Ubeyde'nin, Ubâde b. Sâmit eliyle Lâzikiyye, Cebele ve Antartûs'u fethettiği ve sonrasında ise denizin kapanmasına kadar (muhtemelen Hz. Ömer'in getirdiği yasak kastediliyor) buraya muhafızlar yerleştirdi. Sonraki dönemde Muâviye, sahillere asker yerleştirip buraları tahkim ettiği zaman, sahiller için emrettiği şeylerin buralara da yapılması emrini vermiştir.²²⁵

Fütûhu'l-Büldân'ın geneline baktığımızda Belâzürî'nin, yer isimleri konusunda oldukça ilgili olduğunu görürüz. Bu kısımda sahilde yer alan Selemiyye şehri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Hımslı bir kişiden aldığı söylediği bir rivayete göre Selemiyye şehri yakınında el-Mü'tefike diye bilinen bir şehir vardı. Bu şehir, halkıyla birlikte alt-üst olmuş, burada yalnızca yüz kişi kurtulabilmişti. Bu yüz kişi yüz ev inşa etmiş ve bu

²²² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 156.

²²³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 156.

²²⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 156.

²²⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 156.

evlere yerleşmişlerdir. Bu yüzden evlerini inşa ettikleri havzaya “Selime Mie/مائة سلم” (Yüz kişi kurtuldu) şeklinde bir isim vermişlerdir. İnsanlar daha sonra bu ismi değiştirip “Selemiyye” demişlerdir.²²⁶ Belâzürî, bu isimlendirmeye dair İbn Sehm el-Antakî’den, Selemiyye isminin eski Rumcada bir isim olduğunu belirten bir bilgi daha sunmaktadır.²²⁷

Anlaşma Maddeleri

Belâzürî, anlaşma şartlarına dair ilk olarak -yukarıda da zikrettiğimiz üzere- Ebû Ubeyde komutasında Müslümanların Hıms şehrini kuşatmalarının ardından şehir halkının eman talebi üzerine 170.000 dinar cizye vermeleri şartıyla anlaşma yapıldığını ifade eden rivayeti zikretmektedir.²²⁸

Belâzürî’nin verdiği diğer bir rivayete göre ise Ebû Ubeyde Dımaşk’ın fethini tamamlayıp Hıms’ın Resten Kapısı’na konuştuktan sonra şehir halkı kuşatmaya dayanamayıp onunla anlaşma yapmışlardır. Yapılan bu anlaşmaya göre canları, malları, şehir surları, kiliseleri ve değirmenleri emniyette olacaktır. Ancak Ebû Ubeyde, cami yapmak için Yuhanna Kilise’sinin dörtte birinin ayrılmasını, bu anlaşma şartlarının dışında tuttu. Ayrıca şehirde kalacaklar için haraç verme zorunluluğunu koydu.²²⁹

Belâzürî, isim belirtmeksizin aktardığı bir rivayete göre ise Sımt b. Esved el-Kinânî, Hıms halkıyla anlaşma yapmış, Ebû Ubeyde geldiğinde ise bu anlaşmayı onaylamıştır. Yine bu rivayette Sımt’ın, Müslümanların yerleşmeleri için Hıms’ı mahallelere ayırdığı zikredilmektedir. Yine O, sahibi tarafından terkedilen yerlere ve boş alanlara, Hıms’a gelen Müslümanları yerleştirmiştir.²³⁰

Belâzürî, Hıms halkıyla yapılan anlaşmaya dair bir rivayet daha sunmaktadır. Yukarıda ilk kısmını da zikrettiğimiz bu rivayetin devamında Ebû Ubeyde’nin Dımaşk’ı fethedip ilgili komutan atamalarını gerçekleştirdikten sonra Hıms’a geldiği zikredilmektedir.

²²⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 157.

²²⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 157.

²²⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 152.

²²⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 152-153.

²³⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 153.

Burada Ba'lebek halkıyla yaptığı anlaşmaya benzer şekilde Hımslılarla da bir anlaşma yaptığı, ardından Ubâde b. Sâmit el-Ensârî'yi Hıms'a vekil bıraktığı şeklinde bir bilgi verilmektedir.²³¹

Ebû Ubeyde daha sonra Hama'ya doğru fetih yoluna devam etmiştir. Kendisini korku içinde bekleyen Hama halkıyla baş vergisi olarak cizye ve toprakları için de haraç vermeleri üzerine anlaşma yapmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Hıms ve Hama'nın ardından Şeyzer, Ma'arratü Hıms (Nu'mân) ve Fâmiye halkı da Hıms anlaşmasının hükümlerini kabul etmişlerdir.²³²

2.11.Yermûk Savaşı

Belâzürî, Yermûk Savaşı'na dair müstakil bir bölüm açmış, burada ilk olarak muhtemelen ulaştığı rivayetleri bir araya getirip derleyerek uzunca bir bilgi vermiştir. Vermiş olduğu bu bilgiye göre Herakleios Romalılardan, Şâm'dan, Cezîre'den ve İrmîniye'den topladığı sayıları yaklaşık olarak iki yüz bine ulaşan bir büyük bir ordu oluşturdu. Toplanan bu ordunun başına da yakın adamlarından birini komutan olarak tayin etti. Herakleios daha sonra Cebele b. el-Eyhem el-Ğassânî komutasında Lahm, Cüzâm ve diğer Şâm Araplarından (Müsta'ribe) oluşan orduyu da öncü birlik olarak gönderdi. Müslümanlarla kesin bir şekilde savaşmaya kararlı olan Herakleios'un planı şu şekildeydi: Galip gelirse ne âlâ; yenilirse Roma topraklarına (Anadolu'ya) doğru geri çekilecek ve Kostantiniyye'de ikamet edecekti. Diğer yandan Müslümanlar da ordu topladılar ve Roma ordusunun üzerine doğru yola çıktılar. İki ordu, Yermûk Nehri kıyısında çok şiddetli şekilde savaştilar. Bu savaşta Müslümanların sayısı 24.000 idi. Savaşın neticesinde Müslümanlar galip geldi ve Roma ordusundan takriben 70.000 kişi öldürüldü. Kaçabilenler ise Filistin, Antakya, Haleb, Cezîre ve İrmîniye'ye sığındılar. Burada Roma ordusuna dair dikkat çeken bir ayrıntı zikredilmektedir. Yermûk Savaşı'nda, Romalı askerler ve bu orduya tabi olan diğer gruplar, kaçmaya yeltenmesinler diye birbirlerine zincirle bağlanmışlardı.²³³ Roma ordusunun bu derece

²³¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 153.

²³² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 153-154.

²³³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 158.

büyük kayıplar vermesinin arka planında yatan önemli sebeplerden birisinin de bu olduğu anlaşılmaktadır.

Belâzürî, Yermûk Savaşı'nda Müslüman kadınların da etkili bir şekilde savaştıklarını belirtmektedir. Verdiği bilgiye göre savaşa katılan kadınlardan biri olan Hind b. Utbe (Muâviye b. Ebî Süfyân'ın annesi), “*Kılıçlarınızla sünnetsizleri (düşmanları) kesip doğrayın!*” şeklinde Müslümanları savaşa teşvik eden sözler söylemiştir.²³⁴

Belâzürî burada Hind'in eşi Ebû Süfyân hakkında da birtakım bilgiler vermektedir. Bu bilgiye göre Ebû Süfyân, Şâm bölgesine gönüllü olarak gidenlerdendi. Karısı Hind'i de yanına alan Ebû Süfyân, bu vesileyle oğullarını görmek istiyordu. Ebû Süfyân, Şâm'da belli bir süre kaldıktan sonra Medine'ye dönmüş ve 88 yaşında iken 31 (651 veya 652) senesinde Medine'de vefat etmiştir. Onun Şâm'da öldüğü de rivayet edilmiştir.

Belâzürî, Ebû Süfyân'la ilgili aktardığı bu bilgiden sonra “kâlû” sığasıyla isim zikretmeksizin bu savaşta gözünü kaybedenlerin ismini vermektedir. Bu kişiler şunlardır: Eş'as b. Kays, el-Mirkâl olarak da bilinen Hâşim b. Utbe b. Vakkâs ez-Zührî ve Kays b. Mekşûh.²³⁵

Belâzürî, Yermûk Savaşı'nda şehit olanların tamamının isimlerine muhtemelen ulaşamadığı için şehitlerden yalnızca ikisinin ismini vermektedir. İlk olarak Ecnâdeyn bölümünde şehit isimlerini verirken Ubeydullah b. Abdilesed'in (Temîm b. Hâris'in kardeşi) Yermûk Savaşı'nda şehit olduğunu zikretmişti. İkinci olarak ise bu bölümde Âmir b. Ebî Vakkâs'ın bu savaşta şehit olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'yi Şâm valiliğine tayin haberini getiren kişi olan Âmir'in, vebadan dolayı öldüğü veya Ecnâdeyn Savaşı'nda şehit olduğuna dair rivayetler mevcut olsa da Belâzürî bu bilgilerin doğru olmadığını belirtmektedir.²³⁶

Belâzürî'nin, “kâlû” sığasıyla sunduğu bir rivayete göre Yermûk halkının durumu ve ordusunun Müslümanlar tarafından hezimete uğratıldığı haberi Herakleios'a ulaşınca

²³⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 158.

²³⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 159.

²³⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 159.

onun şu sözleri sarfettiği söylenmiştir: “*Ey Suriye! Sana selam olsun! Meralarının çok olmasından ötürü burası (yani Şâm toprakları) düşman için ne de güzel bir yurttur.*”²³⁷

Belâzürî, herhangi bir sened zikretmeksizin Yermûk Savaşı'nın ne zaman yapıldığına dair bilgi aktarmaktadır. Buna göre Yermûk Savaşı, 15 yılının Receb ayında (Ağustos 636) gerçekleşmiştir.²³⁸

Belâzürî, Yermûk Savaşı'na dair bir ayrıntı daha zikretmektedir. Hişâm b. Kelbî'den aktardığı rivayete göre Yermûk Savaşı'na katılan Hubâş b. Kays el-Kuşeyrî, düşman ordusundan birçok kimseyi (ulûc) öldürmüştür. Savaşta ayağı kopmuş, ancak o bunu hissetmemiştir. Daha sonra bunu fark etmiş ve ayağını aramaya koyulmuştur. Buna dair Sevâr b. Evfâ şu şiiri söylemiştir:

*İbn Attâb bizdendir, ayağını arayan (Hubâş) da bizdendir,
Kabileye haciblik görevini yerine getiren de bizdendir.*²³⁹

Belâzürî, Yermûk Savaşı'nın öncesinde gerçekleşen bir olay hakkında Ebû Hafs'tan naklen bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre Herakleios, Müslümanlara karşı ordu topladığı zaman Müslümanlar da Yermûk Savaşı'nın hazırlığını tamamlayıp Roma ordusuyla savaşmak üzere Yermûk'e gelmekteydi. Bu esnada Müslümanlar belki de tarihte nadir görülebilecek bir davranışta bulundular. Hıms halkından aldıkları haraç vergisini onlara geri verdiler ve şöyle dediler: “*Biz hâlihazırdaki savaştan dolayı- size yardım edemeyeceğiz ve sizi koruyamayacağız. Bu yüzden kendi başınızın çaresine bakmak zorundasınız.*” Bunun üzerine Hıms halkı şöyle karşılık verdiler: “*Bizim için sizin idareciliğiniz ve adaletiniz, daha önce bulunduğumuz zulüm ve haksızlıktan evlâdır. Sizin âmilinizle birlikte Herakleios'un ordusunu bu şehirden birlikte kovacağız.*” Yahudiler de direnişe katılıp şöyle dediler: *Tevrât'a yemin olsun ki Herakleios'un komutanı, biz direndiğimiz ve gayret ettiğimiz müddetçe Hıms şehrine giremeyecektir.*” Bunun üzerine şehrin kapılarını kapattılar ve bu kapılara muhafız

²³⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 160. Herakleios'un benzer ifadeleri için bkz. Taberî, *Târîh*, III, 603.

²³⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 160.

²³⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 160; Aynı rivayet için bkz: İbn Hacer, *el-Isâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmecûd-Alî Muhammed Muavvız, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, II, 159.

yerleştirdiler. Yalnızca Hims değil, Hristiyan ve Yahudilerin bulunduğu anlaşma yapılan Şehir halkları da bu Şekilde davrandılar ve Şöyle dediler: “Eğer Romalılar ve onlarla birlikte savaşanlar, Müslümanlara galip gelirlirse biz daha önceki halimize dönmüş olacağız. Değilse, Müslümanlardan bir kişi bile kalsa biz anlaşmamıza bağlı olacağız.” Allah’ın inayetiyle savaş sonunda düşman ordusu yenilip, Müslümanlar galip gelince Şehirlerinin kapılarını açıp Şarkıcı ve rakkaseleriyle onları karşılamışlardı. Ardından haraç vergilerini ödemişlerdir. Yermük zaferinin ardından Ebû Ubeyde, Kınnesrîn cündü ve Antakya üzerine sefere çıkmış ve orayı fethetmiştir.²⁴⁰

Belâzürî savaşın ayrıntılarına dair son olarak Abbâs b. Hişâm el-Kelbî’den aktardığı bilgiye göre Sımt b. el-Esved el-Kindî, Şâm’da, özellikle de Hims’ta ve Yermük Savaşı’nda büyük başarılar göstermiştir. Yine O, Hims’taki evleri, halkı arasında taksim eden kişidir.²⁴¹

2.12. Filistin Bölgesinde Gerçekleştirilen Fetihler

Hicaz’dan çıkılıp Şâm’a geldiğinde ilk sınır olan Filistin bölgesi, Müslümanlarla Romalıların savaştıkları da ilk yerdir. Aslında kronolojik olarak bu bölgede gerçekleştirilen fetihlerin önce zikredilmesi gerekirken Belâzürî, kronolojik usulü ikinci plana attığı için Filistin fethilerine, müstakil bir başlıkta yer vermiştir. İlk fetihlerin burada gerçeleşmesinin yanında Şâm fetihlerinin, Filistin bölgesinin tamamının ele geçirilmesiyle tamamlandığından dolayı burasının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Aşağıda da fethinin ayrıntılarına yer vereceğimiz Kaysâriyye ve çevresindeki birkaç yerin fethedilmesiyle, Şâm bölgesinin fethi tamamlanmış olacaktır. Şimdi Belâzürî’nin, Filistin başlığında vermiş olduğu rivayetleri incelemek istiyoruz.

Belâzürî’nin Ebû Hafs ed-Dımaşkî’den naklen aktardığı rivayete göre Müslümanların Romalılarla yaptığı ilk savaş, Hz. Ebû Bekir döneminde Filistin topraklarında gerçeleşmiştir. Bu savaşta ordunun komutanı Amr b. el-Âsî idi. O, Hz. Ebû Bekir döneminde Gazze’yi, daha sonra ise Sebastiyye ve Nâblus’u Şu Şartlar üzerine fethetti: Fethedilen bu Şehirde oturanlar; canlarının, mallarının ve evlerinin emniyette olmasına karşılık olarak başvergesi olan cizye ve topraklarının vergisi olarak da haraç

²⁴⁰ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 160-161.

²⁴¹ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 161.

Ebû Ubeyde, 16 yılında Kınnesrîn ve çevresini fethettikten sonra Amr b. el-Âsî'nin yanına geldi. Amr bu sırada İliyâ'yı yani Beytü'l-Makdis şehrini kuşatmaktaydı. Başka bir rivayete göre ise Ebû Ubeyde, Amr'ı İliyâ'dan Antakya üzerine gönderdi. Zira Antakya halkı anlaşmalarını bozmuşlardı. Amr burayı yeniden fethetti, sonra geri döndü. Ebû Ubeyde İliyâ'da iki veya üç gün kaldı. Muhtemelen Ebû Ubeyde'nin de gelmesiyle güçlenen kuşatmaya daha fazla dayanamayan İliya halkı Ebû Ubeyde'den, diğer Şâm şehirleriyle yapılan anlaşmalarla aynı şartları taşıyacak bir sulh ve eman talep etmişlerdir. Bu şartlar, cizye ile haraç ödemek, diğerlerinin dâhil olduğu anlaşma şartlarına dâhil olmak ve yapılan bu anlaşma şartlarını da bizzat Hz. Ömer'in imzalaması idi. Ebû Ubeyde bu durumu Hz. Ömer'e mektupla bildirince Hz. Ömer bizzat kendisi gelmek üzere yola çıktı ve Dımaşk yakınlarındaki Câbiye'de konakladı. Daha sonra İliya'ya gitti, şehir halkıyla yapılan bu anlaşmayı onayladı ve bu emanameyi onlara kendisi yazarak verdi. İliyâ'nın fethi 17 (638) yılındadır. İliya'nın fethiyle ilgili farklı rivayetler de aktarılmıştır.²⁴⁴

Belâzürî'nin, Kâsım b. Sellâm'dan aldığı rivayete göre Hz. Ömer, Câbiye'de iken Hâlid b. Sâbit el-Fehmî'yi bir orduyla Beytü'l-Makdis üzerine gönderdi. Hâlid'in şehir halkıyla savaşmasının ardından onlar kalenin içinde bulunan yerler için belirli bir şey ödeme ve kalenin dışında kalan yerlerin de Müslümanlara ait olması teklifini sundular. Hz. Ömer de buraya geldi, yapılan anlaşmayı onayladı ve Medine'ye geri döndü.²⁴⁵

Belâzürî'nin Hişâm b. Ammâr'dan naklen aktardığı rivayete göre Ebû Ubeyde, 16 yılında Kınnesrîn ve çevresindeki yerleşim birimlerini fethettikten sonra Filistin bölgesine gelmiş ve İliyâ'da ordusunu konuşlandırmıştır. Çok geçmeden şehir halkı, ondan sulh yapmasını talep edince Ebû Ubeyde de onlarla anlaşma yapmıştır. 17 yılında

²⁴⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 163.

²⁴⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 163. Belâzürî, Kâsım b. Sellâm'dan aktardığı bu rivayetin son kısmını kesmiş, kestiği bu kısmı kendi ifadeleriyle özet olarak vermiştir. Rivayetin kesilen kısmı, Kâsım b. Sellâm'ın kitabında şu şekilde devam etmektedir: "...teklifini sundular. Bunun üzerine Hâlid, onlara 'Eğer Müminlerin Emiri de buna razı olursa biz bu şartlar üzerine anlaşma yaparız.' dedi ve Hz. Ömer'e bu hususta Allah'ın kendisi için nasıl bir hüküm vermesi gerektiğine dair bir mektup yazdı. Hz. Ömer de cevaben, ona hiçbir şey yapmamasını ve kendisini beklemesini bildiren bir mektup yazdı. Hâlid, savaşı durdurdu ve beklemeye koyuldu. Hz. Ömer gelince halk, Hâlid'in kendileriyle yaptığı anlaşma şartlarına uyararak Beytü'l-Makdis şehrini Hz. Ömer'e teslim ettiler. Bu sebeple Beytü'l-Makdis, bizzat Hz. Ömer'in fethettiği yer olarak zikredilir." bkz. Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 201.

yapılan bu anlaşmada halk, Hz. Ömer'in bizzat gelmesini şart olarak koştuklarından Hz. Ömer İliyâ'ya gelerek anlaşmayı onaylamış ve onlara bunu yazılı olarak vermiştir.²⁴⁶

Yine Hişâm b. Ammâr>el-Velîd b. Müslim>Temîm b. Atıyye>Abdullah b. Kays senediyle verilen rivayette, ilk ravi olan Abdullah b. Kays şöyle anlatmaktadır: “Ben, Ebû Ubeyde ile birlikte, Hz. Ömer'i Şâm'a geldiği zaman karşılayanlar arasındaydım. Ömer yoluna devam ederken Ezri'ât halkından bir grup şarkıcı,²⁴⁷ ellerinde kılıç ve çiçeklerle rakederek onu karşıladılar. Bunu gören Hz. Ömer: “Bu da ne! Onlara engel olun!” dedi. Ebû Ubeyde ise “Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Bu onların gelenekleridir. Eğer sen bunu yapmalarına mâni olursan senin anlaşmayı bozma niyetinde olduğunu düşünürler.” Bunun üzerine Hz. Ömer “Peki, izin verin.” dedi.²⁴⁸

Belâzürî, yukarıdaki rivayeti aktardıktan sonra Anevâs vebası ve bu vebada vefat edenler hakkında uzunca bir bilgi vermektedir. Verdiği bilgiye göre Anevâs vebası 18 (639) yılındadır. Bu vebada Müslümanlardan birçok kimse ölmüştür. Bunların arasında 58 yaşında vefat eden başkumandan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hazrec'in Selemeoğulları kolundan olan (Ebû Abdurrahman) Mu'âz b. Cebel de vardı. Mu'âz, Ürdün'ün Ukhuvâne adlı bir bölgesinde 38 yaşında iken vefat etmiştir. Ebû Ubeyde, vefat etmeden önce yerine onu vekil bırakmıştır. Bir rivayete göre İyâd b. Ğanm'i, diğer bir rivayete göre ise Amr b. el-Âsî'yi vekil bırakmış, o da hemen ardından yerine oğlunu bırakarak Mısır'a geçmiştir. Yine (Ebû Muhammed) el-Fadl b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib de Anevâs vebasından dolayı vefat edenler arasındadır. Bazıları onun Ecnâdeyn'de şehit olduğunu söylese de doğru olan onun bu vebada vefat ettiğiidir. Ebû Abdullah künyeli Şurahbîl b. Hasene 69 yaşında iken bu veba salgınında vefat etmiştir. Âmir b. Luay oğullarından olan (Ebû Yezîd) Süheyl b. Amr ve el-Hâris b. Hişâm b. el-

²⁴⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 163-164.

²⁴⁷ Fütûh'un birçok yerinde zikri geçen “mukallis” kelimesinin özel/terimsel bir anlamı olması muhtemeldir. Normal bir şarkıcıdan ziyade belirli bir seramoni eşliğinde karşılayanlar anlamı öne çıkıyor. İbn Kuteybe buradaki örnek üzerinden bu kelimeyi açıklamaktadır. Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889), *Garibu'l-Hadis*, nşr. Abdullah el-Cubûrî, Bağdat: Matbaatu'l-Âni, 1397/1977, II, 26.

²⁴⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 164.

Muğire el-Mahzûmî de vefat edenler arasındandır. Haris'in Ecnâdeyn'de şehit olduğu da söylenmektedir.²⁴⁹

Kaysâriyye

Belâzürî, Hz. Ömer'in Şâm'a gelmesi ve İliyâ'nın fethine dair bilgiler sunduktan sonra Filistin bölgesinin önemli bir şehri olan Kaysâriyye'nin fethine geçmektedir. Onun Kaysâriyye hakkında sunduğu rivayetler, Filistin başlığının büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Burada ilk olarak ravi isimlerini zikretmeksizin bilgileri cem ederek verdiği rivayete göre Ebû Ubeyde'nin vefat haberi Hz. Ömer'e ulaşınca O, Yezîd b. Ebi Süfyân'a, Ebû Ubeyde'nin yerine onun Şâm valisi olduğunu ve Kaysâriyye'ye sefer düzenlemesini emreden bir mektup yazdı.

Başka bir rivayete göre ise Hz. Ömer, Ürdün ve Filistin'e Yezîd b. Ebî Süfyân'ı; Dımaşk'a Ebü'd-Derdâ'yı; Hıms'a ise Ubâde b. Sâmit'i vali olarak tayin etmiştir.²⁵⁰

Belâzürî, İbn Sa'd vasıtasıyla Vâkıdî'den naklettiği rivayette Kaysâriyye'nin fethine dair oldukça farklı rivayetlerin mevcut olduğu belirtilmektedir. Bu rivayetleri tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

²⁴⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 164.

²⁵⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 164.

Kaysâriyye'nin Fethine Dair Vâkidî Rivayetinde Zikredilen Görüşler²⁵¹	
1. Görüş	Muâviye'nin fethettiği
2. Görüş	Iyâd b. Ğanm'ın (Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra) fethettiği
3. Görüş	Amr b. el-Âsî'nin fethettiği
4. Görüş	Amr b. el-Âsî Mısır'a doğru yola çıktığı ve (Kaysâriyye'nin fethi için) yerine oğlunu vekil olarak bıraktığı
5. Görüş (Belâzürî'nin en doğru olarak belirttiği görüş)	“Kaysâriyye'yi kuşatan ilk kişi Amr b. el-Âsî'dir. 13 yılı Cumâdelûlâ ayında kuşatma için buraya geldi ve burada bir müddet kaldı. Müslümanların, düşmanları için toplanması gerektiği zaman destek olmak üzere Müslüman ordusuna iltihak etti. O, Ecnâdeyn, Fihl, Mercü's-Suffer, Dımaşk ve Yermûk savaşlarına katıldı ve daha sonra Filistin bölgesine geri döndü. İliyâ'dan sonra Kaysâriyye'yi tekrar kuşattı. Ardından Kaysâriyye'den Mısır'a geçti. Ebû Ubeyde'nin ardından Yezîd b. Ebî Süfyân vali oldu. Kardeşi Muâviye'yi Kaysâriyye'yi kuşatmakla görevlendirdi. Ardından veba hastalığına yakalanmış iken Dımaşk'a döndü ve orada vefat etti.”

Belâzürî, Kaysâriyye'yi kimin fethettiğine dair görüşleri zikredip en doğru olabilecek görüşü belirttikten sonra Vâkidî dışındaki ravilerin rivayetlerine yer vermektedir. Belâzürî'nin muhtemelen özetleyerek verdiği bu bilgilere göre Hz. Ömer, Yezîd b. Ebî Süfyân'ı, Şâm cüandleri (orduları) komutanlığıyla birlikte Filistin'e tayin etti. Ve ona Kaysâriyye üzerine akın düzenlemesini emreden bir mektup yazdı. Kaysâriyye, daha önce de kuşatılmıştı. Yezîd, 17.000 kişilik ordusuyla Kaysâriyye'ye saldırı düzenledi; şehir halkı buna karşılık vererek onunla savaştılar. Yezîd kuşatmayı iyice arttırmışken 18 yılının sonuna tekabül eden bu süre zarfında hastalığa yakalandı, Dımaşk'a döndü ve kardeşi Muâviye b. Ebî Süfyân'ı Kaysâriyye kuşatmasını devam ettirmesi için

²⁵¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 164-165.

görevlendirdi; Muâviye de burayı fethetti. Fethin ardından Muâviye, bu haberi Yezîd'e mektupla bildirmiş, Yezîd de Hz. Ömer'e mektup yazarak fethi ona haber vermiştir. Yezîd b. Ebî Süfyân vefat edince Hz. Ömer, Muâviye'ye bir mektup yazarak kardeşi Yezîd'in valilik görevine kendisini getirdiğini bildirmiştir. Yezîd ve Muâviye'nin babası olan Ebû Süfyân, bu tayinden ötürü Hz. Ömer'e teşekkürlerini iletmiş ve şöyle demiştir: “*Akrabalık bağı seni bağladı Ey Müminlerin Emiri!*”²⁵²

Belâzürî, Kaysâriyye ile ilgili Hişâm b. Ammâr'dan bir bilgi daha nakletmektedir. Buna göre Hz. Ömer, Yezîd'in ardından Muâviye b. Ebî Süfyân'ı Şâm bölgesine vali olarak atadı. Onunla birlikte Resûlullah'ın (sav) ashabından olan iki kişiyi de kazâ işlerine (adlî meselelere) ve namaz kıldırma görevine tayin etti. Ebü'd-Derdâ'yı Dımaşk ve Ürdün'ün; Ubâde (b. Sâmit)'i de Kinnesrîn'in kazâ ve namaz işlerine atadı.²⁵³

Belâzürî'nin Vâkıdî'den naklettiği rivayete göre Hz. Ömer, Muâviye'yi Şâm'a tayin edince O, Kaysâriyye'yi kuşatmış ve burayı fethetmiştir. Kaysâriyye daha önce de 7 yıl boyunca kuşatılmıştı. Fethin tarihi ise 19 senesinin Şevvâl ayındadır.²⁵⁴

Yine Belâzürî, İbn Sa'd vasıtasıyla Vâkıdî'den bir rivayet daha aktarmaktadır. Verilen bu rivayete göre Muâviye Kaysâriyye'yi kuşatmış fakat buranın fethinden ümidini kesmişti. Ancak Amr b. el-Âsî ve oğlu kuşatmaya destek verince Muâviye burayı savaş yoluyla fethetmiştir. Burada paralı askerlerden 700.000, Sâmirîlerden 30.000, Yahudilerden ise 200.000 kişi vardı. Ayrıca hepsi işler durumda 300 pazar da bulunmaktaydı. Her gece surların üzerinde 100.000 muhafız şehri korumaktaydı.²⁵⁵

Bu rivayette Kaysâriyye'nin fethinin nasıl gerçekleştiğine dair oldukça ilginç bir ayrıntıya yer verilmektedir. Yusuf adındaki bir Yahudi, bir gece Müslümanlara gelerek kendisi ve ailesine eman verilmesi karşılığında, suyu insan beline ulaşan bir tünel yolunu onlara gösterdi. Muâviye onun teklif ettiği bu anlaşmayı kabul etti. Müslümanlar o gece şehre girdiler ve (fethin göstergesi olarak) şehirde tekbirler getirdiler. Bunun

²⁵² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 165.

²⁵³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 165-166.

²⁵⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 166.

²⁵⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 166.

üzerine Romalılar o tünelden kaçmak istediler ancak bu tünelin Müslümanlar tarafından tutulduğunu gördüler. Müslümanlar tarafından, şehrin kapısı açıldıktan sonra Muâviye ve yanındakiler şehre girdiler. Şehirde Araplardan bir grup da bulunmaktaydı.²⁵⁶ Muhtemelen kentte bulunan Araplar, bölgedeki Hristiyanlığı tercih etmiş olan Arap unsurlardan oluşmaktaydı.

Yine İbn Sa'd>Vâkıdî kanalıyla Belâzürî'nin sunduğu bir rivayete göre Kaysâriyye esirlerinin sayısı 4.000'e ulaşmıştı. Muâviye bu durumu Hz. Ömer'e bildirince Hz. Ömer, onların Cüf'e getirilmelerini emretti. Sonra onların bir kısmını Ensar'ın yetimleri arasında taksim etti, diğer bir kısmını da Müslümanların yazı ve diğer işlerinde kullandı. Hz. Ebû Bekir daha önce Aynü't-Temr esirlerinden iki kişiyi, Ebû Ümame Es'ad b. Zürâre'nin kızlarının hizmetine vermişti. Bu iki hizmetçi vefat edince Hz. Ömer, onların yerine Kaysâriyye esirlerinden hizmetçi tahsis etti.²⁵⁷

Belâzürî, derleyerek sunduğu bir rivayette Muâviye'nin, fetih haberini bildirmek üzere Cüzâm kabilesinden iki adamı görevlendirdiğini zikretmektedir. Muâviye, her ne kadar bu iki kişiyi gönderse de onların yolda zafiyet göstereceklerinden endişe ederek Has'am kabilesinden bir adamı daha göndermiştir. Has'amlı bu adam, gece-gündüz durmaksızın yoluna devam etmek için oldukça çaba sarfeder ve şu şiiri söylerdi:

Cüşm'ün ve Haram'ın kardeşleri olan bu iki Cüzâm'lı

Gözlerimi uykusuz bıraktı...

Onlar önümde yol kat ederken ve sıcaklık da büsbütün bastırılmışken

Ben nasıl uyuyayım?

Has'am'lı adam, o ikisini geride bırakıp Hz. Ömer'in huzuruna gelerek haberi bildirdi. Hz. Ömer de bunun üzerine sevinç göstergesi olarak tekbir getirdi.²⁵⁸

Belâzürî, yukarıdaki bilgilere paralel olarak Hişâm b. Ammâr'dan bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre Kaysâriyye savaş yoluyla 19 senesinde fethedilmiştir. Bu

²⁵⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 166.

²⁵⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 166-167.

²⁵⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 167.

haber Hz. Ömer'e ulaştığında "Kaysâriyye fethedildi!" nidalarıyla sevincinden tekbirler getirmiş, Müslümanlar da onunla birlikte tekbir getirmişlerdir. Kaysâriyye, daha önce 7 sene kuşatılmıştı. Burayı Muâviye fethetmiştir.²⁵⁹

Belâzürî, ravilerini zikretmeden verdiği rivayette Yezîd b. Ebû Süfyân'ın 18 yılı sonunda Dımaşk'ta vefat ettiği bilgisini verdikten sonra Kaysâriyye'nin ne zaman fethedildiğine dair farklı iddiaları sıralamıştır.²⁶⁰ Biz burada ve yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerde fethin tarihine dair tüm görüşleri tablo halinde aşağıda sunacağız.

Tablo 4 : Kaysâriyye'nin Ne Zaman Fethedildiğine Dair Görüşler

Ravi	Verdiği Bilgi/Fetih Tarihi
Vâkıdî	İlk kuşatan kişi Amr b. el-Âsî / 13 yılı Cumâdelûlâ ayında
Vâkıdî	19 yılı Şevvâl ayı (7 yıl kuşatmanın ardından)
Hişâm b. Ammar'dan naklen Belâzürî'nin ismini hatırlamadığı bir ravi	19 Yılı (7 yıl kuşatmanın ardından)
Vâkıdî dışındaki raviler,	Muâviye'nin kardeşi Yezîd hayatta iken fethettiği (18 yılının sonundan önceki bir tarih)
Ravi belli değil	18 yılı sonunda (aslında yukarıdaki bilgiyle aynı şey)
Ravi belli değil	Muâviye'nin Şâm valiliğine gelmesinden sonra
Belâzürî'nin doğru dediği rivayet	19 yılında
Ravi belli değil	20 yılının başlarında

²⁵⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 167.

²⁶⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 167.

Belâzürî, Kaysâriyye ile ilgili²⁶¹ bu bilgileri aktardıktan sonra Hz. Ömer'in Muâviye'ye verdiği talimatları zikretmektedir. Bu bilgiye göre Hz. Ömer, Muâviye'ye bir mektup yazarak Filistin'in geri kalan yerlerinin fethine devam etmesini emretti. Muâviye de Askalan'ı savaşın ardından sulh yoluyla fethetti. Burayı daha önce Amr b. el-Âsî'nin fethettiği, ancak şehir halkının anlaşmayı bozup Romalılardan yardım almaları sebebiyle Muâviye burayı yeniden fethetmiştir. Askalan'ı fethettikten sonra Muâviye, buralara sınır birlikleri yerleştirdi ve muhafızlar görevlendirdi.²⁶²

2.13. Kınnesrîn Cündü ve Avâsım Şehirleri

Belâzürî'nin eserini kronojik olarak kaleme almadığını çeşitli vesilelerle tezimizde zikretmiştik. Belâzürî, Kınnesrîn bölgesinin fethini de kronolojiye göre değil bölge esasına göre eserine yerleştirmiştir. Bu sebeple daha önce Filistin bölgesi hakkında bilgiler vermiş, ardından Kınnesrîn cündü ve sınır şehirlerinin ele geçirilmesi hususuna yer vermiştir.

Kınnesrîn cündü, ilk dönemde Hıms cündüne bağlı iken sonraki dönemlerde ayrı bir cünd haline getirilmiştir. Yine İslâm toprakları ile Roma toprakları sınırlarında bulunan şehirler ise Harunürreşîd döneminde avâsım olarak isimlendirilmiştir. Belâzürî, ilk dönemdeki statüsünü koruyarak Kınnesrîn cündü içerisinde bulunan bazı avâsım şehirlerini bu başlık altında zikretmiştir. Belâzürî'nin zikrettiği Kınnesrîn cündü ve avâsım şehirleri şunlardır:

²⁶¹ Kaysâriyye'nin fethi hakkında geniş bilgi için bkz. Halil İbrahim Yılmaz-Levent Öztürk, "Kaysâriyye'nin Fethi", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Sivas 2018, I, 515-522.

²⁶² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 167.

• Kınnesrîn	• Antakya	• Haleb	• Ma'arratü Mısrayn
• Sermîn	• Tîzîn	• Mertehevân	• Cûme
• Bûkâ	• Tâyâ	• Hanâsıra	• Tâyâ/Tabâyâ Manastırı
• Fesîle Manastırı	• Kûrus	• Butnânu Habîb	• Sarkînâ/Şarkînâ
• Nikâblûs/Nic opolis	• Kal'atu Selmân (Selmân Kalesi)	• Halebû's-Sâcûr	• Menbic
• Dülûk	• Ra'bân	• Arâcîn	• Bâlis
• Kâsirîn			

Bu bölümde ilk olarak verdiği rivayete göre Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Yermûk Savaşı'nın ardından Hıms'a geldi ve burada da düzeni sağladı. Ardından öncü birlik olarak Hâlid b. el-Velîd'i gönderdikten sonra kendisi de Kınnesrîn'e geldi ve şehir halkıyla savaştı. Muhtemelen kale dışında gerçekleşen bu savaşa güç yetiremeyeceklerini anlayan Kınnesrîn halkı kalelerine sığındılar ve Müslümanlardan eman talep ettiler. Ebû Ubeyde, onlarla Hıms anlaşmasının benzeri bir anlaşma yaptı. Böylece Müslümanlar Kınnesrîn ve çevresindeki köylere hâkim olmuş oldular. Kınnesrîn'de kalenin dış tarafındaki yerler (hâdır), Şâm'a ilk yerleştikleri andan itibaren Tenûh kabilesine aitti. Onlar buraya yerleştiklerinde kıldan çadırlarda yaşıyorlardı; daha sonra burada evler inşa ettiler. Ebû Ubeyde onları İslâm'a davet edince bir kısmı Müslüman oldu, Benî Süleyh b. Hulvân b. İmrân b. el-Hâf b. Kudâ'a boyu ise Hristiyanlıkta kaldı.²⁶³

Ebû Ubeyde daha sonra Haleb şehrini fethetmek gitmek üzere sefere çıktı. Ancak yolda iken Kınnesrîn halkının anlaşmayı bozduğu haberi kendisine ulaşınca Sımt b. Esved el-

²⁶³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 170.

Kindî'yi onların üzerine gönderdi. Sımt şehri kuşatma altına aldıktan sonra burayı yeniden fethetti.²⁶⁴

Belâzürî, Hişâm b. Ammâr'dan naklen Abdurrahman b. Ğanm'in şu anılarını aktarmaktadır: “Biz, Sımt ile birlikte (ravi, Şurahbîl b. Sımt da olabilir, diyor) Kınnesrîn şehrini ele geçirmek için mevzilendik. Sımt, şehri fethedince burada birçok inek ve koyun ele geçirdi. Bunlardan bir kısmını aramızda paylaştırdı, kalanını ise ganimetlerin toplandığı yere koydu.” Kınnesrîn'de kale dışında Tayy kabilesinden olanların çok önceden gelip yerleştikleri bir yerleşke daha vardı. Harbî'l-Fesâd olarak bilinen iç savaşlarından sonra onların bir kısmı buraya; bir kısmı da Cebeley'n'e yerleşmişti. Geri kalanları ise çeşitli bölgelere dağılmışlardı.²⁶⁵ Ebû Ubeyde onlara gelince bir kısmı Müslüman oldu, çoğunluğu ise Müslüman olmayarak cizye ödemek üzere anlaşma yaptılar. Ancak daha sonra onlardan ayrılan bir grup dışında hepsi Müslüman oldular. Belâzürî bu bilginin devamında Haleb şehrinin yakınında “Hâdiru Haleb” adında muhtemelen kale dışı bir yerleşim yeri olan bir yerden bahsetmektedir. Burada Tenûh ve diğer kabileler gibi Araplardan birçok zümre bir arada bulunmaktaydı. Kınnesrîn'de olduğu gibi Ebû Ubeyde onlarla cizye üzerine anlaşma yapmıştır. Onlar daha sonraki dönemlerde Müslüman olacaklardır.²⁶⁶

Haleb

Belâzürî, Kınnesrîn cündünün en önemli şehirlerinden biri olan Haleb'in fethi hakkında ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Verdiği bilgiye göre Ebû Ubeyde Haleb üzerine sefere çıkmış, öncü birlik olarak da İyâd b. Ğanm el-Fihri'yi göndermişti. -Onun babası “Ebû Ğanm” olarak isimlendirilirdi. İyâd Müslüman olunca “Abdu Ğanm” denilmesini doğru bulmayarak kendisini *Iyâd b. Ğanm* olarak isimlendirdi.- İyâd, Haleb şehrine geldiğinde halkın kaleye sığınmış olduğunu gördü. Şehri kuşatmasının üzerinden çok geçmeden halk canlarının, mallarının, şehirlerinin surlarının, kiliselerinin, evlerinin ve buldukları kalenin emniyette olması karşılığında sulh talep ettiler. İyâd onların bu

²⁶⁴Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 170.

²⁶⁵ Gavs ve Cedîle adında iki farklı kola sahip olan Tayy kabilesinin Cedîle kolu, bu savaşın ardından mağlup olunca Şâm topraklarına göç etmişler ve yukarıda Belâzürî'nin de belirttiği gibi Haleb ve Kınnesrîn bölgelerini mesken olarak seçmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Apak, Adem, “Tay (Benî Tay)”, *DİA*, XL, 187-188.

²⁶⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 171.

isteğini kabul etti ancak mescid için ayrılan bir yeri bu anlaşmadan müstesna kıldı. İyâd'ın yapmış olduğu bu anlaşmayı Ebû Ubeyde geldiğinde yürürlüğe koyacaktır.²⁶⁷

Bazı raviler, Müslümanlar Haleb'e geldiklerinde şehir halkıyla kanlarının dökülmemesi ile evlerinin ve kiliselerinin yarısının verilmesi karşılığında anlaşma yaptığını ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise Ebû Ubeyde'nin Haleb'e geldiğinde, şehir halkının öncesinde Antakya'ya göç ettiğinden dolayı burada kimseye rastlamadığını söylemişlerdir. Müslümanlar, Haleb halkı Antakya'da iken onlarla elçiler vasıtasıyla anlaşma yapmışlardır. Anlaşma gerçekleştiğinde ise onlar Haleb'e yeniden dönmüşlerdir.²⁶⁸

Ravilerin bir kısmına göre ise Ebû Ubeyde Haleb'den Antakya'ya gitmişti. Burada Kınnesrîn cündünden bir birlik kaleye sığınmıştı. Ebû Ubeyde Antakya'ya iki fersah uzaklıktaki Mehrûbe'ye gelince bir birlik karşısına çıktı. Bu birlikle savaşıp onları dağıttı ve şehre sığınmaya zorladı. Daha sonra şehri, bütün kapılarından kuşattı. Şehirde bulunan askerlerin büyük kısmı Fâris Kapısı ve Bahr (Deniz) Kapısı olarak bilinen bu iki kapıda konuşlanmıştı. Çok geçmeden şehir halkı, cizye vermek veya şehri terketmek karşılığında anlaşma yaptı. Halkın bir kısmı göç etti, bir kısmı da şehirde kalarak kendilerine eman verildi. Cizye olarak ergenlik çağına gelen her kişiden bir dinar ve bir cerib (buğday) alınacaktı. Haleb halkı daha sonra anlaşmayı bozunca Ebû Ubeyde onların üzerine İyâd b. Ğanm'i gönderdi. İyâd Haleb şehrini yapılan ilk anlaşma şartlarına göre yeniden fethetti.²⁶⁹

Belâzürî'nin, kesinliğinden emin olmayarak aktardığı başka bir rivayete göre ise Haleb halkı, Ebû Ubeyde Filistin'e döndükten sonra anlaşmayı bozmuşlardır. Bunun üzerine Amr b. el-Âsî'yi İliyâ'dan gönderdi, o da burayı yeniden fethetti. Amr sonrasında İliyâ'ya geri döndü; çok geçmeden İliyâ halkı eman ve sulh talep etti.²⁷⁰

²⁶⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 172.

²⁶⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 172.

²⁶⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 172-173.

²⁷⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 173.

Harita 7 : Kınnesrîn Cündünde Gerçekleştirilen Fetihler²⁷¹

Antakya

Belâzürî, Haleb şehrinin fethi hususundaki rivayetleri zikrettikten sonra Antakya'ya dair birtakım bilgiler aktarmaktadır. Muhammed b. Sehm'den aldığı rivayete göre Hz. Ömer ve Hz. Osman nezdinde Antakya oldukça büyük bir öneme sahipti. Antakya fethedilince Hz. Ömer Ebû Ubeyde'ye mektup yazarak Antakya'ya Müslümanlardan güvenilir ve sağlam kişileri getirtip onları burada sınırlara yerleştirmesini ve onlara verdiği atâyı da kısmamasını emretti. Daha sonra Muâviye vali olunca o da bu şekilde hareket etti.

²⁷¹ el-Mağlûs, *Atlasü'l-Fütûhâti'l-İslâmiyye*, s. 566.

Sonraki süreçte de Hz. Osman, Muâviye'ye buraya bir birlik yerleştirmesini ve bu askerlere iktalar vermesini emretti; Muâviye de bunları yerine getirdi.²⁷²

Belâzürî, önceki rivayeti aktaran İbn Sehm'in bizzat şöyle dediğini aktarmaktadır: *Ben Ürünt (Âsî) Nehri üzerindeki Antakya Köprüsü üzerinde idim. O vakit çocuktum. Antakya halkından oldukça yaşlı bir adamın şöyle dediğini işittim: 'Bu topraklar Hz. Osman'ın, Muâviye'yi Şâm'a vali tayin ettiği dönemde Ebû Ubeyde'nin ordusunda bulunanlara ikta olarak verdikleridir.*²⁷³

Belâzürî, Kınnesrîn bölgesinde ele geçirilen diğer yerler hakkında bilgi vermeye devam etmektedir. Verdiği rivayete göre Romalıların Ma'arratü Mısrayn ve Haleb arasında bir ordusunun bulunduğu haberi Ebû Ubeyde'ye ulaştıca o, Romalı birlikle karşı karşıya geldi ve burada birçok Roma komutanını öldürdü. Bu birliği dağıtan, esir ve ganimet alan Ebû Ubeyde daha sonra Ma'arratü Mısrayn'ı Haleb anlaşması şartlarına göre fethetti. Ebû Ubeyde'nin süvari birliği Bûkâ'ya kadar ilerlediler. Cûme, Sermîn, Mertehevân ve Tîzîn köyleri fethedildi. Tâya/Tabâyâ Manastırı ve Fesîle Manastırı sakinleriyle, kendilerine gelen Müslümanları misafir etme karşılığında anlaşma yaptılar. Hanâsıra Hristiyanları da Ebû Ubeyde'ye gelerek barış talep ettiler; Ebû Ubeyde onlarla da anlaşma yaptı. Böylece Ebû Ubeyde, Kınnesrîn ve Antakya'nın tamamını fethetmiş oldu.²⁷⁴

Belâzürî, Abbâs b. Hişâm'dan Hanâsıra'nın isimlendirilmesine dair bir bilgi nakletmektedir. Hanâsıra şehri, Hanâsır b. Amr b. Hâris el-Kelbî el-Kinânî'ye nisbetle bu ismi almıştı. O bu yerin hâkimi idi.²⁷⁵

Butnânu Habîb, Habîb b. Mesleme el-Fihri'ye nisbetle bu ismi almıştır. Bunun sebebi olarak Ebû Ubeyde veya İyâd b. Ğanm onu Haleb'den sefere göndermiş, o da burada bir kale fethetmişti. Bu yüzden bu kale ona nisbetle bu ismi almıştır.²⁷⁶

²⁷² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 173.

²⁷³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 173.

²⁷⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 174-175.

²⁷⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 175.

²⁷⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 175.

Kûrus

Belâzürî, Kûrus ile ilgili rivayetini “kâlû” ifadesiyle sunmaktadır. Buna göre Ebû Ubeyde, Kûrus’a gitmek üzere yola çıktı ve öncü kuvvet olarak İyâd b. Ğanm’i gönderdi. İyâd buraya geldiğinde şehrin rahiplerinden biri onu karşıladı ve kendisinden halkıyla anlaşma yapmasını talep etti. İyâd da bunun üzerine onu, o sırada Cibrîn ve Tellü A’zâz arasında bir yerde bulunan Ebû Ubeyde’ye gönderdi. Ebû Ubeyde de onunla anlaşma yaptıktan sonra Kûrus’a geldi ve buranın halkıyla anlaşmayı bizzat onayladı. Antakya halkına verdiği hakların aynısını onlara da verdi. Ebû Ubeyde daha sonra papaza, Sarkînâ/Şarkînâ adındaki bir köy hakkında özel bir belge yazdıktan sonra atlı birliklerini çeşitli yerlere fetih için gönderdi. Ebû Ubeyde böylelikle Nikablus (Nicopolis/İslâhiye) sınırına kadar Kûrus’un tamamını ele geçirmiş oldu.²⁷⁷

Belâzürî’nin aktardığı bir bilgiye göre Kûrus, Antakya’nın sınır garnizonu konumundaydı. Buraya her yıl, Antakya cündünden birlikler ve savaşçı askerler gelirdi. Daha sonra buraya Antakya birliğinden bir bölük kalıcı olarak yerleştirildi. Böylece geçici birliklerin gelmesi durduruldu.²⁷⁸

Belâzürî’nin “yukâlû” ifadesiyle aktardığı rivayete göre Süleyman b. Rebî’a, Resûlullah’ın (sav) ashâbından olan Ebû Ümâme es-Sudayy b. Aclân ile birlikte Ebû Ubeyde’nin ordusundaydı. Kûrus’taki bir kaleye geldi; geldiği bu kaleye ona nisbetle “Kal’atu Selmân (Selmân Kalesi)” dendi. Selman daha sonra o vakit Irak’ta bulunan Sa’d b. Ebî Vakkâs’a yardımda bulunmak üzere Şâm’dan yola çıkanlarla birlikte Irak’a gitti.²⁷⁹

Selmân Kalesi’nin isimlendirilmesine dair bir başka rivayet daha aktarılmıştır. Bu bilgiye göre Selmân b. Rebî’a Irak fethinden sonra, İrmîniye’ye gitmeden önce bu kalede Romalılarla savaştığı sırada bu kale yakınlarına ordusunu konuşlandırmıştı. O, buraya Mar’aş bölgesinden gelmişti. Bu sebeple bu kale, ona nisbetle bu ismi almıştır.²⁸⁰

²⁷⁷ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 175.

²⁷⁸ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 176.

²⁷⁹ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 176.

²⁸⁰ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 176.

Belâzürî yukarıda zikredilen Selmân'dan farklı olarak bizzat kendisinin duyduğu bir bilgiyi şöyle aktarmaktadır: Burada zikredilen Selmân, Mervân b. Muhammed'in sınırlara yerleştirdiği Sakâlibe'den (Slavlar) bir adamdır. Bunların arasında Ziyâd es-Saklabî de bulunmaktaydı. Bu kale, buradaki Selmân'a nispeten isimlendirilmiştir.²⁸¹

Fethedilen Diğer Yerler

Belâzürî, Kûrus'un ardından Ebû Ubeyde'nin bu bölgede gerçekleştirdiği diğer fetihlere yer vermektedir. Burada sunduğu bilgiye göre Ebû Ubeyde Halebü's-Sâcûr'a geldi. O İyâd'ı Menbic üzerine öncü birlik olarak göndermişti. İyâd'ın, Menbic'i fethedip halkıyla Antakya anlaşmasına benzer şekilde anlaşma yapmasının ardından Ebû Ubeyde Menbic'e geldi ve onun yaptığı anlaşmayı onaylarak yürürlüğe koydu. Daha sonra İyâd'ı Dülûk ve Ra'bân tarafına gönderdi. İyâd da bu yerlerin halkıyla Menbic'te yaptığı anlaşmaya benzer şekilde anlaşma yaptı. Bununla birlikte onlara, Romalıların durumu hakkında bilgi edinmeleri ve bunları Müslümanlara mektuplarla bildirmeleri şartını koydu. Ebû Ubeyde fethettiği her yere bir âmil tayin eder; Müslümanlardan bir grubu o yerin âmilinin gözetimine verir ve düşman tehlikesinin olduğu yerlere de askerî birlikler yerleştirdi.²⁸²

Ebû Ubeyde, daha sonra yoluna devam etti ve Arâcîn'e geldi. Öncü birliğini Bâlis'e gönderdikten sonra Habîb b. Mesleme'nin komutanı olduğu bir orduyu da Kâsirîn'e sevketti. Bâlis ve Kâsirîn, Romalıların ileri gelenlerinden iki kardeşe aitti. Bu iki yerin yakınlarındaki köyler onlara ikta olarak verilmiş, bununla birlikte onlara Roma ve Şâm şehirleri arasındaki yerlerin de muhafızlığı verilmişti. Müslümanlar buraya geldiklerinde bu yerin halkı, cizye ödemek veya göç etme karşılığında anlaşma yaptılar. Halkın çoğu, Roma ile Cezîre topraklarına ve Menbic köprüsünün bulunduğu bir köye göç ettiler. Belâzürî, o sıralarda bu köprünün olmadığını, burasının Hz. Osman'ın hilafeti döneminde yaz seferlerine çıkan ordu için inşa edildiğini belirtmektedir. Başka bir rivayete göre ise burada köprünün eskiden kalma kalıntılarının olduğunu söylemektedir.²⁸³

²⁸¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 176.

²⁸² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 176-177.

²⁸³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 177.

Belâzürî, konuyla ilgili bir rivayet daha aktarmaktadır. Verdiği bilgilere göre Ebû Ubeyde Bâlis'e, savaşçı bir birliği ve Müslümanların Şâm bölgesine gelmelerinden sonra İslâm'ı seçen bir Arap topluluğunu yerleştirdi. Kays kabilesinden orduya çağrılmayan bir grubu da Bâlis'e yerleştiren Ebû Ubeyde, Kâsırîn'de de aynı iskân politikasını uygulasa da yerleştirdiği bu zümre veya onların soyundan gelenler buradan ayrıldılar. Bâlis ve buraya bağlı olan yukarı, aşağı ve ortasındaki sınır köyleri yağmur sularıyla sulanan öşür topraklarıydı. Ebû Ubeyde daha sonra Fırât sınırına kadar geldi ve ardından Filistin'e döndü.²⁸⁴

Belâzürî'nin, Hişâm b. Ammâr'dan bizzat aldığı rivayete göre Hz. Ömer Câbiye'ye gelince toprakları Müslümanlar arasında taksim etmek istedi. Zira bu yerler savaş yoluyla ele geçirilmişti. Bunun üzerine Mu'âz b. Cebel şöyle diyerek Hz. Ömer'e böyle davranmanın doğru olmadığını dile getirmiştir: *“Allah'a yemin olsun ki sen bu toprakları taksim edersen daha sonra hoşumuza gitmeyecek problemler ortaya çıkacaktır. Büyük kısım, belirli kişilerin elinde kalır; onlar öldükten sonra ise bu şeyler, bir kişinin eline geçer. Onlardan sonra İslâm'ı en iyi şekilde korurlar, ancak hiçbir şey ellerine geçmez. Bu yüzden bu meseleyi iyi düşün ki onların ilk nesilleri de sonraki nesilleri de yararlanabilsin.”* Hz. Ömer, Mu'âz'ın sözüne göre hareket etti.²⁸⁵

Belâzürî bu bölümde, Hüseyin b. Ali b. Esved'den naklen, Busrâ hakkında bir rivayet zikretmektedir. Hz. Ömer'in Şâm'a geldiği esnada Busrâ hâkimi, Hz. Ömer'e, yiyecek, zeytinyağı ve sirke vermek üzere Müslümanlarla anlaşma yaptığını söyleyip, ondan bu şartları yazılı olarak onaylamasını talep etmiştir. Ancak Busrâ hâkiminin bu beyanını Ebû Ubeyde yalanlayarak asıl anlaşmanın, Müslümanların kışlarını geçirmesini sağlayacak belirli bir mal vermeleri üzerine yapıldığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, tabakalarına göre cizye vergisi, topraklarına da haraç vergisi koydu.²⁸⁶

Belâzürî, bu bölümün sonunda Şâm bölgesinde yapılan genel anlaşmalar hakkında bilgiler vermektedir. Hüseyin b. el-Esved'den aldığı rivayete göre Hz. Ömer, cizye amillerine şu hususları bildiren bir mektup yazdı:

²⁸⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 177.

²⁸⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 178.

²⁸⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 179.

Sadece yüzüne ustura gelen (yani ergenlik çağına ulaşan) kişilere vergi koyulması, Şâm ve Cezîre bölgesindeki altın para sahiplerine dört dinar başvergiyle birlikte Müslümanların erzak temini için her kişiden iki müdd (buğday) ve üç kışt da zeytinyağı verilmesini, ayrıca kendilerine gelen Müslümanları da üç gün ağırlamaları şartlarını getirdi.²⁸⁷

Belâzürî'nin bu konu hakkında Ebû Hafs'tan aldığı diğer bir rivayete göre ise Şâm'daki öşür topraklarının tamamı, buradaki halkın göç edip Müslümanların daha sonra ikta olarak alıp ihya ettiği topraklardır. Buralar, ölü toprakları olduğu için kimsenin burada hak talebi olamazdı. Müslümanlar bu toprakları, valilerin izinleriyle ihya edip işlediler.²⁸⁸

2.14. Sâmirîler

Belâzürî, Sâmirîlerden daha önce Filistin başlığında Kaysâriyye'nin fethine dair yer verdiği rivayetlerde değinmişti. Bu kısımda İbn Sa'd'dan naklettiği rivayette Kaysâriyye şehrinde yaklaşık olarak 30.000 Sâmirî'nin yaşadığına dair bir bilgi aktarmıştı.²⁸⁹

Belâzürî daha sonra Sâmirîler ile ilgili müstakil bir başlık daha açmıştır. Bu bölümde ilk olarak Hişâm b. Ammâr'dan naklen bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Ürdün ve Filistin'deki Sâmirîlerle, cizye ödemeleri ancak topraklarının kendilerinde kalması, yani haraç vermemeleri karşılığında anlaşma yaptı. Onlar da buna karşılık olarak Müslümanlar için casusluk ve rehberlik yapacaklardı. Ancak Yezîd b. Muâviye, sonraki dönemde onların toprakları için haraç vergisini koyacaktır.²⁹⁰

Belâzürî, Yezîd b. Muâviye döneminde Sâmirîlere yönelik uygulamalara değindikten sonra rivayetin sonunda Samirîlerin iki grup olduğunu söylemektedir. Bu gruptan ilkinen "Düstân", diğerine ise "Kûşân" denildiğini ifade etmektedir.²⁹¹

²⁸⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 189.

²⁸⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 189.

²⁸⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 166.

²⁹⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 186.

²⁹¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 186.

2.15. Cürçûme Halkı (Cerâcime)

Arap kaynaklarının “Cerâcime”, Bizans kaynaklarının ise “Mardaites”(Merdeîler) dedikleri²⁹² bu Hristiyan topluluğuna Belâzürî, özel bir başlık ayırmaktadır. Bu bölümde onlar hakkında çeşitli dönemlere ait uzunca bilgiler vermiştir. Ancak biz burada konumuzla ilgili olan rivayetleri inceleyeceğiz.

Belâzürî'nin, Antakyalı hocalarından aldığı belirttiği rivayete göre Cerâcime, Lukâm Dağı (Karadağ, Amanos) üzerinde, Beyyâs ve Bûkâ arasındaki Zâc madeni yakınındaki Cürçûme denilen bir şehirde yaşıyordu. Onların idaresi, Romalılar Şâm bölgesi ve Antakya'yı istila ettikleri zaman Antakya patriği ve valisine bağlanmıştı. Ebû Ubeyde Antakya'ya gelip burayı fethedince onlar şehirlerinde kalmaya devam ettiler. Ancak kendi canları için korkuya düşünce Roma topraklarına iltihak etmeye teşebbüs ettiler. Müslümanlar onların bu durumunu fark etmemişlerdi; onlar da zaten kendilerini Müslümanlara göstermemişlerdi. Bu durum böyle sürmeye devam etti. Daha sonra Antakya halkı anlaşmayı bozunca Ebû Ubeyde buraya bir ordu gönderdi ve Antakya'yı ikinci defa fethetti. Fethinden sonra Antakya'ya Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi vali olarak tayin etti. Habîb, Cürçûme halkının yaşadığı bölge üzerine akın düzenledi, ancak onlarla savaşmadı. Zira şehirdekiler eman ve sulh talep etmek üzere önce davranıp teslim olmuşlardı. Habîb onlarla, Müslümanlara yardım etmeleri, onlar için casusluk yapmaları ve Lukâm Dağı'nda gözcülük yapmaları şartıyla anlaşma yaptı. Bunun karşılığında onlardan cizye alınmayacak, Müslümanlara birlikte savaşmak üzere çıktıklarında, Müslümanların düşmanlarından öldürdüklerinin üzerindeki eşyaları alabileceklerdi.²⁹³

Yapılan bu anlaşmaya şehirdeki tacirler, ücretle çalışan işçiler, Nabatlılar ve onlara tabi olan diğer gruplar ve köyde yaşayanlar da dâhil oldular. Cerâcime'den olmayıp da anlaşmaya sonradan dâhil olanlar “Revâdif (arkadan gelenler)” olarak isimlendirildi. Başka bir rivayete göre ise onlar, Müslümanların ordugâhlarına yedek güç, yardımcı güç olarak katıldıkları için “revâdif” diye isimlendirilmişlerdir. Cerâcime, süreç

²⁹² Bazı modern araştırmacılar, Merdeîler (Cerâcime) ile Maronîleri birbiriyle karıştırmaktadır. Ancak bu iki grup birbirinde farklıdır. Fayda, yapılan bu hataların birkaçına değinmektedir. bkz. Fayda, “Cerâcime”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 390 (Bibliyografya).

²⁹³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 187.

içerisinde bazen valilere itaat eder, bazen de sözlerini tutmaz, Romalılarla mektuplaşır ve onlarla iş birliği yaparlardı.²⁹⁴

2.16. Şâm Sınırında Bulunan Yerlerin Fethi (Süğûru’ş-Şâm)

Şâm bölgesinin kuzeyindeki Bizans sınırı, Müslümanlar tarafından ilk dönemlerde iki kısma ayrılmıştı: Şâm sınırları ve Cezîre sınırları. Belâzürî, bu iki sınır bölgesi hakkında müstakil başlık açmıştır. Biz, konumuzu ilgilendiren Şâm sınırlarına dair Belâzürî’nin verdiği rivayetleri ele alacağız.

Belâzürî, Antakyalı ve diğer bazı ravilerinden sınır bölgelerine dair önemli bir bilgi aktarmaktadır. Buna göre Hz. Ömer, Hz. Osman ve ondan sonraki dönemlerdeki Şâm sınırları (es-Süğûru’ş-Şâmiyye), Hârûnürreşîd’in “Avâsım” olarak isimlendirdiği şehirlerdir. Belâzürî bu durumu şu şekilde özetler: “Müslümanlar, bugün (Belâzürî’nin dönemi) Tarsus’un ötesinde savaştıkları gibi o zaman da bu sınırların ötesine akınlar düzeniyorlardı. Bugün (Belâzürî’nin dönemi) nasıl Müslümanların uğradığı kaleler ve garnizonlar varsa ilk dönemde İskenderun ve Tarsûs arasında da Romalıların kaleleri ve garnizonları vardı.” Bu şehirlerin halkı, tehlike durumunda bazen şehri tahliye edip Roma topraklarına göç ediyor, bazen de bu bölgelere yerleştirilen Romalı askerler, şehirdeki kalelere yerleştiriliyordu. Burada Belâzürî’nin doğruluğunu teyid edemediği bir bilgi daha zikredilmektedir. Bu bilgiye göre Herakleios, bu sınır şehirlerinde yaşayanları, Antakya’dan ayrıldığı zaman kendisiyle birlikte götürmüştür. Bunun sebebi ise Müslümanların, Antakya ile Roma toprakları arasındaki meskûn yerlerden geçmemesi ve böylece bu şehirlere zarar gelmemesi idi.²⁹⁵

Herakleios’un sınır şehrindeki halkı yanında götürmesi hakkında Belâzürî, bir rivayet daha aktarmaktadır. İbn Tayyibûn el-Bağrâsî’den naklen sunduğu rivayette ravi, hocalarından şöyle bir bilgi aldığını söylemektedir: “*Bize göre bilinen durum, Herakleios’un, giderken bu kale halkını yanına aldığı ve bunları çeşitli yerlere dağıttığıdır. Müslümanlar bu şehirler üzerine akın düzenlediklerinde, şehirlerde hiç kimseyi bulamadılar. Bazen şehirde bir grup pusu kurup bekler ve ordunun arkasında kalanlar veya ordudan ayrılanlara baskın düzenlerlerdi. Yaz ve kış seferlerinin*

²⁹⁴ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 187.

²⁹⁵ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 192.

*komutanları, Roma topraklarına girince, dönünceye kadar burada yoğun bir askeri birlik bırakırdı.*²⁹⁶

Belâzürî, daha sonra Bağras geçidinden ilk kimin geçtiği hakkındaki farklı rivayetleri zikretmektedir. Bir görüşe göre burayı geçen kişi Ebû Ubeyde'nin gönderdiği Meysere b. Mesrûk el-Absî'dir. Meysere buraya geldiğinde Herakleios'a katılmak üzere yola çıkan Ğassân, Tenûh ve İyâd kabilelerinin de içinde olduğu Romalı bir birlikle karşılaştı. Meysere onlara baskın düzenledi ve onlardan büyük bir kısmını öldürdü. Ardından Malik b. Eşter en-Nehâî'de, o vakit Antakya'da bulunan Ebû Ubeyde tarafından bu bölgeye yardımcı birlik olarak gönderildi.²⁹⁷ Diğer bir görüşe göre ise bu boğazı geçen ilk kişi Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'dir. O bu boğazı, Gassânî hükümdarı Cebele b. el-Eyhem'in durumu için gönderildiğinde geçmiştir.²⁹⁸

Belâzürî, Ebû'l-Hattâb el-Ezdî'den naklen şöyle bir bilgi aktarmaktadır. Ebû Ubeyde bizzat yaz seferine çıkıp Massîsa ve Tarsûs'a geldiğinde bu iki şehir halkı ve çevre kalelerdeki halk göç etmişti. Ardından Ebû Ubeyde geçidi geçti ve savaşçılarının başında olarak Zende'ye ulaştı. Ezdî'nin dışındaki raviler ise Ebû Ubeyde'nin bizzat kendisi gitmeyip Meysere b. Mesrûk'u gönderdiği, Meysere'nin de Zende'ye ulaştığını söylemişlerdir.²⁹⁹

2.17. Şâm Bölgesi Fetihlerinin Tamamlanması

Belâzürî, her ne kadar fetihleri kronoloji merkezli yazmasa da onun verdiği bazı ayrıntılardan, Şâm fetihlerinin nereden başlayıp nerede bittiğini tespit etmeye çalıştık. Şâm fetihleri, Hz. Peygamber döneminde Şâm bölgesine yönelik gerçekleştirilen bazı seferlerle başlatılabilir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Üsâme ordusu bu bölgeye gönderilmiş, araya giren ridde olayları ile kesin bir mücadele başlamış ve bu hadiseler başarıyla bastırılmıştır.

²⁹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 192.

²⁹⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 192.

²⁹⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 192-193.

²⁹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 193.

Tezimizin ana konusu olan Şâm fetihleri, Hz. Ebû Bekir döneminin ikinci yılında Irak fetihleriyle eş zamanlı olarak yeni bir cephe açılmasıyla başlamıştır. Hz. Ebû Bekir, Medine’de ordular hazırlayarak bunların başına komutanlar atamış ve Şâm bölgesi üzerine göndermiştir. İlk etapta buradaki komutanlar Amr b. Âs (Filistin), Şurahbil b. Hasene (Ürdün), Yezîd b. Ebî Süfyân (Dımaşk) idi, daha sonra onlara Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve Hâlid b. el-Velîd de katılmıştır. Her ne kadar bu komutanlar belirli bölgelerde bulunsalar da Ecnâdeyn, Yermûk gibi büyük savaşlar vuku bulduğunda bir araya geliyorlardı.

Filistin’in bir kısmı, Busrâ, Ürdün bölgesi, Dımaşk gibi bazı önemli yerlerin ele geçirilmesiyle Müslümanlar, Şâm bölgesinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Özellikle Dımaşk’ın fethedilmesinden sonra Müslüman komutanlar, genellikle ilk gönderildikleri bölgelere yeniden dönmüşler ve kalan yerlerin fethi için savaşmışlardır.

Dımaşk’ın fethi gibi bir diğer önemli dönüm noktası ise 17 (638) yılında İliyâ’nın (Beytü’l-Makdis) kuşatılması, ardından Hz. Ömer’in gelmesi ve fethedilmesidir. Zira bu fethin hemen öncesinde Kinnesrîn ve Şâm sınır şehirlerinden birçok yeri ele geçirmiş olan Ebû Ubeyde Şâm’ın doğusunun doğal sınırı olan Fırat’a ulaşınca, Filistin’e dönmüş, bu bölgeye İyâd b. Ğanm’ı vekil olarak bırakmıştır. Bu yıl içerisinde de Şâm bölgesinde birçok yerleşim yeri Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir.

Ertesi yıl çıkan Amevâs vevasında Ebû Ubeyde, Yezîd b. Ebî Süfyân gibi önemli komutanlar dahil birçok Müslüman vefat etmiştir. Bunun ardından Hz. Ömer, Muâviye’yi Şâm komutanlığına getirmiştir. Muâviye ise daha önce kuşatılmış olan ancak bir türlü alınamayan Kaysâriyye şehrini fethetmiştir. Hz. Ömer Muâviye’ye, Kaysâriyye’nin ardından diğer yerleri de fethetmesini söylemiş, o da Filistin bölgesinde kalan tüm yerleri hâkimiyet altına almıştır.

Kronolojik olarak bu şekilde özetleyeceğimiz bu tablonun sonrasında, Amr b. Âs Filistin’den Mısır’a geçmiş ve burada yeni bir cephe açmıştır. Diğer yandan Ebû Ubeyde’nin vekil olarak bıraktığı İyâd b. Ğanm da önce Cezîre, ardından da İrmîniye bölgesine yönelik akınlarla fetih harekâtını kuzey yönünde ilerletmiştir. Doğuda Irak ve Horasan bölgesinde daha önce başlayan fetihler de kesintisiz olarak devam edecektir.

Tüm bu bilgilerden hareketle Kaysâriyye şehrinin ele geçirilmesiyle Filistin'in tamamının Müslümanların kontrolüne girdiği ve bölgede son kalan bu yerin fethinin tamamlanmasıyla böylece Şâm fetihlerinin de bu noktada tamamlandığı görülmüştür.

SONUÇ

3/9. yüzyılın en önemli tarihçilerinden olan Belâzürî (ö. 279/892-93), *Fütûhu'l-Büldân* adlı eseriyle “fetih” merkezli tarih yazımının en önemli simalarından biri olmuştur. Bölgelerin ve şehirlerin fethine dair kaleme aldığı bu eser, çoğunlukla öncekilerden aldığı rivayetlere dayanmakta, bunlara ilaveten bizzat Belâzürî'nin değerlendirmelerini de ihtiva etmektedir. Bu çalışmada ise günümüz Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan ve Türkiye'nin bir kısmını içine alan Şâm bölgesinin fethinin, Belâzürî'ye göre nasıl ele alındığı konusu incelenmiştir.

Şâm bölgesi, tarih içerisinde birçok kadim medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İslâm fetihlerinin arifesinde ise bu bölgede hâkim güç Doğu Roma (Bizans) Devleti idi. Burada ayrıca Gassânîler gibi Doğu Roma Devleti için tampon bölge görevi yapan bazı vasal Arap devletleri de mevcuttu. Bu sebeple Müslümanlar, bu bölgenin ele geçirilmesi için sefere çıktıklarında ilk olarak bu Arap topluluklarıyla ve Doğu Roma Devleti'yle mücadele etmişlerdir.

Şâm bölgesinin sınırlarına dair Belâzürî, bizzat bir çerçeve vermemişse de metin içerisinde verdiği bazı bilgileri bir araya getirdiğimizde onun bu konu hakkındaki düşüncesi tespit edilmiştir. Belâzürî'nin vermiş olduğu sınırlar, kendisinden sonraki coğrafyacılar tarafından da teyid edilmiş ve hemen aynı bir çerçeve ile Şâm bölgesinin nerelerden oluştuğu belirtilmiştir. Buradan çıkan ortak sonuç ise Şâm bölgesinin, Filistin, Dımaşk, Ürdün, Hıms, Kınnesrîn cündleriyle birlikte Bizans sınırında bulunan bazı şehirlerden oluştuğudur.

Hız. Peygamber'in ardından göreve gelen Hız. Ebu Bekir, ortaya çıkan irtidat hareketlerini bastırdıktan sonra İrâk ve Şâm bölgelerine iki koldan fetih hareketi başlatmıştır. İrâk fetihleri her ne kadar Müsennâ b. Hârise öncülüğünde başlamış olsa da Hız. Ebu Bekir'in gönderdiği yardımcı birliklerle bu bölgeye yönelik planlı bir fetih harekâtı sürdürülmüştür. Şâm bölgesine yönelik fetih hazırlığına bakıldığında ise İrâk fetihlerine göre daha sistematik ve daha kapsamlı bir savaş hazırlığının yapıldığı görülür. Hız. Ebu Bekir, 13 yılının başında (Mart-Nisan 634) Şâm bölgesinin belirli noktalarına göndereceği ordular için önce seferberlik çağrısı yapmış, daha sonra ise oluşan orduları kendi içinde birliklere ayırmış ve her birliğe komutan atamıştır. Son

olarak ise ordulara gideceği yol güzergâhı hakkında bilgiler vermiş ve bazı uyarılarda bulunmuştur. Sonrasında ise ordular Hicaz'dan kuzeye doğru Şâm'a ilerlemişlerdir. Yapılan savaşlar ve fetihler neticesinde Şâm bölgesi, yaklaşık yedi yılda tamamen Müslümanların hâkimiyetine geçmiştir.

Eserini, bölge-şehir merkezli olarak kaleme alan Belâzürî, kronolojiyi ikinci planda tutmuştur. Bundan dolayı belirli bir konuya ait açtığı başlıkta, fethine dair bilgiler verdikten sonra o yer hakkında kendi dönemine kadar olan bilgileri de aktarmıştır. Yine bir yerin fethine dair bilgilere, konuyla ilgili başlıkta değinse de eserinin muhtelif yerlerinde de o konuya dair malumat vermektedir. Bundan dolayı Belâzürî'yi bütüncül okumak gerekir.

Coğrafyacı kimliğiyle de öne çıkan Belâzürî, eserinde bölge ve şehirlerin tarihi, isimlendirilmesi, sosyal ve fizikî özellikleri gibi bazı önemli hususlara da değinmektedir. Bu yönüyle Belâzürî, fetihlere dair bilgilerin yanında o dönemlere ışık tutacak bazı coğrafi, fiziki ve sosyal durumlar hakkında çok önemli bilgiler aktarmıştır.

Belâzürî'nin eserinde verdiği bilgilerden Şâm bölgesinin fethinin, Hz. Peygamber'in bu bölgeye gerçekleştirdiği Tebûk seferi ve Hz. Ebû Bekir döneminde bu bölgeye komutanların gönderilmesiyle başladığı kabul edildi. Ebû Ubeyde'nin ve Yezîd b. Ebî Süfyân'ın veba sebebiyle vefat etmelerinin ardından Muâviye'nin vali-komutan olmasıyla Kaysâriyye ve diğer Filistin şehirlerinin fethedilmesiyle de Şâm fetihlerinin tamamlandığı kanaatine varıldı.

Genel hatlarıyla bu şekilde ortaya çıkan tez çalışması, Şâm fetihleri örneğinde Belâzürî'nin tarihçiliğini incelemektedir. Her ne kadar bu çalışma, Belâzürî'nin hayatı ve ilmî yönüne bir nebze ışık tutsa da Belâzürî ve eserleri üzerine kapsamlı bir araştırma yapmak, hâlihazırda gerekli bir husus olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aydınlı, Osman, *Ebû Ubeyde bin Cerrâh (r.a.)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892-93), *el-Büldân ve Fütûhuhâ ve Ahbâruhâ (Fütûhu'l-Büldân)*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992.
- _____, *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî, I-XIII, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Bekrî, Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Endelüsî (ö. 487/1094), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I-II, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- Donner, Fred McGraw, *The Early Islamic Conquests*, New Jersey: Princeton University Press, 1981.
- _____, *The Expansion of the Early Islamic State*, ed. Fred M. Donner, 2. baskı, New York: Routledge, 2016.
- Duygu, Zafer, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ (Hristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih)*, İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Ezdî, Ebû İsmâîl Muhammed b. Abdullah el-Basrî, *Kitâbü Fütûhi's-Şâm*, nşr. William Nassau Lees, Calcutta: J. Thomas, at the Babtist Mission Press, 1854.
- Fayda, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.
- el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (ö. 277/890), *el-Ma'rife ve't-Târih*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, I-III, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr el-Ufûrî (ö. 240/854-55), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, Beyrut-Dimaşk: Dârü'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, 1977.
- Hamevî, Şihâbüddin Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Üdebâ (İrşâdü'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb)*, nşr. İhsân Abbas, I-VII, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- _____, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-VII, Beyrut: Dârü Sâdır, 1995,
- Hibri, Tayeb, *Parable and Politics in Early Islamic History: the Rashidun Caliphs*, New York: Columbia University Press, 2010.
- Hodgson, Marshall G., *İslâm'ın Serüveni*, I-III, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

- Hoyland, Robert, *In God's Path: The Arab Conquests and The Creation on an Islamic Empire*, New York: Oxford University Press, 2015.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen eş-Şâfiî (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dımaşk*, nşr. Muhibbuddîn Ebû Saîd el-Ömerî, I-LXX, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî (ö. III-IV./IX-X. yüzyıl), *el-Büldân*, nşr. Yusuf el-Hâdî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *Lisânü'l-Mizân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde, I-X, Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- _____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995,
- _____, *el-Mu'cemü'l-Müfehres ev Tecrîdu Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûre ve'l-Eczâi'l-Mensûre*, nşr. Muhammed Şekûr el-Meydânî, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed en-Nasîbî el-Bağdâdî (IV./X. yüzyıl), *Sûretu'l-Arz*, I-II, Beyrut: Dârü Sâdir (Leiden ofset basımı), 1938.
- İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed el-İşbîlî (ö. 575/1179), *el-Fehrese*, nşr. Muhammed Fu'âd Mansûr, Beyrut: Dârü'Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî (ö. 151/768), *es-Sîre (Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzi)*, nşr. Muhammed Hamidullah, Rabat: Matba'atu Muhammed el-Hâmis, 1976.
- İbn İzârî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Merrâküşî (ö. 712/1312'den sonra), *el-Beyânu'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, nşr. G. S. Colin-E. Lévi-Provençal, I-IV, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1983.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kureşî el-Basrî ed-Dımaşkî (ö. 774/1373), *Tabâkâtü's-Şâfiyyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Muhammed Azeb, yy.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889), *Garîbü'l-Hadîs*, nşr. Abdullah el-Cubûrî, I-III, Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1397/1977.
- İbn Manzûr (ö. 711/1311), Cemâlüddîn Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut: Dârü Sâdir, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî (ö. 230/845), *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî (ö. 340/951-52'den sonra), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrut: Dârü Sâdır, 2004.
- Jones, A. H. M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, 2nd edition, London: Oxford University Press, 1971.
- Kaegi, Walter Emil, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, New York: Cambridge University Press, 1992.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Heravî el-Bağdâdî (ö. 224/838), *Kitâbü'l-Emvâl*, nşr. Halîl Muhammed Herrâs, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, haz. Şerefeddin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge, I-II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Kelpetin, Mahmut, *Hulefa-yi Raşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2012.
- Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*, USA: Da Capo Press, 2007.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec el-Kâtib el-Bağdâdî (ö. 337/948 [?]), *Kitâbü'l-Harâc ve Sınâ'ati'l-Kitâbe*, Bağdat: Dârü'r-Reşid, 1981.
- Mağlûs, Sâmi b. Abdillâh b. Ahmed, *Atlasu'l-Fütûhâti'l-İslâmiyye fî Ahdi'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 2010.
- Makdisî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Bennâ eş-Şâmî el-Beşşârî (ö. 390/1000 civarı), *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, nşr. M. J. De Goeje, Leiden: Brill, 1877.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir (ö. 845/1442), *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr*, I-IV, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî (ö. 346/956), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, haz. Abdullâh İsmail es-Sâvî, Kahire: Dârü's-Sâvî, ts.
- Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 385/995 [?]), *el-Fihrist*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, I-II, London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2009.
- Nicolle, David, *The Great Islamic Conquests AD 632-750*, New York: Osprey Publishing, 2009
- Ömerî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Fadlillâh (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, I-XXVII, Abu Dabi: Mecma'u's-Sekâfe, 2003.
- Öztürk, Levent, *İslâm Dünyasında Hastaneler*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

- Rosenthal, Franz, *A History of Muslim Historiography*, Leiden: Brill, 1968.
- Safedî, Selahaddin Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnâvût-Türkî Mustafâ, I-XXIX, Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâs, 2000.
- Shoshan, Boaz, *The Arabic Historical Tradition and the Early Islamic Conquests (Folklore, tribal lore, Holy War)*, New York: Routledge, 2016.
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin el-Bağdâdî eş-Şatrancî (ö. 335/946), *Eş'âru Evlâdi'l-Hulefâ ve Ahbârihim*, Matbaatu's-Sâvî, 1936.
- _____, *Ahbâru Ebî Temmâm*, yy., ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk)*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I-XI, 2. baskı, Beyrut: Dârü't-Turâs, 1967.
- Talbert, Richard J.A. (ed.), *Map-By-Map Directory to Accompany Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, 2000.
- Walmsley, Alan, *Early Islamic Syria*, London: Bloomsbury Publishing, 2013.
- Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Fütûhu's-Şâm*, nşr. Abdüllatîf Abdurrahmân, I-II, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Â'lâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I-LIII, Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- _____, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, ed. Şuayb el-Arnâvût, I-XXV, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Sürelî Yayınlar

- Avvâd, Kurkîs, “Masâdiru’l-Fütûhâtî’l-Arabiyye li-Bilâdi’ş-Şâm”, *Proceedings of the Second Symposium on the History of the Bilad al-Sham During the Early Islamic Period Up to 40 A.H./640 A.D.*, Ammân, 1987, s. 25-64.
- Bonner, Michael, “The Naming of The Frontier: Awâsım, Thughûr, and The Arab Geographers”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies -In Honour of J. E. Wansbrough-*, University of London, 57:1 (1994), s. 17-24.
- Bos, Gerrit, “Balâdhur (Marking-Nut): A Popular Medieval Drug for Strengthening Memory”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 59/2 (1996), s. 229-236.
- Bosworth, C. E., “el-Harizmî’ye Göre Bizanslıların ve Hristiyanların Kullandıkları İdârî-Dînî Unvanlar”, çev. Levent Öztürk, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, 1995, s. 309-317.
- Kelpetin, Mahmut, “Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-*, 2010, cilt: XIV, sayı: 43, s. 267-288.
- Kennedy, Hugh, “The Towns of Bilâd al-Shâm and the Arab Conquests”, *Proceedings of the Symposium on Bilâd al-Shâm During the Byzantine Period*, Amman: University of Jordan-Yarmouk University, 1986, II, 88-100.
- Shahid, Irfan, “The Jund System in Bilad al-Sham: Its Origin”, *Proceedings of the Symposium on Bilad al-Sham during the Byzantine Period*, Amman: University of Jordan-Yarmuk University, 1986, II, 45-52.
- _____, Shahid, Irfan, “Heraclius and the Theme System: New Light From the Arabic”, *Byzantion*, LVII/2, 1987, s. 391-406.
- Şulul, Kasım, “Hicrî Takvimin Ortaya Çıkışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/4, 2002, s. 145-166.
- Walmsley, Alan, “Islamic Period”, *Pella in Jordan 2: The second interim report of the joint University of Sydney and the College of Wooster excavations at Pella, 1982-1985 (Mediterranean archaeology)*, ed. A. W. McNicol ve diğerleri, Sydney: Meditarch Publications, 1992, s. 183-208.
- _____, “Roads, Travel, and Time ‘Across Jordan’ in Byzantine and Early Islamic Times”, *Studies in the History and Archaeology of Jordan* (ed. Fawwaz al-Khraysheh), Amman: Department of Antiquities, 2009, s. 459-466.

Diğer Yayınlar

- Apak, Adem, “Tay (Benî Tay)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 187-188.
- Becker, C. H. ve F. Rosenthal, “Al-Balādhurī”, *Encyclopaedia of Islam, Second Edition (EI²)*, Leiden: Brill, 1986, I, 971-972.
- Durmuş, İsmail, “İbnü'l-Mu'tez”, *DİA*, Ankara 2000, XXI, 143-147.
- Fayda, Mustafa, “Belâzurî”, *DİA*, Ankara 1992, V, 392-393.
- _____, “Cerâcime”, *DİA*, Ankara 1992, V, 389-390.
- Hafâcî, Hıdr Abdurrıza Câsim, *el-Cevânibü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye fî Kitâbi Fütûhu'l-Büldân li'l-Belâzurî* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bağdat: Camiatu Bağdat, 2003.
- Hartmann, R., “Şam”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1979, XI, 298-310.
- Khan, Amanullah, *A Critical Study of Al-Baladhuri As a Historian* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Lahore: Univesity of Panjab 1971.
- Luqman, Mohammad, *An Analysis of the Earliest Arab Historical Writers (İbn Ishaq, Al-Tabari and Al-Baladhuri)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Glaskow: University of Glaskow, Department of Arabic 1981.
- Sâ'âtî, Fevzi Muhammed Abduh, *Mevaridu'l-Belâzurî fî Kitabihî Fütûhi'l-Buldân* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), I-II, Mekke: Camiatu Ummi'l-Qura, 1989.
- Tomar, Cengiz, “Şâm”, *DİA*, XXXVIII, 311-315.
- Tosun, Rukiye, *Belâzurî ve İbn A'sem'e Göre Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Yenice, Ali, *Ahmed b. Yahya b. Cabir El-Belazuri Ensabu'l-Eşrafın Abbasoğulları Kısımının Kaynakları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.
- Yılmaz, Halil İbrahim-Öztürk, Levent, “Kaysâriyye'nin Fethi”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Sivas 2018, I, 515-522.

EKLER

EK 1 : ŞÂM FETİHLERİNDE ADI GEÇEN YERLER

YER ADI	ROMA DÖNEMİNDEKİ ADI	HAKKINDA BİLGİ/ GÜNÜMÜZDEKİ ADI	BULUN- DUĞU BÖLGE
Îliyâ / Beytü'l-Makdis	Aelia/Jerusalem	Kudüs/Jarusalem	FİLİSTİN CÜNDÜ
Kaysâriyye	Caesarea/Caesarea Maritima	Caesarea Maritima	
Gazze	Gaza/ Kadytis	Ghazzah	
Dâsin		Gazze'nin bir köyü	
el-Arabe		Filistin bölgesinde/İlk savaşın yapıldığı yer	
Sebastiye	Samaria/Sebaste/Gabinia	Sabastiyah	
Nablus	Neapolis	Nabulus	
Lüdd	Lydda/Diospolis/ Georgiopolis	Ludd	
Yübnâ	Iamneia/ Iamnia/ Jamnia/ Yavne		
Amevâs/Emvâs	Nicopolis/Emmaus/Imwas	Amawas	
Yafâ	Yoppa/Joppa/Jaffa		
Beytü Cibrin	Beth Govrin/Eleutheropolis		
Refah	Raphia		
Askalan	Ascalon/ Ashqelon	Asqalan	
Fihl	Pella		ÜRDÜN C NDÜ
Taberiyye	Tiberias		
Beysân	Baithsan/Scythopolis/ Nysa/Skitopolis	Baysan/Beth Shean?	
Sûsiyye	Hippos	Susiyah/ Horvat Susita	
Efik	Apheka/Aphek		
Ceraş	Gerasa	Jarash/Jerash	
Beytü Re's	Capitolias/ Kapitolias	Bayt Ras	
Kades	Cadasa	Qadas/ Tel Qedesh	

Cûlân	Gaulane	Golan/ Saham el-Jaulan	
Akka	Ptolemais		
Sûr	Tyre		
Saffûriyye	Sepphoris/Diocaesarea/ Tsipori/Soforias		
Leccûn	Betthorus	Al Lajjun/Qasr Léijun/Tell Mütesellim	
Arendel	Gharandal (Arindela)		
Ukhuvâne		Mu'âz b. Cebel'in vefat ettiği yer	
Dımaşk	Damascus, Damas		
Dımaşk'ın Ğuta'sı			
Miksellât		Dımaşk'ın bakırcılar çarşısı	
Deyru Hâlid (Hâlid Manastırı)			
Berze			
Seniyyetü'l-Ukab			
Beytü Lehyâ			
Kâra			
Yermük (Nehri)	Hieromyax/Hieromax/ Hieromices		
Ba'lebek	Heliopolis		
Sinnîr Dağı	Senir, Hermon Dağı		
Busrâ	Bostra		
Kanâtu Busrâ	Canatha/Qanawat?/ Gabinia/Septimia		
Ezri'ât	Adraa/Edrei	Dar'a	
Belka			
Me'ab	Areopolis	Rabba (Belkâ)	
Havrân	Hauran/Hawran/ Decapolis	Geniş bir bölge olan Havrân, Roma döneminde "Decapolis" olarak bilinirdi. Decapolis'e bağlı	

		şehirler şunlardır: 1. Gerasa (Ceraş) 2. Scythopolis (Beit She'an/Beysân) 3. Hippos (Sûsiyye) 4. Gadara (Jadar/Umm Kays) 5. Pella (Fihl) 6. Philadelphia (Ammân) 7. Capitolas (Beytü Re's) 8. Canatha (Kanavât) 9. Raphana 10. Damascus (Dımaşk)	
Câbiye			
Beseniyye		Nukrah	
Ammân	Philadelphia	.	
Hıms	Emesa/Hemesa		HİMS CÜNDÜ
Ma'arratu Nu'mân			
Fâmiye			
Şeyzer	Larissa	Shayzar	
Resten			
Kastal		Qastal	
Zerâ'a			
Lâzikiyye	Laodicea/Lattakiya		
Yüseyyid			
Cebele			
Belde			
Antartus	Antarados/Constantia	Tartûs	
Marakiyye	Maraccas	Khrab Maraqiye	
Bülünâyâs	Baniyas/Balanea/ Leukas		
Selemiyye	Salamiya/ Salamias	Salamiyah	

			KINNESRİN CÜNDÜ
Kinnesrîn	Chalcis/Chalcis ad Belum/Qenneşrin/Qenneshre/Canestrine		
Hâdiru Kinnesrîn		Muhtemelen kalenin dış kısmında kalan yerler	
Haleb	Beroia/Biyuriyye?/Aleppo		
Hadıru Haleb		Muhtemelen kalenin dış kısmında kalan yerler	
Mehrûbe	Antakya'ya iki fersah uzaklıkta		
Hama	Amathe/Epiphania/Hamath/Apamia	Hamah/Abifamiya	
Hunâsıra/Hanasıra	Anasartha/Theodoropolis	Kinnesrîn'de	
Ma'arratü Mısrayn		Ma'arratü Kinnesrîn ve Ma'arratü Nesrin olarak da bilinir.	
Sermîn	Seremyn		
Bûkâ			
Lukâm Dağı		Karadağ/Amanos	
Beyyâs			
el-Cûme			
Mertehevân			
Tîzîn/Tûzîn			
Tâya/Tabâyâ Manastırı			
Fesîle Manastırı			
Antakya	Antiochia/Theoupolis		SINIR ŞEHİRLERİ (AVÂSİM VE SÜĞÜR)
Tarsus	Tarsus/Antiochia ad Cydnum		
Massisa	Mopsuestia		
Zende			
Bağras	Pagrae	Belen Geçidi?	
İskenderûne	Alexandretta/Alexandria ad Issum	İskenderun	

Dülük	Doliche		
Ra'bân	Rhabaine		
Kûrs/Kûrus	Cyrrus/Hagioupolis	Afrin/Nebi Huri	
Kal'atu Selmân (Selmân Kalesi)			
Cibrîn			
Tellü A'zâz			
Sarkînâ/Şarkînâ			
Nikablus	Nicopolis	Islâhiye	
Arâcîn/ Arşîn			
Bâlis	Barbalissos		
Kâsirîn			
Fırat Nehri	Euphrates		
Cürf		Medine-i Münevvere'nin batısında bulunan ve Mescid-i Nebi'ye yaklaşık 7 km uzaklıkta olan bir yer.	
Zü'l-Merve			
Tebûk	Baclanaza	Tebûk	
Eyle	Aelana/Aila	Akabe (Körfez)	
Makna			
Hire			
Aynu't-Temr			
Dumetü'l-Cendel	Dumatha/Dumata	Cevf vilayeti içinde (Suudi Arabistan)	
Sandavdâ			
El-Mudayyah			
El-Husayd			
Kurakır		Kelb kabilesinin suyu	

ZIKRI GEÇEN DİĞER YER İSİMLERİ

Süvâ		Kelb kabilesinin suyu
Kevâsil		
Karkısîya		
Erek(e)	Aracha	
Tedmür	Palmyra	
el-Karyeteyn		
Mercu Râhit		
Câbiye		
Huvvârîn	Aueria/Hauwarin	
Kusam		
Ecnadîn/Ecnadeyn		
Mercü's-Suffer		
Yâkûsa/Vâkûsa		
Ûründ/Ûründ Nehri		Asi Nehri
Kostantiniyye		İstanbul
Menbic	Hierapolis	
es-Sâmire (Sâmirîler)	Aser/Tayasir?/Aser?/ Samaria	Cibalu Nablus olarak da bilinir
Cürcûme (şehir)	Mardaites/Merdeîler	Ceracime: Halkın adı

EK 2 : ŞÂM BÖLGESİ FETİHLERİNDE GÖREV ALAN KOMUTANLAR VE GÜZERGAHLARI

Hâlid b. el-Velîd'in Fetih Güzergâhı

Hîre > Aynu't-Temr > Sandavdâ > Mudayyah ve Husayd > Kurâkır > ...çöl... > Süvâ > Kevâsil > Kârkîsiyâ > Erek > Dûmetu'l-Cendel > Kusam > Tedmür > Karyeteyn > Huvvârîn > Mercü Râhit > Seniyyetü'l-Ukâb > Dımaşk (Fethetmeksizin) > Kanâtu Busrâ > Busrâ > Havrân Bölgesi > Ecnâdeyn > Fihl (zikredilmiyor) > Mercü's-Suffer (zikredilmiyor.) > Dımaşk > Yermûk (zikredilmiyor) > Kınnesrîn (Ebû Ubeyde'nin öncü birliği olarak) > Cezîre başlığındaki bir rivayette Hâlid'in, Ebû Ubeyde'in vefatından sonra kimsenin komutası altında savaşmadığı söyleniyor.

Amr b. el-Âsî'in güzergâhı

Medine > Eyle yolunu takip ederek > Filistin: Gazze > Sebastiyeye > Nablus > Lüdd > Yübnâ > Amevâs > Beytü Cibrin > Yafa (tartışmalı) > Refah > Kaysâriyye Kuşatması > Ecnâdeyn > Fihl > Mercü's-Suffer > Dımaşk (Tûmâ/Thomas Kapısı'nı tutmuştur.) > Yermûk > Filistin'e yeniden dönüş: İliyâ ve Kaysâriyye Kuşatması > Ebû Ubeyde'nin yönlendirmesiyle bir rivayete göre Antakya, diğerine göre Haleb'e gitmesi ve yeniden fethetmesi (tartışmalı rivayet) > Mısır'a Gidişi (Oğlunu yerine bırakıp)

Şurahbîl b. Hasene'nin Fetih Güzergâhı

Medine > Tebük yolunu takip ederek > Fihl > Tüm Ürdün şehirleri: Taberiyye, Beysân, Sûsiyye, Efik, Ceraş, Beytü Re's, Kades, Cûlân, Akka, Sûr, Saffûriyye > ...zikredilmiyor... > Dımaşk (Ferâdis Kapısı) > Yeniden Ürdün > Amevas Vebasında Vefatı

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Fetih Güzergâhı

Cürf'te (Şâm'a gidecek orduya namaz kıldırması) > (Belâzürî sancak dikilmediğini söylüyor. Muhtemelen bir komutan olarak gitmediğini söylüyor.) > Busrâ > Me'âb > Fihl > Hz. Ömer döneminde Şâm'ın tamamına başkomutan olması > Dımaşk (el-Câbiye) > Başkomutan olması > Komutan atamaları yapması > Ba'lebek > Hims > Hama > Şeyzer > Zerâ'a ve Kastal (Süvari birliğini gönderiyor) > Ma'arratü Hims (Nu'mân) > Fâmiye > Lâzikiyye > Cebele ve Antartûs (Ubade b. Sâmit eliyle) >

Kınnesrîn şehri > Haleb > Antakya > Ma‘arratü Mısrayn > Kınnesrîn ve Antakya’nın fethinin tamamlanması > Kûrus > Halebû’s-Sâcûr > Menbic > Arâcîn > Bâlis > Kâsirîn > Fırat sınırına gelmesi > Filistin’e gelişi: İliya >... > Amevâs vebasında vefat etmesi (Ürdün’de Ukhuvâne adlı bir yerde)

Yezîd b. Ebî Süfyân’ın Fetih Güzergâhı

Medine > Tebük yolunu takip ederek Dımaşk bölgesi üzerine > Busrâ > Ammân > Ürdün Sahilleri (Amr’a yardımcı olarak Muâviye ile birlikte) > Dımaşk (Küçük Kapı ile Keysân Kapısı) > Ebû Ubeyde’nin vekaletiyle Dımaşk’ta kalıyor > Ebû Ubeyde’nin vefatının ardından Şâm valilği > Muâviye’yi Kaysâriyye üzerine göndermesi (Bir rivayete göre bizzat kuşatmaya katılıyor.) > Vebaya yakalandıktan sonra vefat etmesi (18 yılı sonu)

EK 3 : HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ ŞÂM BÖLGESİ FETİHLERİ VE İLGİLİ OLAYLAR KRONOLOJİSİ

Hicrî Tarihi	Miladî Tarihi	OLAY	AYRINTILAR	KAYNAK
Muharrem 13	Mart-Nisan 634	Sancak dikilmesinden önce askerlerin beklemesi	Askerlerin ordugahını kurmuş bir şekilde Cürf'te Muharrem ayının tamamı boyunca beklemelerinden sonra sancaklar dikildi.	Belâzürî, <i>Fütûh</i> , s. 126.
2 Safer 13	7 Nisan 634	Şâm Fethileri İçin Sancakların Dikilmesi	Hz. Ebû Bekir sancakları 13 yılının Safer ayının başında perşembe günü dikti. (Safer'in ilk perşembesi 2 veya 9 safer olabilir.)	s. 126.
Rebiülahir 13	Haziran 634	Hâlid'in Hire'den Şâm'a doğru yola çıkması	13.yılın Rebiülahir ayında 800, bir rivayete göre 600, diğer bir rivayete göre 500 kişinin başında yola çıktı.	s. 128
Rebiülevvel veya Rebiülahir 13	Mayıs veya Haziran 634	Hâlid'in Şâm'a gelişi	Hâlid b. el-Velîd'in Şâm'a gelişi Rebiülahir ayında olmuştur. Diğer bir rivayete göre 13 yılının Rebiülevvel ayında gelmiştir.	s. 292
-	-	Hâlid'in 634 yılı Paskalya Günü'nde Mercü Râhit halkına baskın düzenlemesi	Hâlid, daha sonra Mercü Râhit'a geldi. Hristiyan olan Gassanilere, Paskalya (Fışh) gününde baskın düzenledi, esir aldı, öldürdü.	s. 130
Cumâdâ'l-Ûlâ 13	Temmuz 634	Kaysâriyye'nin ilk olarak kuşatılması	Kaysâriyye'yi kuşatan ilk kişi Amr b. el-Âsî'dir. 13 yılı Cumâdelûlâ ayında kuşatma için buraya geldi ve burada bir müddet kaldı. Müslümanların, düşmanları için toplanması gerektiği zaman Müslüman ordusuna destek olmak üzere iltihak etti. (Yani Ecnadeyn'e destek olmak üzere gidiyor. Kuşatmanın yarım kalmasının bir sebebi de bu olabilir.)	s. 165
Cumâdâ'l-Ûlâ veya Cumâdâ'l-Âhira 13 ³⁰⁰	Temmuz veya Ağustos 634	Ecnâdeyn Savaşı	Ecnâdeyn Savaşı, 13 yılında Cumâdâ'l-Ûlâ ayının bitmesine 12 gece kala pazartesi günü gerçekleşti.	s. 133
Cumâdelâhire 13	Ağustos 634	Hz. Ebû Bekir'in Vefatı	Sadece ay ve yıl zikrediliyor.	Belâzürî, <i>Fütûh</i> , s. 133.
22 Cumâdelâhire 13	23 Ağustos 634		Hicri 13 yılının Cumâdâ'l-Ahira ayından 8 gün kala (yani 22 Cemaziyelahir) salı gecesi akşam namazı vakti	Belâzürî, <i>Ensâb</i> , X, 91.

³⁰⁰ Belâzürî, Ecnâdeyn savaşının tarihine dair üç farklı görüş sunmaktadır. Bu üç rivayet, 13 yılının Cumâdâ'l-Ûlâ veya Cumâdâ'l-Âhira aylarında olduğunu ileri sürer. Bu sebeple her iki ayı da tabloda belirtme ihtiyacı hissettik.

EK 4 : HZ. ÖMER DÖNEMİ ŞÂM BÖLGESİ FETİHLERİ VE İLGİLİ OLAYLAR KRONOLOJİSİ

Hicri Tarihi	Miladî Tarihi	OLAY	AYRINTILAR	KAYNAK
28 Zilkâde 13	23 Ocak 635	Fihl Savaşı	Ürdün'deki Fihl Savaşı, Hz. Ömer'in halifeliğinden 5 ay sonra Zi'l-Ka'de'nin bitmesine 2 gece kala gerçekleşmiştir.	Belâzürî, <i>Fütûhu'l-Büldân</i> , s. 134.
Muharrem'in başı 14	Şubat sonu/Mart başı 635	Mercü's-Suffer	Rumlar büyük bir ordu topladılar, Herakleios da onlara yardım gönderdi. Bu sırada Dımaşk'a doğru gitmekte olan Müslümanlar, Mercü's-Suffer'de onlarla karşı karşıya geldiler. Bu olay, 14 senesinin Muharrem ayının başında gerçekleşti.	s. 138
16 Muharrem 14	12 Mart 635	Mercü's-Suffer'den Dımaşk'a doğru yola çıkış	Müslümanlar, Merc'de toplananlarla (yani Rumlarla) savaşlarını tamamladıktan sonra burada 15 gece burada kaldılar. Sonra 14 senesinin Muharrem ayının bitimine 14 gün kala Dımaşk şehrine döndüler.	s. 141
Receb 14	Ağustos sonu/Eylül başı 635	Dımaşk şehrinin fethi	Dımaşk şehrinin fethi 14 yılının Recep ayında gerçekleşti. (Vakidî)	s. 144
Receb 15	Ağustos 636	Yermük Savaşı	Yermük Savaşı, 15 yılının Receb ayında vuku buldu.	s. 160
16	637	Kınnesrîn ve çevresinin fethi	Ebû Ubeyde, Kınnesrîn ve çevresini fethettikten sonra İliya'yı kuşatmakta olan Amr'ın yanına geldi. Bunun tarihi 16 yılıdır.	s. 163-164
17	638	İliyya'nın fethi	İliyya'nın fethi 17 yılındadır. Farklı rivayetler de mevcut	s. 163
17	638	Hz. Ömer'in Şâm'a gelmesi	Hz. Ömer 17 yılında Şâm'a geldiğinde...	s. 159, 164
18	639	Amevas Taunu	Amevas Taunu, 16 yılında oldu. Bu vebadan dolayı birçok Müslüman vefat etti...	s. 164
18 yılı sonu	639 sonu	Yezîd b. Ebî Süfyân'ın vefatı	Yezîd vebadan dolayı hastalanınca kardeşi Muâviye'yi vekil olarak bırakıp Dımaşk'a dönüyor.	s. 167.
Şevval 19	Eylül Sonu/Ekim 640	Kaysâriyye'nin Fethi	Ömer b. el-Hattab, Muâviye'yi Şâm valiliğine tayin edince, o Kaysâriyye'yi kuşattı ve fethetti. Kaysâriyye daha önce yedi yıl kadar kuşatılmıştı. Buranın fethi 19 yılı Şevval ayındadır.	
21 yılı		İlk yaz seferi	Hz. Ömer, 21 yılında Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'yi Roma topraklarına büyük bir orduyla	s. 159-160

			gönderdi ve onu yaz seferlerinin komutanı olarak tayin etti. Bu, yapılan ilk yaz seferidir.	
26 Zilhicce 23	3 Kasım 644	Hz. Ömer'in Vefatı		Belâzürî, <i>Ensâb</i> , X, 439-440.

ÖZGEÇMİŞ

Halil İbrahim YILMAZ, 1992 yılında Erzurum'da doğdu. 2009 yılında Konya Merkez Anadolu İHL'den mezun olup aynı yıl Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne başladı. Lisans sürecinde Türkiye Diyanet Vakfı'na bağlı olan İSAM (İslâm Araştırmaları Merkezi) bünyesindeki Lisans Akademik Destek Programına (LADEP) devam etti. 2014 yılında mezun olup aynı yıl İSAM Araştırma Yetiştirme Programını (AYP) kazandı. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladığı yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

